

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ÖGEDEY KAAAN DEVRİNDE TÜRKİSTAN VE MAVERAÜNNEHİR
(1229-1241)**

Yüksek Lisans Tezi

Ganizhamal Kushenova

Ankara 2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ÖGEDEY KAAAN DEVRİNDE TÜRKİSTAN VE MAVERAÜNNEHİR
(1229-1241)**

Yüksek Lisans Tezi

Ganizhamal Kushenova

Tez Danışmanı
Doç. Dr. İlhan Erdem

Ankara 2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ÖGEDEY KAAAN DEVRİNDE TÜRKİSTAN VE MAVERAÜNNEHİR
(1229-1241)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	4
KISALTMALAR.....	VII
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR.....	8

GİRİŞ 19-27

Birinci Bölüm ÖGEDEY KAAAN DEVRİNDE MOĞOL DEVLETİ 28-48

1. Moğol Devleti'nin Taksimi ve Ögedey'in Tahta Çıkışı.....	28
a. Ögedey Kaan'ın Kimliği ve Kişiliği.....	32
2. Ögedey Kaan Devrinde Devletin İç ve Dış Siyasetinde Önemli Hadiseler.....	34
a. Karakurum'un Başkent Olması.....	34
b. Posta Teşkilâtının Kurulması.....	35
c. Tarabî İsyanı.....	38
ç. Fetihlerin Yeniden Başlaması.....	41

İkinci Bölüm ÖGEDEY KAAAN DEVRİNDE TÜRKİSTAN VE MAVERAÜNNEHİR 49-85

1. Kültürel Etkileşim ve Eski Türk Medeniyetinin Canlanması.....	49
2. İdarî Teşkilâtı.....	54
3. Dönemin İdarecileri.....	58
a. Darugaçi Mahmut Yalavaç.....	58
b. Darugaçi Mesud Yalavaç.....	61
c. Hazar Buka.....	62
ç. Çinsang-Tayfu.....	62
d. Buka-Nuşa.....	62
e. Bitikçi Kutub ad-din Habeş-Amid.....	62
f. Çağatay'ın Çinli Veziri.....	63
4. Adlî Teşkilât.....	64
a. Gengiz Han oğlu Çağatay'ın Adli Teşkilâtındaki Rolü.....	66
5. Askerî Teşkilât.....	68
a. Dönemin Kumandanı, Emir Haraçar.....	70
6. Maliye Teşkilâtı.....	71
a. Ticaret.....	71

b. Ticaret Yolları.....	74
c. Vergi Sistemi.....	77
ç. Para Ekonomisi.....	80

Üçüncü Bölüm

TÜRKİSTAN VE MAVERAÜNNEHİR’DE ŞEHİRLEŞME 86-106

1. Sosyal Yaşam.....	86
a. Şehir Hayatı.....	86
b. Taşra Hayatı.....	90
2. Türkistan’da Şehirleşme.....	92
a. Türkistan’ın Kuzey, Merkez, ve Batı Toprakları.....	92
b. Sırderya Havzası.....	93
c. Talas Havzası.....	95
ç. Yedisu Havzası.....	96
3. Maveräünnehir’de Şehirleşme.....	98
a. Çirçik ve Angren Vadisi.....	99
b. İlak Şehirleri.....	101
c. Fergana Vadisi.....	102
ç. Uşrusana Bölgesi.....	104

SONUÇ.....	107
ÖZET.....	111
ABSTRACT.....	113
KAYNAKÇA.....	115

EKLER: Resim, Harita

Önsöz

Ortaçağ Tarihi için kısa bir zaman dilimini içeren “Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)”, Moğol Devleti tarihinde bu güne kadar ayrı bir konu olarak ele alınmamıştır. Cengiz Han’ın varisi olan Ögedey dönemi, Moğol Devleti’nde ulus teşkilatı devrinin başlangıcı ve Türk-Moğol ordusu fetihlerinin ikinci devridir. Ayrıca Moğol ordusunun Türkleşme devrinin başlangıcıdır.

Özellikle Ögedey’in döneminde ortaya konulan büyük projelerin başında Batı ülkelerinin fethi geliyordu. Diğerleri de Cengiz Han devrinde başlatılan -Çin, İran, Kafkasya, Kore ve Hindistan- fetihlerinin tamamlanması ve Sultan Celâleddin Harezmşah’ın bertaraf edilmesi idi.

Moğollar için Türkistan ve Maverâünnehir’i ele geçirmenin önemi büyüktü. Çünkü bu bölge, devletin diğer Asya devletlerine ve Avrupa’ya geçiş yolunda en önemli gelir ve geçiş noktasını teşkil etmişti. Ögedey, tahta oturduktan sonra bölgeyi kendisi tarafından tayin edilen memurları vasıtasıyla kontrol altında tutmuştur. O, Cengiz’in uyguladığı Yasa ile devlet geleneklerini devam ettirmiştir. Dönemin devlet erkanında, Ögedey’in büyük kardeşi Çağatay, baş vezir Yeh-lü Çu-tsai, darugaçi Mahmut Yalavaç gibi bazı şahıslar büyük öneme sahip olmuştur.

Tez, giriş ve kaynakça kısmı dışında üç bölümden oluşmaktadır. Ögedey Kaan Devrinde Moğol Devleti” başlığı altındaki ilk bölümde, Moğol Devleti’nin

kurucusu Cengiz Han'ın hayattayken İmparatorluğunu 4 oğlu arasında taksim etmesi ve Cengiz'in ölümünden itibaren Cengiz'in oğlu Ögedey'in dönemi ele alınmıştır. Ögedey Kaan'ın kişiliği ve devlet yönetimi yanı sıra onun döneminde Moğol Devleti'nin genel olarak dış siyasetindeki gelişmeleri ve iç siyasetindeki çekişmelere değinilmiştir.

“Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir” başlığı altındaki ikinci bölüm, dünya tarihinde ayrı bir mevkiye sahip olan Türk kültürü ile onun diğer kültürlerle etkileşimi ve XIII. yüzyıllarda Moğolların Türklerin ülkesine girmeleri ile tekrar İslam öncesi eski Türk kültürünün canlanması ele alınmıştır. Moğol Devleti'nde özellikle Türkistan ve Maverâünnehir bölgesindeki idarî, adlî, maliye teşkilâtları işlenmiştir.

“Türkistan ve Maverâünnehir'de Şehirleşme” adı altındaki son bölümde, bölgenin sosyal hayatı yani şehir hayatı ile taşra hayatı anlatılmıştır. Daha sonra Türkistan'ın Kuzey, Merkez, ve Batı topraklarında ve Maverâünnehir'deki şehirleşme konusu ele alınmıştır.

Çalışmamız sadece kişisel çabalarımızla oluşmuş değildir. Doğrudan veya dolaylı olmak üzere, çalışmamızda birçok kişinin emeği bulunmaktadır. Bunların başında, tarihsel bilgiyi bilimsel normlar çerçevesinde işlememde ve bu tezi hazırlamamda büyük yardım ve teşviklerini gördüğüm değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. İlhan ERDEM'e teşekkürlerimi sunarım. Prof. Dr. Melek DELİLBAŞI, Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI ve tez düzenini kontrol ederek biçim

bakımından yardımcı olan Araş. Gör. Mustafa UYAR hocalarıma ve dolaylı katkıları bulunan Dr. Hatice ORUÇ ve Araş. Gör. Murat KEÇİş hocalarıma ve arkadaşım Emel KILIÇ'a ve tüm emeği geçenlere ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Ganizhamal KUSHENOVA

Ankara-2005

KISALTMALAR

a.g.e.- adı geçen eser

a.g.m.- adı geçen makale

Akademiyi Nauk KazSSR- Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler
Akademisi

Akademiyi Nauk UzSSR- Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler
Akademisi

bkz.- bakınız

C.- cilt

ev.- eviren

haz.- hazırlayan

İ.A.- İslam Ansiklopedisi

M.E.B.- Milli Eğitim Bakanlığı

SSCB (SSSR)- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

s.- sayfa

T.A.- Türk Ansiklopedisi

T.C.K.B.- Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı

transl- translated

T.T.K- Türk Tarih Kurumu

Vol- Volume

Y.K.Y- Yapı Kredi Yayınları

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

KAYNAKLAR

Moğol istilâsı hakkında bilgi veren tarihi kaynakların büyük kısmı, kurulan devletin kapladığı alanın genişliğiyle orantılı bir çeşitlilik gösterir. Bunlardan bizim için en temel nitelikte olanları Moğol hakimiyeti dönemlerinde yazılmış olan Moğolca ve Farsça kaynaklar ve vekâyinâmeler ön sırayı almaktadır. Yanı sıra seyyahların seyahatnameleri tezimiz açısından çok önemlidir.

1. Vekâyinâmeler

1240 yılında yazılmış olduğu belirtilen Moğol dilinin yazılı vesikalarına Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-shi) aittir. Eser, Moğollar hakkında- efsanevî menşeden başlayarak Ögedey'in zamanına kadar- en eski bilgileri içine almaktadır¹. Eserin yazarı belli değil sadece eserin sonunda eserin yazılıp bittiği tarih belirtilmiştir. Eserin Uygur harfiyle yazıldığı tahmin edilen aslı, tam metin halinde henüz bulunamamıştır. Bu eserinle ilk uğraşan, Rus Sinologlarından Palladius Çince tercümesini 1866'da Rusçaya çevirmiştir. Avrupa ilim alemine Paul Pelliot'un notu ile tanıtılmıştır. E.Haenisch tarafından Almancaya, Naka tarafından Japoncaya çevrilmiştir. A.Temir tarafından yukarıda bahsedilen tercümeler Moğolca aslı ile karşılaştırılarak Türkçeye kazandırılmıştır. Konumuzla ilgili, Cengiz ve Cengizlilerin genel tarihi ve Ögedey'in ilk tahta çıktığında ele aldığı reformları açısından önemlidir ve çalışmamızı daha aydınlatmamıza çok yararlı olmuştur.

---

¹Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-shi) / Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, T.T.K, Ankara 1995, Giriş.

Çalışmamız açısından mühim Moğol Kroniği olan Altan Tobçi'nin yazıldığı tarihi henüz kesinleşmemiştir. Fakat bize kadar gelen nüshasının 1604 yılında yazıldığı zannedilmektedir². Bilindiği gibi eserin dört nüshası³ mevcuttur. Eserin ilk üç paragrafı ve dördüncü paragrafın ilk satırları Moğolların Gizli Tarihi'nden farklı boyutta yani Tibet Budizmin tesiri altında ortaya çıkmıştır. Kalan kısmı ise Moğolların Gizli Tarihi ile kronolojik olarak verilen olaylarda benzerlik göstermiştir.

Çalışmamızın en önemli kaynağı niteliğinde olan Tarîh-i Cihân Güşa adlı eserin yazarı Alâeddin Atamelik Cüveynî (1226-1283), İran edebiyatında nesir üstadı ve tarihçi. Ortaçağda büyük politika ve bilim adamları yetiştirmiş ünlü bir ailedendir. Hülegü'nün 1257 tarihindeki Bagdat seferinin sonunda Irak-ı Arap ve Huzistan valiliğine atanmıştır⁴. Moğol tarihinde birinci büyük tarihî çalışmayı Cüveynî ortaya koymuştur⁵. Cüveynî'nin en önemli eseri Tarîh-i Cihân Güşa, 1252-1259 yıllarında yazmış olup üç ciltten veya kısımlardan oluşmaktadır⁶: Cengiz Yasası ile Moğolların eski gelenek ve görenekleri ve Harezmsahlar tarihi üzerine iki bölümü ve üçüncü kısmı ise 1257 yılına kadar olan olayları kapsamaktadır. Eser, 1912-1937 yıllarında Mirza Muhammed Kazvî'nî tarafından yayınlanmıştır. Bu eser, XIII. yüzyıl Moğol tarihi olarak işlediğimiz konuda önemli yer tutmaktadır. Çalışmamızda Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye kazanılan nüshası kullanılmıştır⁷.

---

²C.Brawden, **The Mongol Chronicle Altan Topci**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1955; **Altan Topci a Brief History of the Mongols**, Cambridge 1952; Lubsan Danzan, “**Altan Topçi**”, Pamyatniki Pismennosti Vostoka, Moğolcadan Rusçaya çev. N.P.Şastina, Nauka, Moskva 1973; Moğolların Gizli Tarihi, Giriş, s.XIII.

³Tuncer Gülensoy, **Altan Topçi**, Belleten XXXVIII, S. 149-152, T.T.K, Ankara 1974, s.599.

⁴Türk Ansiklopedisi, “**Cüveynî**”mad., C.11, M.E.B, Ankara 1963, s. 300.

⁵Ş.Bira, a.g.e., s. 118.

⁶E.Browne, **A Literary History of Persia**, Vol.2, Cambridge 1956, s. 473.

⁷Cüveynî, Ata Melik, **Tarih-i Cihan-Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, C.1, T.C.K.B, Ankara 1999.

Câmiü't-tevârih⁸ adlı eserin yazarı Reşîdüddin Fazlullah b. Ebu'l-Hayr İmâdüddin el- Hemedânî 1240 yılında Hemedân'da doğmuştur. Gazan Han zamanında vezirliğe kadar yükselmiştir. 1318 yılında Olcaytu Han'ı zehirlediği iddiasıyla idam edilmiştir. Câmiü't-tevârih, bilindiği üzere iki ana kısımdan oluşur: Birinci cilt Türk ve Moğol kabilelerinden ve Gazan Han'ın ölümüne kadarki Moğol tarihinden, İkinci kısım ise 700/1300 yılına kadar olan Çin, Hint, Gazneli, Selçuklu, Harezmşah vs. gibi devletlerin tarihinden bahsetmektedir⁹. Türk ve Moğol tarihinden, geleneğinden bahseden bu eserin içeriğinde istilâ konusu genişçe ele alınmıştır¹⁰. Eserin W.M.Thackston tarafından İngilizce tercümesi ve SSCB İlimler Akademisi tarafından Rusça tercümesi neşredilmiştir. Eserin Rusça tercümesi 3 ciltten oluşmaktadır. Konumuzla ilgili kullandığımız Rusçaya kazandırmış tercümenin 2 cildi İngiltere, Fransa, İran, SSCB'da bulunan nüshaları ile karşılaştırılarak A.A.Ali-zade ile Yu.P. Verhovskiyi tarafından hazırlanmıştır. Bu ciltte, Cengiz Han'ın aile seçeresi anlatılmaktadır: oğulları Cuçi, Çağatay, Ögedey, Tuluy'den başlayarak Kubilay Han'ın torunu Timur Han'a kadarki dönemi kapsamıştır. Olayların kronolojisinde (milâdî dönem tarihlerini hesaplama) hatalara yol verilmiştir. İçerdiği tarihî bilgileri açısından çalışmamızda büyük önem kazanmaktadır.

Mirhond'un torunu Handemir'in tam ismi Gıyas-ad-din İbn Humam-ad-din'dir (ölm.1534/35). 1521'de yazmaya başladığı "Habib-us-sıyar fî Ahbari afrad-il

---

⁸ Reşîdüddin, **Sbornik Letopisey**, Rusçaya çev. Yu.P.Verhovskiy, Tom 2, Akademiya Nauk SSSR, Moskva Leningrad 1960.

⁹ Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, İstanbul 1991, s. 279.

¹⁰ Ş.Bira, **Mongolskaya İstoriografya (XIII-XVII vv.)**, Nauka, Moskva 1978, s. 148.

Başar” kısaca “Habib-us-Sayr”¹¹ (Hayaz Yazısının Dostu) adlı kitabını 1524’te bitirmiştir. “Habib-us-Siyar” üç ciltten oluşmakta ve her ciltte de dört parça bulunmaktadır. 1856 yılında Bombay’de, 1854-1855 yılında Tahran’da taş basma şeklinde basılmıştır. Çalışmamıza ilgili olarak Habibü’s-Siyer’in W. M. Thackston tarafından yapılan İngilizce tercümesinin Moğol ve Türk Hakimiyeti başlığı altındaki üçüncü cildinin Cengiz Han - Emir Timur adındaki birinci kısmında Tarabî isyanı yer almaktadır.

Yakut el Hamevî (1178-1229), İslam coğrafyacısı ve edebiyat tarihçisi. Hz. Ali’ye karşı düşünceleri ihtiva eden bazı eserlerin etkisi altında kalmış ve bu görüşlerini tartışınca Şam halkı şiddetle reddetmiştir¹². Bu yüzden önce Haleb’e sonra Musul ve Erbil yoluyla Horasan’a kaçmıştır. Böylece seyahati başlayan Yakut Hamevi, 1219 yılında Moğol istilâsından dolayı tekrar Musul daha sonra Haleb’e gelmiş. Bu seyahati sırasında bizzat Moğol öncesi Türk memleketlerini tanımıştır. Yakut’un 1224 yılı İlkbaharda tamamlanmış¹³ olduğu bilinen Mu’cemu’l Buldan adlı Arap dilindeki büyük coğrafya eseri Moğol öncesi Maveraünnehir ile Moğol sonrası bu ülkeyi karşılaştırmamız açısından çalışmamızda coğrafya kaynağı olarak çok önemlidir. İşlediğimiz konuda Türkler ve Türk ülkesi ile ilgili konuların Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye kazanılan kısımları kullanılmıştır¹⁴.

---

¹¹Khwandamir, **Habibu’s-Siyar/The Reign of the Mongol and the Turk**, part 1, transl. to English M.Thackston, Harvard University, USA 1994.

¹²T.A. “**Yakut el-Hamevî**” mad., C. 33, M.E.B, Ankara 1984, s. 381.

¹³E.Browne, a.g.e., C.2, s. 481.

¹⁴Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri**, T.T.K, Ankara 2001, s. 129-146.

2) Seyahatnameler

Johann de Plano Carpini (1182-1152), Franciscus'çu keşiş ve seyyah, Perugia bölgesinde, Trasimeno yakınlarında Plan del Carpine'de doğmuştur. Genç yaşta misyoner olmuş ve Tunus, Almanya, İspanya, Lothringia, Bohemya, Macaristan, Danimarka, Norveç, ve Lehistan'ı gezmif. 1246 yılında Papa IV. İnnocentius tarafından Moğol Devleti'ne papa elçisi olarak gönderilmiştir. Bu seferinden Historia Mongolorum (Moğolların tarihi) adlı Orta Asya ve Doğu Avrupa'yı Batı Avrupa'ya tanıtan değerli bir eser bırakmıştır. Asıl eser 8 bölümdür: 1. Moğolların yurdu ve coğrafyası; 2. Moğol halkı; 3. Moğolların dinleri; 4. Örf ve âdetleri; 5. Fetihleri ve askerî teşebbüsleri; 6. Moğolların harp sanatı; 7. Fetih metodu ve fethedilen ülkelerin teşkilâtlandırma; 8. Moğollara karşı mücadelede tutulacak yol. İkinci redaksiyonda ilave edilen dokuzuncu kısım yol ve yolculuk tarifidir. Eserin ilk ilmi yayımı Fransız coğrafyacılardan M.A.P. d' Avezas tarafından yapılmıştır. İşlediğimiz döneme yakınlığı açısından Johann de Plano Carpini'nin seyahatnamesi önemlidir. Çeşitli Batı dillerde çevirisi bulunan seyahatnamenin çalışmamızda, Kazakistan İlimler Akademisi tarafından yapılan Rusça tercümesi ve Ergin Ayan tarafından Türkçeye kazanılan nüshaları karşılaştırılarak kullanılmıřtır¹⁵.

Batı seyyahlarından Wilhelm von Rubruk'un "Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255" adlı seyahatnamesinin önemi Moğol ülkeleri, tarihi, ve sosyal hayatı hakkında Plano Carpini'den sonraki ilk köklü bilgileri kapsamasıındandır. Eserin doğru yazma nüshaları beş tanedir ve ilk defa tam olarak Richard Hakluyt

---

¹⁵İoann de Plano Karpini, **Puteşestvie v Vostoçnie Strani**, Gılım, Almatı 1993; Johann de Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatnamesi 1245-1247**, çev. Ergin Ayan, Trabzon.

tarafından 1598’de basılmıştır¹⁶. W.Rubruk’un bu eseri işlediğimiz dönem açısından biraz geç dönemde ele alınmasına rağmen konumuzla ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Marco Polo (1254-1324), Venedikli seyyahdır. Moğol hanı Kübilay’ın döneminde babası Niccolo Polo ve amcası Matteo Polo ile birlikte 1271 yılında Venedik’ten Çin’e yolculuk yapmışlar. Dünya harikalarını anlattığı Milyon Adı Verilen Kitabı¹⁷ adını taşıyan eseri birçok dillere çevrilmiştir. İşlediğimiz konuya doğrudan ilgili olmamasına rağmen coğrafi bilgilerde yardımcı olmuştur.

Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Levâtî et-Tancî (1304-1377), XIV. yüzyıl İslam ve Türk dünyasını kaleme alan ünlü seyyahdır. Seyahati sırasında Mısır, Suriye, Arap Yarımadası, Irak, İran, Doğu Afrika, Anadolu, kuzey Türk illeri, Orta Asya, Hindistan, Çin Endülüs ve Sudan gibi ülkelerde bulunmuştur. 1333-1347 yılları arasında Orta Asya’yı gezmiş. Bulunduğu ülkelerin dinini, âdetlerini, törelerini, yemeklerini, eğlencelerini, aralarındaki geçimsizliklerini Tubfetü’n-nüzzâr fî Garâi-bi’l-emsâl ve Acâibi’l-esfar adını verdiği, fakat Rıblet İbn Buttuta, İbni Battuta Seyahatnamesi¹⁸ olarak tanınmış olan gezi notlarında anlatmıştır. İbn Battuta’nın seyahatnamesi Ögedey dönemi ilişkin bilgileri kapsamamıştır. Fakat Orta Asya coğrafisini içeren bilgileri açısından kullanılmıştır.

---

¹⁶ Wilhelm von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255**, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001.

¹⁷T.A, “**Polo, Marco**”mad, C.27, M.E.B, Ankara 1978, s. 76; Marco Polo, **Dünyanın Hikaye Edilişi**, çev. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul 2003.

¹⁸**İbn Battuta Seyahatnamesi I**, çev. A. Sait Aykut, Y.K.Y, İstanbul 2000.

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Moğol Devleti ile ilgili araştırmalar bütün ülkelerin tarihçilerince işlenmiş ve ayrı eserler de yayınlanmıştır. Fakat Türkiye’de ve dış ülkelerde çalışmamızın başlığı altında bir çalışma yapılmamıştır.

Konu ile ilgili şimdiye kadar en geniş ilmi eseri Barthold Vasiliy Vladimiroviç yapmıştır. Doktora tezi olarak hazırladığı “Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya” eseri ile yüksek kabiliyetini göstermiştir¹⁹. Arapça, Farsça, Türk dili lehçelerinin birçoğunu bilen V.Barthold bu çalışmasında, Ortaçağ doğu eserlerinin tetkikini yapmıştır. Eserini işlerken eski ticaret kervan yollarının geçtiği yerlerde araştırma yapmış ve adı ancak tarihi kaynaklarda geçen birçok Türk şehir ve kasabaların bulmaya muvaffak olmuştur. Bizim için özellikle eserinin Ögedey Kaan ıslahatlarını anlattığı bölümü önemlidir²⁰. Bu eser işlediğimiz konu açısından ilk başvuru eseri olmaktadır²¹.

E.Bretschneider’in Ortaçağ Çin seyyahlarının Batı’ya seyahatini, Batı ve Merkezî Asya coğrafyası ve tarihini, notlarını veren “Medieval Researches From Eastern Asiatic Sources” adlı kitabı Ortaçağ tarihi için çok önemlidir. E.Bretschneider’e göre Moğol tarihine dair en eski notlardan meydana gelen Si yu lu (Batı seferi kayıtları) Yeh-lü Çu-tsai tarafından kaleme alınmıştır. Cengiz Han’ın görevlilerinden olan Yeh-lü Çu-tsai, Cengiz’in 1219-1224 yılları arasında

---

¹⁹T.A, “Barthold”mad., C.5, M.E.B, Ankara 1952, s. 298.

²⁰ İlhan Erdem, **Türkiye Selçukluları- İlhanlı İlişkileri (1258-1308)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

²¹V.Barthold, **Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya**, İzdatelstvo Vostochnoy Literaturi, Moskva 1963.

düzenlediği batı seferine katılmıştır. Bu güne kadar eserin sadece kısa bir özeti bulunmaktadır. E.Bretschneider’e göre bu özet, Cengiz’in batı seferine dair diğer kaynaklarda, özellikle Müslüman tarihçilerin eserlerinde zikredilmeyen önemli bilgiler ihtiva etmektedir²².

Henry Howorth’un History of the Mongols (from the 9th to the 19th entury) Moğol Tarihi (IX’dan-XIXyy.kadar), eseri çalışmamızda ön sırayı almaktadır. Dört ciltten ibaret olan eserin birinci kısmında Ögedey Kaan’a ayrı bölüm verilmiştir. Ögedey Kaan döneminde gerçekleşen siyasî olayları anlatma açısından çok önemlidir²³.

Gerard Chaliand’ın Fransızca orjinal adı “Les Empires nomades de la Mongolie au Danube Ve s. Av. J.C. - XVIe s.” olan ve Engin Sunar tarafından Türkçeye kazanılan “Göçebe İmparatorluklar Moğolistan’dan Tuna’ya MÖ V. yy – M.S. XVI. yy” eseri, Avrasya’daki bozkır göçebeleri ile yerleşik düzene geçmiş toplulukların, iki bin yıl boyunca süren mücadelesini anlatılmaktadır²⁴.

Fransız şarkiyatçısı Rene Grousset’in “Bozkır İmparatorluğu” eseri, Türklerin Asya bozkırlarındaki tarihî maceralarını anlatmaktadır. Özellikle Orta Asya Türk

---

²²E.Bretschneider, **Medieval Researches From Eastern Asiatic Sources**, Vol. 1, London 1910, s. 9-24.

²³H.Howorth, **History of the Mongols from the 9th to the 19th Century**, Part 1,2, Ch’eng Wen Publishing Company, Taipei 1970.

²⁴G.Chaliand, **Göçebe İmparatorluklar Moğolistan’dan Tuna’ya**, çev. Sunar, Engin, Doğan Kitap, İstanbul 2001

Tarihi, eserin ana konularını teşkil etmektedir. Türk kültürünü ve meydana getirdiği medeniyeti öğrenmek için başvuru kitabıdır²⁵.

Lev Gumilev'in Bozkır Üçlemesi dediği serisinde üç kitap bulunmaktadır: 1.Hunlar; 2.Eski Türkler; 3.Muhayyel Hükümdarlığın İzinde. İşlediğimiz konuda kullanılan Muhayyel Hükümdarlığın İzinde adlı üçüncü kitapta, Avrupalıların Asya ve Uzakdoğu'da aslı olmayan bir hükümdarlığın peşinde nasıl koşturdukları, Moğol Devletini ve Ögedey Kaan dönemini, Asya'daki din ve mezhep çatışmaları ile bazı Türklerin Hristiyanlaşmasını anlatılmaktadır. Bu eser, bu açıdan yetkin bir dinler tarihi kitabı olarak nitelendirilmiştir. Çalışmamızda Rusça aslı ile Türkçe tercümesi kullanılmıştır²⁶.

B. Vladimirtsov'un "Rabotı po İstorii i Etnografii Mongolskih Narodov Rabotı po İstorii i Etnografii Mongolskih Narodov" eseri, Moğolların içtimaî teşkilâtın inceleyen son derece önemli kitap olmaktadır. Çalışmamız sırasında eserin aslı ile Abdülkadir İnan tarafından yapılan Türkçe tercümesi kullanılmıştır²⁷.

Zeki Velidi Togan'ın "Umumî Türk Tarihine Giriş'inde" Moğol idaresindeki Batı Türkistan'dan bahsetmiştir. Siyasi kültürel ve idarî yapısı hakkında özet olarak bahsetmesine rağmen faydalıdır. Eserlerinin çoğu Türkistan konusunu kapsamıştır.

---

²⁵R.Grousset, **Bozkır İmparatorluğu Attila-Cengiz Han-Timur**, çev. Reşat Uzmen, Ötüken, İstanbul 1999.

²⁶L.Gumilev, **V.Poiskah Vımişlennogo Tsarstvo**, Tovarişestvo, Kışnikov, Komarov i K, Moskva 1992; **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, Selenge Yayınları, İstanbul 2002.

²⁷B.Vladimirtsov, **Rabotı po İstorii i Etnografii Mongolskih Narodov**, Vostochnaya Literatura RAN, Moskva 2002; **Moğolların İçtimaî Teşkilâtı/ Moğol Göçebe Feodalizmi**, çev. Abdülkadir İnan, T.T.K, Ankara 1995.

Ortaçağlardaki Orta Asya şehirleri konusunda A.Belenitskiyi, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, “Srednevekovii Gorod Sredney Azii” kitabı, K.Baypakov’un “Srednevekovie Goroda Kazahstana na Velikom Şelkovom Puti” eseri yanı sıra Otrar şehri hakkında detaylı bilgileri kapsayan K.Baypakov, K.Akişev, L.Erzakoviç’in birlikte hazırladığı “Otrar v XIII-XV vekah” adlı kitabı ve Türkistan şehirleri konusunda yararlı olan V.Egorov’un “İstoriçeskaya Geografya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv.” eseri ve Kazakistan’da Ortaçağdaki Şu ile Talas şehirleri konusunda yapılmış son doktora tezlerinin biri olan M.Eleuov’un “Şu men Talas Önirlerinin Ortasırılık Kalaları (VI-XIII g. bası)” eseri çalışmamızda çok yararlı olmuştur.

Moğol Devleti’nin siyasî tarihi bakımından yukarıda sözü edilen eserlerin yanı sıra önemli araştırma eserlerini teşkil eden A.Nasonov’un “Mongolı i Rus (İstoriya Tatarskoy Politiki na Rusi)” eseri; Roux, J. Paul “Moğol İmparatorluğu Tarihi”; V.Vadak’ın “Vsemirnaya İstoriya Krestonostı i Mongolı”; E.Hara-Davan’ın “Rus Mongolskaya” ve “Na Stike Kontinentov i Tsivilizatsii: İz opıta Obrazovaniya i Raspada İmperiyi X-XVI vv.”; İ.Esenberlin “Çingishan Potryasatel Vselennoy” eserleri kullanılmıştır.

Maliye işleri, para ekonomisini konu eden E Davidoviç’in Denejnoye Hozyaystvo Sredney Azii Posle Mongolskogo Zavoyevaniya i Reforma Masud-beka (XIII v.)” eseri Ortaçağ Türkistan ülkesinin ekonomi konularını aydınlatmamıza yararlı olmuştur.

Bunlardan başka Moğol tarih ile ilgili Türkiye’de ve yurt dışında pek çok çalışmalar mevcuttur. Biz burada konu ile ilgili en önemli olanlarını zikrettik. Daha geniş bilgiler, tezimizin bibliyografya kısmında yer almaktadır.

GİRİŞ

Türkistan Farsça bir kelime olup, “Türk ili veya Türk memleketi, ülkesi” anlamını taşıyan etnocoğrafik bir terim olmaktadır. Tarihçiler, Türkistan kelimesinin kullanılışını Sakalar devrine kadar götürmektedir; “Türkistan kelimesi Göktürklerle tabi ülkeler manasında olarak evvela Sasanî İranlıları tarafından kullanılmış olduğu gibi VIII yüzyıl Ermeni tarihçisi Musa Harinaki’nin coğrafya eserinde Turkastanak şeklinde, Yunanlıların Skythia kelimesine karşılık (bilhassa kuzey bölümü manasında) kullanılmıştır”¹. Makedonyalı İskender’in seferi sırasında kaydedilen eserde² ve Hindusların eski dinî kitabı Avesta’da, Türkistan sözü geçmiştir. Avesta’da³, Tanrı dağlarının doğusundaki İtil ırmağı, Seyhun ve Ceyhun arasında Horasan’a kadar uzanan bölge, Turan veya Türkistan olarak tarif edilmiştir. IX ve X yüzyıl Arap coğrafyacıları için Türkistan doğrudan-doğruya Amuderya’nın kuzeyinden değil, ancak Maveräünnehir denilen kültür sahasının kuzeyinden başlamakta idi⁴.

XIII yüzyıllarda yaşayan Arap coğrafyacısı Şemseddin el Dimaşkî, “Seyhun (Sırderya) ırmağı Maveräünnehir ile Türkistan şehirleri (Bilâd Turkistan) arasını ayıran”, İbnü’l-Esir’de ise “Türk ülkeleri ile İslam ülkelerini ayıran” sınır olarak tarif edilmiştir. Reşidüddin tarafından nakledilen Oğuzname destanında “Türkistan” tabiri

---

¹S.Abuşarip, **Türkistan Kozgalısı**, Gılım, Almatı 2000, s. 12.

²V.Barthold, **Soçineniya (Obşıye Raboti Po İstorii Sredney Azii)**, C.2, İzdatelstvo Vostočnoy Literaturı, Moskva 1963, s.110; O.Kocaoğlu, **“Türkistan”**, Türkistan Türk Gençler Birliğinde Verilen Konferans, Osman Bey Matbaası Yayın N1, İstanbul 1936, s.7.

³S.Abuşarip, a.g.e., s.14.

⁴İslam Ansiklopedisi, **“Türkistan”** mad, C. 12/2, M.E.B, İstanbul 1988, s.141.

gayet kesin olarak şimdiki Kazakistan'ı⁵ içine alan sahaların ismi olarak kullanılmıştır. Batı seyyahı Marco Polo ise Türkistan'ı Ulu Türkiye⁶ diye bahsetmiştir.

Günümüzde Türkistan, Orta Asya coğrafi ünitesinin bir parçası olarak kuzeyde Altay dağlarından güneyde Pamir dağlık bölgesine kadar uzanan yüksek dağlar vasıtası ile Batı ve Doğu Türkistan'a ayrılmaktadır. Bunların ikisi birden Büyük Türkistan'ı meydana getirmektedir⁷. Bu geniş sahanın ortasında Maveräünnehir ve Aşağı Amuderya'daki Harezmi bölgesi Türkistan sayılmamıştır⁸. Maveräünnehir, bu geniş topraklar üzerinden geçmekte olan en önemli iki Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin arasında kalan bölgedir. Maveräünnehir, Arapça bir kelime olup, bu anlamın karşılığı olarak Farsçada Par derya, İngilizcede Transoxiana gibi kelimeler kullanılmıştır. Lügat anlamı itibarıyla “nehirin arkası, öte tarafında bulunan ülkeler” anlamını taşımaktadır. Maveräünnehir kelimesinin doğmasında ve Türkistan'ın geniş bir bölgesinin bu isimle anılmasında büyük ölçüde Ceyhun nehrinin “İran Turan” arasındaki rolü olduğu söylenebilir. Çünkü Ceyhun nehri eskiden Turan ve İran arasında ananevi bir sınır olarak kabul edilmiştir. Yukarıda söz edildiği gibi Ortaçağ Müslüman coğrafyacıları bu bölgeyi, Büyük Türkistan'a dahil etmemişler.

---

⁵Z.Togan, **Türk-Türkistan**, Toprak Yayınları, İstanbul 1960, s. 20.

⁶E.Bretschneider, a.g.e., C.2, s.50.

⁷A.Ardel, **“Batı Türkistan”**, Türk Kültürü, S.15, Ocak 1964, s.38.

⁸Amuderya ve Sırderya havzasındaki kültürel bölgeler Ortaçağ Müslüman coğraficileri terminolojisinde Türkistan'ın bileşimine girmemiştir. bkz: V.Barthold, Soçineniya (Obşıye Rabotı Po İstorii Sredney Azii), C.2, s.114; Z.Togan, Türk-Türkistan, s.26; A.Özdemir, **“Moğol İstilasının Sebepleri”**, Türkler, C.8, s. 299.

Maveraünnehir'in Doğu ve Kuzey sınırları katî olarak belli olmamakla beraber bazen Sırderya havzasını da içine aldığı ve siyasî münasebetlerin inkişafına tabî olduğu anlaşılmaktadır. Maveräünnehir, Çin ve İç Asya'yı Orta-Doğu ve Hindistan'a bağlayan milletler arası tarihi ticaret yollarının kavşağında yer alması sebebiyle, İlk çağlardan itibaren Türkistan'ın Ortaçağlardan ise hem Türk dünyasının hem de İslam dünyasının ilmi, iktisadî, içtimaî, siyasî ve dinî yönlerden en hareketli, en canlı kültür çevrelerinden biri olmuştur. Yapılmış olan birçok arkeolojik araştırmalar, bu bölgede M.Ö. I. yüzyıllarda sulama sistemi kullanıldığını ve bu ülkenin, dünyanın en eski kültür yuvalarından biri olduğunu göstermiştir⁹. A.Belenitskiy'e göre "Orta Asya'nın bütün şehirleri, karışık unsurlardan meydana gelmiş ahalisi ve karışık sosyal sınıfları ile çeşitli din, ideoloji, meslek ve mezheplerin adeta birer buluşma yeri"¹⁰ olarak belirttiği hale gelmiştir. "İbn Sina'nın doğup yetiştiği Buhara başta olmak üzere, Semerkant, Belh, Merv gibi Ortaçağların ünlü ticaret şehirleri, kısa bir zaman sonra İslam aleminin, İslam-Türk irfanının göz kamaştırıcı birer kültür merkezi haline gelmişlerdir. "Maveraünnehir, İslam-Türk kültür çevresi Mezopotamya'yı çok geride bırakmıştır"¹¹.

Bu toprakların üzerinde XIII.yüzyıllarda Moğol Devleti'nin hakimiyet sürmesi köklü siyasî, sosyal ve kültürel değişikliklere sebep olmuştur.

---

⁹İbrahim Yarkın, "Türkistan'da Sulama Ziraatı Hakkında", Türk Kültürü, S.12, Ekim 1963, s.48.

¹⁰ Zekerya Kitapçı, **Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler**, Selçuk Üniversitesi, Konya 1989, s. 75.

¹¹Kemal Göde, "Tarihimizde Türk Kültür Çevreleri ve Maveräünnehir Türk Kültür Çevresi", İbn Sina Kongresi Tebliğleri, 14 Mart 1984 Kayseri.

Kaynaklara göre Moğol Devleti'nin kurucusu Temuçin'in "ceddi Tanrı'nın takdiriyle yaratılmış bir bozkurt, eşi de beyaz bir dişi geyik idi"¹². Temuçin'in babası Yesugai bahadur annesi Ho'elun-ucin'dir. Yesugai bahadur, Tatar önderlerinden biri Temucin-uge'yi esir olarak getirdiğinde Cengiz han dünyaya gelmiş ve oğluna Tatar Temucin-uge'nin adını vermiştir¹³. Temuçin dokuz yaşındayken bir gelin seçmek üzere babasıyla birlikte annesinin boyunu ziyaret etmiş, Kongiratlar'ın önde gelen üyelerinden Dei Seçen'in Börte adında kızını seçmiştir. Yesugey Temuçin'i bırakıp evine döndüğü sırada Tatarlar tarafından zehirlenmiştir. Babasının ölümünden sonra Temuçin'in ailesi çok zor dönem geçirmiştir. Temuçin düşmanlarıyla savaşa koyulmuştur. Düşmanlarıyla savaşa hep zafer kazanan Temuçin'e yandaşları Cengiz adını vermiştir. Cengiz, 1206 yılında toplanan kurultayda Moğollar'ın Han'ı ilan edilmiştir. Büyük Moğol şamanı Kököçü, Cengiz'i Tanrı tarafından dünyaya hükmetmek üzere gönderildiğini ilan etmiş¹⁴ ve Moğol toplumu Cengiz'in semavî kökenli olduğunu kabul etmiştir. Cengiz hayatı boyunca şaman inancında kalmış ve mevcut dinlere de saygılı davranmıştır.

Tarihte Cengiz'in kurduğu hakimiyet Moğol Devleti veya Batı araştırmalarında kabul edildiği Moğol İmparatorluğu adıyla bilinmektedir. Bütün boy ve halkların birleştirilmesi ile meydana gelen Moğol Devleti'nin temeli orduya dayanmıştır. Devletin başında bulunan kimseye Han veya Kaan denilmiş ve Kurultay adı verilen en büyük mecliste seçilmiştir. Devlet, han sülalesinin mülkü sayılmış ve bu mülk, han tarafından sülalenin erkek mensuplarına miras ve tımar olarak

---

¹² **Manghol-un Niuça Tobça'an** (Yüan-Ch'ao Pi-Shi) / Moğolların Gizli Tarihi, çev.Ahmet Temir, TTK, Ankara 1995, s.3.

¹³ Moğolların Gizli Tarihi, s.19.

¹⁴ L.de Hartog, **Cengiz Han Dünyanın Fatih**i, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 43.

verilmiştir. Cengiz hayattayken devletini 4 oğlu -Cuçi, Çağatay, Ögedey, Tuluy- arasında taksim¹⁵ etmiştir. Cengiz’in büyük oğlu Cuçi’ye verilen ulusta daha sonra Altın Orda Devleti kurulmuştur. Cuçi babasından önce vefat etmiştir. Çağatay ise Cengiz Han döneminden itibaren hayatının sonuna kadar adalet işleriyle uğraşan adil, kendine saygılı, yasa, bilik, kurallara bağlı “Yasa Koruyucusu” olmuştur. Onun ulusu Türkistan’ın bir kısmını, Afganistan, İran ve Kafkas ötesini kapsamıştır. Ögedey’e Moğolistan’ın bütün batı kısmı, Cungarya ve Doğu Türkistan düşmüştür. Cengiz Ögedey’i tahtın varisi olarak seçmiştir. Tuluy’e Moğol Devleti’nin esas toprakları verilmiş ve Ögedey tahta oturuncaya kadar naib olarak tayin edilmiştir.

Cengiz döneminde Moğollar, Uygur yazısını resmi yazısı olarak kabul etmiştir. Onun hakimiyeti sırasında Moğol örf, adetlerini, inançlarını ve Cengiz’in kararları ve uygulamalarını içeren hukuk kitabı “Yasa-name”¹⁶ yazılmıştır. Bu Yasa-name’nin yazıldığı kaynaklarda belirtilmişse de henüz metnin asıl nüshası bulunmamıştır. Fakat araştırmalarda Yasa-name’nin içeriği¹⁷ Arap, İran ve Ermeni tarihçilerine ve Moğolların Gizli Tarihi’ne dayanarak kısmen aydınlığa kavuşmaktadır. Yasa’ya göre Moğol Devleti’nde mahkeme¹⁸, hanın ve Moğol aristokrasisinin havale ettiği davalara bakan yüksek mahkeme¹⁹ ve bir de normal davalara bakan mahkeme olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Cengiz Han yüksek mahkeme reisliğine Şigi-hutuhu’yu tayin ederken halkın taksim işi ve mahkeme

---

¹⁵Cengiz, İmparatorluğu ve emrindeki halkları annesi, oğulları ve kardeşleri arasında taksim etmiştir. bkz: Moğolların Gizli Tarihi, s. 161; A.Cüveynî, **Tarih-i Cihan-Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, C.1, Ankara, 1999, s. 96; E.Hara-Davan, **Na Stike Kontinentov i Tsevilizatsiyi: İz opita Obrazovaniya i Raspada İmperiyi X-XVI vv.**, Moskova 1996, s. 224.

¹⁶ Cüveynî, a.g.e., C.1, s.87.

¹⁷ genel bilgi için bkz: Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1967.

¹⁸ A.Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s.131.

¹⁹ Moğolların Gizli Tarihi, s.136.

kararlarını “Koko debter’e” yazılmasını emretmiştir²⁰. Han’ın tayin ettiği yargucilerin en büyüğü Karakurum’da oturmuş ve “yeke yarguci”²¹ adıyla görevini sürdürmüştür. Darugaçiliklerde görev yapan yarguciler ise yeke yarguciyin emri altında hizmet etmiştir.

Tarihî bilgilere²² göre Cengiz “Han” ilan edildikten sonra devletin yönetim teşkilâtını, ordusunu, eski Türk devlet teşkilat sistemine göre düzenlemiştir. Bu gelenek, Cengiz ile sınırlı kalmamış o öldükten sonra da devam etmiştir. Cengiz, ordu komutanlığına genellikle kişisel olarak tanıdığı, yeteneklerini bildiği nökerlerini tayin etmiş ve oğlu Tuluy’ı imparatorluğun “Ulu Noyanı”²³ atamıştır. Ordusunun çekirdeğini oluşturan muhafız ordusu gece ve gündüz nöbet tutmak üzere ikiye bölünmüştür. L.de Hartog’a göre B.Vladimirstov hassa ordu üyelerinin aristokrat kökenli olmasını Cengiz’in şart koştuğunu belirtmiştir²⁴. Oysa B.Vladimirdtov’a göre “hassa ordusu, şüphesiz, sırf asilzadelerden oluşmuş değildi”²⁵. Moğol ileri gelenlerinin yanında çalışan nökerleri belirlenen birliklere komuta ettirerek noyan rütbesine kadar yükseltebilmiştir. Bunlar ücretli asker değillerdi. Komutanlar ise nökerlere bakmak ve onları beslemekle yükümlüydü.

XIII. yüzyılın başında Moğol Devleti’nin batısında Türkistan ve Maveräünnehir’i kapsayan Harezmsâh Devleti vardı. Türkistan ve Maveräünnehir’in

---

²⁰ Moğolların Gizli Tarihi, s.136.

²¹ A.Yuvalı, a.g.e., (1997), s.131.

²² Moğolların Gizli Tarihi, s.141-154; B.Vladimirtsov, **Raboti po İstorii i Etnografii Mongolskih Narodov**, Moskova 2002, s.398; İ.Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara 1987, s. 70-76.

²³ V.Barthold, **Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya**, İzdatelstvo Vostočnoy Literaturı, Moskva 1963, s.451.

²⁴ L.de Hartog, **Cengiz Han Dünyanın Fatihı**, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 51.

²⁵ B.Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi**, çev. A.İnan, T.T.K,1995, s.180.

ilmi, iktisadî, içtimaî, siyasî ve dinî yönlerden en canlı kültür çevrelerinden biri olması Cengiz'in ilgisini çekmiştir. Bundan Cengiz Han Harezmsahlara ile temasa geçmiştir; Harezmsahlara devletine ticaret ve dostluk anlaşmasıyla elçiler göndermiştir. Ama Harezmsah devletine gönderilen elçiler, aşağılanmış bazıları öldürülmüş ve Harezmsahlara bağlı Otrar valisi tarafından ticaret kervanı da katliama uğramıştır. Bütün bunlara karşılık Cengiz savaştan kaçınmak için Muhammed Harezmsah'a elçi göndererek sadece Otrar'ın valisi İnalçuk'un (Kayır Han) kendisine teslim edilmesini istemiştir²⁶. Cengiz Han'ın bu son isteğinin geri çevrilmesi savaşa neden olmuştur. Moğol ordusu Harezmsah devletini üç yıl içerisinde hakimiyeti altına almıştır. Ortaçağ ilim ve kültür merkezlerinden biri Türkistan ve Maverâünnehir şehirleri, Moğol istilâsıyla büyük bir tahribata uğramıştır: Otrar şehrinde dünyada eş değeri bulunmayan büyük kütüphane, şehirle birlikte ateşe verilmiş, Semerkand ve Buhara şehirleri neredeyse boş kalmıştır. Teslim olmayan şehirlerin halkı diri diri yakılmış şehir ise tamamen tahrip edilmiştir. Direnip de teslim olan şehirlerin halkı da az eziyet çekmemişti; katliamdan kurtulmuş olanlar kendi şehirlerinden biri olan diğer şehirleri kuşatmada öncü piyadeleri oluşturmak için toplanıp götürülmüştür. Geride kalanlar da ağır vergilere bağlanmıştır. Çoklarının da bu dönemde Anadolu'ya kaçtıkları bilinmektedir. Sonuçta Türkistan ve Maverâünnehir'in Moğol kılıcından geçilmeyen şehri kalmamıştır. Batı şehirlerinin zaptından sonra bu bölgelerde darugaçilikler kurulmuştur; askeri birliklere ayrılmış ve devletin gelir ve askerî deposuna dönüştürülmüştür. İşgal edilen ülkelere asker ve vergi düzenini denetlemek için Moğol veya Türkler'den görevliler baskak, tangmaçi gönderilmiştir.

---

²⁶ L.de Hartog, a.g.e., s.89.

İmparatorluk büyüdükçe yönetim kademelerinde görev alacak uzmanlara ihtiyaç artmıştır. Çünkü onların aracılığıyla imparatorluğun ekonomisi yükseltilecekti. Bu göreve Uygur, Türk, Çinliler ve İranlılar uygun görülmüştür: Cengiz Han döneminde Moğolların hizmetine geçen Çinli Yeh-lü Çu-tsai, Cengiz Han'ın sadık görevlilerinden, yakın müşavir ve maliyecilerinden olmuştu. Ayrıca Cengiz Han'ın yabancı müşavirlerinin arasında zamanla maliye konusunda ilk akla gelen isim Türk Mahmut Yalavaç olmuştur²⁷. Moğollar eğitimsiz olduklarından bu mevkilere getirilmemiştir.

Moğol Devleti'nin bütçesini, idaresi altındaki toprakların gelirleri ve fetih ganimetleri oluşturmuştur. Moğollar ise devlete her hangi bir vergi ödememiştir²⁸. Bu yüzden işgal edilen topraklardan gelirlerin ve haberlerin merkeze hızlı ve güvenli bir şekilde ulaşması için yam teşkilatı²⁹ kurulmuştur. Yam sayesinde Han, devletinde gelişen her şeyden haberdar olmuştur. Cengiz Han devrinde Moğol Devleti maliyesinin esas ayarı olan altın (baliş)³⁰ madeni para yürürlükte iken Cengiz'in halefi Ögedey Kaan zamanında 1236 yılında ilk defa kağıt para basılmıştır³¹. Kağıt paranın Türkistan ve Maverâünnehir'de kullanıldığına dair bilgiler bilinmemektedir. Ayrıca Ögedey Kaan devrinde baliş de kullanılmıştır.

---

²⁷ A.Yuvalı, a.g.e., (1997), s.124.

²⁸ G.Vernadskiy, **İstoriya Rossi. Mongoli i Rus**, LEAN AGRAF, Tver Moskva 1997, s.134.

²⁹ Cüveynî, a.g.e., C.1, s. 92.

³⁰ Cengiz Han Yasa'sında Müslüman kanının değeri 40 altın baliş olarak belirlendi. bkz: Reşidüddin, a.g.e., C.2, s.50; Moğol devrinde gümüş ve altının bütün muamelelerde beraber kullanıldığı pek çok delillere sabittir. Hatta hakim olan ayar da altın ayarı idi. bkz: Z.V.Togan, **Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti**, İstanbul 1930, s.2.

³¹ Tuncay Aykut, Şennur Aydın, **Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Mongol and İlhanid Coins)**, Y.K.Y., Ankara 1992, s. 25.

Türkistan ve Maverâünnehir, Moğol istilâsından çok zarar görmüş; şehirleri harap olmuş, ticarî hayatı bozulmuştur. Şehirlerin harabeye dönüşmesi, bölge ekonomisini oldukça geriletmiştir. Bölge ekonomisini tekrar canlandırmak amacıyla Moğol hanları, şehirler ve kervan yollarının gelişmesini sağlamışlar, ticarî ilişkilerin devam etmesi için de engel oluşturmamışlardır. Bu yüzden uluslararası ticaretin işlemlerini sürdürmüştür³². Bütün tahribata rağmen Moğol döneminde ticaretin devam ettiğini arkeolojik kazı çalışmalarının neticeleri de göstermektedir. Moğol istilasından sonra Türkistan ve Maverâünnehir şehirlerinde bir takım kültürel faaliyetler ortaya çıkmıştır. Ama yürütülen imarlara rağmen Türkistan ve Maverâünnehir şehirleri, Moğol istilâsı öncesi hayatına kavuşamamıştır. Çünkü bütün bu çabalar geniş medeniyet harabeleri yanında önemsiz kalmıştır. Üstelik bölgenin ilmî gelişmesi birkaç yüzyıl geri gitmiştir.

Moğolların zaptettikleri ülkelerde kurduğu yönetim teşkilatları, bu sistemleri uyguladıkları ülkenin coğrafi şartlarından mutlaka etkilenmiştir. Üstelik Moğollar da söz konusu ülkelerde kendilerinden önce kurulan devletlerin oluşturduğu birikim ve kültürel mirasının ve o ülke toplumlarının etkisi altında kalmıştır.

---

³² K.Akişev, K.Baypakov, L.Erzakoviç, **Otrar v XIII-XV vekah**, Almatı 1987, s. 211.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖGEDEY KAAAN DEVRİNDE MOĞOL İMPARATORLUĞU

1. Moğol İmparatorluğunun Taksimi ve Ögedey'in Tahta Çıkışı

Cengiz Han, Harezmşahlar seferinin ardından Türkistan'ı işgal ettikten sonra 1225 yılında Karakurum'a dönmüş. Köpek yılının (1226) Sonbaharında Harezm mücadelesinde askeri yardım etmeyen Tangutlara¹ karşı sefer düzenlemiştir². Tangutların Etszin-ay (şimdiki Hara-hoto harabeleri) şehrini kuşatmıştır. Bu sefer, Cengiz'in son seferi olduğu bilinir. Bundan sonra Cengiz Han³ -1227 yılında 72 yaşında- ölmüştür.

Cengiz Han hayattayken devletini 4 oğlu arasında taksim⁴ etmiştir. Buna göre Cuçi'ye kuzey- batı bölgeler yani Altay'dan Ural'a kadar güneyde Amuderya ve Aral'a kadar uzanan topraklar, Çağatay'a ise Amuderya'dan güneye doğru olan bölge ve Türkistan'ın bir kısmı, Afganistan ve İran, Kafkas ötesi verilmiştir. Ögedey'in payına Moğolistan'ın bütün batı kısmı, Cungariya ve Doğu Türkistan düşmüştür. Tuluy'in hissesine de Moğolistan'ın doğu kısmı, Naymanların, Tangutların ve Tszin Devleti'nin işgal olunan toprakları bırakılmıştır. Ayrıca Cengiz

---

¹L.Gumilev, *Poiskah Vımişlennogo Tsarstvo*, Tovarişestvo, Moskva 1992, s.144.

²*Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi) / Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Temir, Ahmet, Ankara 1995, s.187.

³Reşidüddin, *Sbornik Letopisey*, Rusçaya çev. Yu.P.Verhovskiy, C.2, Moskva Leningrad 1960, s.18; V.Barthold, *Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya*, Moskva 1963, s. 526; B.Spuler, *History of the Mongols / Based on Eastern and Western Accounts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, New York, 1972, s.48.

⁴Cengiz, İmparatorluğu ve emrindeki halkları annesi, oğulları ve kardeşleri arasında taksim etmiştir. bkz: *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 161; A.Cüveynî, *Tarih-i Cihan-Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, C.1, Ankara, 1999, s. 96; E.Hara-Davan, *Na Stike Kontinentov i Tsevilizatsiyi: İz opita Obrazovaniya i Raspada İmperiyi X-XVI vv.*, Moskova 1996, s. 224.

Han'ın dört kardeşi⁵ Haçun, Hasar, Belgutay (üvey kardeşi), Temüğe Otçigin arasından iki kardeşi Hasar ve Temüğe Otçigin tımar sahibi edilmiştir⁶. Horasan ve Mazenderan bölgesi⁷ Cengiz'in oğullarının müşterek malı sayılmıştır.

Cuçi 1227 yılı başlarında babası tarafından öldürülmüştü⁸ ve Cuçi'ye ait hisse Cengiz Han'ın torunlarına⁹; Orda ve Batu'ya verilmiştir. Ortaçağ tarihçileri Reşidüddin ve Cüveynî, Cengiz Han'ın Cuçi'yi öldürttüğü hakkında bilgi vermemiştir. Reşidüddin'de¹⁰ sadece Cuçi'nin ölümünden sonra yerine oğlu Batu'nun geçtiğinden bahsedilmiştir.

Cengiz Han ölmeden önce tahtın varisi olarak Ögedey'i ve yeni hükümdar tahta oturuncaya kadar Tuluy'ı naib olarak seçmiştir. Tuluy, Cengiz'in vasiyetnamesine rağmen soy liderlerine yeni hükümdar adayını seçmesi için yeterli zaman vermiştir¹¹. Böylece yaklaşık iki yıllık bir arada Moğol Devleti tahtı boş kalmıştır. Fakat Moğol Devleti tahtının daha fazla boş kalmaması¹² gerekiyordu. Çünkü Kin Krallığının tekrar Moğollardan Wei havzasını geri alması ve Sultan

---

⁵L.Danzan, **Altan Topçi**, çev. N.P.Şastina, Moskva 1973, s.243.

⁶R.Grousset, **Bozkır İmparatorluğu Atilla- Cengiz Han- Timur**, çev. Reşat Uzman, İstanbul 1999, s.249.

⁷Harezm'in alınmasından sonra Cuçi bu bölgeye Cin-Timur'ı baskak olarak tayin etmiş. Karahıtaylı olan Cin-Timur, Cuçi'nin oğullarının öğretmeni. bkz: A.Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri**, Kayseri 1997, s. 32, 122.

⁸L.Gumilev, a.g.e., (1992), s. 145.

⁹Doğu Deşt-i Kıpçak Orda-İçen'e,İtil boyu ve zaptı planlanmış ve kararlaştırılmış olan Batı Deşt-i Kıpçak Sayın Han'a (Batu) verilmişti. bkz: M.Kafalı, **"Altın-Orda Hanlığı"**, Genel Türk Tarihi, Ankara 2002, s.77.

¹⁰Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 79.

¹¹G.Vernadski, **İstoriya Rossiya. Mongol i Rus**, Tver Moskva 1997, s. 53.

¹²Prensler ve devletin ileri gelenleri, devletin başına büyük iş düşerse hükümdar olmadığı halde devletin temelinde zayıflık ve sarsılmalar ortaya çıkabileceğinden endişeliydi. Kurultay'ın düzenlenmesi buna bağlıydı. bkz: Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 18.

Celâleddin'in¹³ Kafkasya, İran'daki girişimleri¹⁴ Moğol Devleti karşısında büyük bir tehlike¹⁵ oluşturmaktaydı.

1228 yılı sıçan yılında Kodeu-aral'a yakın Kerulen'de¹⁶ Çağatay ve Batu'un önderliğinde sağ kol prensleri ve Temüğe Otçigin noyan¹⁷, Yegu ve Yesungge önderliğinde sol kol prensleri, Tuluy başlarında olduğu halde merkezin prensleri ve diğer prensesler, damatlar, tümenlerin komutanları ve binliklerin komutanları hepsi toplanmıştır. Kırk gün sürdüğü bilinen kurultay, Moğol geleneklerine göre yapılmıştır; üç gün boyunca eğlence olmuş sonra Cengiz Han'ın vasiyeti yerine getirilmiş ve devletin bundan sonraki dış siyaseti belirlenmiştir.

Yasa'da kabul edildiği gibi¹⁸ (Moğollar) Hanlarına ve soylu kişilerine diğer milletlerde özellikle İslam dünyasında olduğu gibi yüceltme isimleri veya unvanları takmamalıydı ve devlet tahtına oturana, ismi yanında sadece “Han” veya “Kaan” ismi verilmeliydi. Kardeşleri ve akrabaları ona doğduğunda verilen ilk isimle hitap etmeliydi. Bundan dolayı kurultayda Ögedey'i “Kaan” ilan etmişti. “Ögedey, Kaanlığı kabul edince kurultaya gelenler eski geleneklerine göre şapkalarını çıkartıp

---

¹³H.Howorth, **History of the Mongols from the 9th to the 19th Century**, part 1, s.127-128; R.Grousset, a.g.e., s.254; İ.Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)**, Ankara 1995, s. 41-42.

¹⁴Harezmsahların yıkılmasından sonra İran'da bir otorite boşluğu doğmuştu. Cengiz'in ölümü ile Han seçimi Moğolların yöreden çekilmesine yol açmıştı. Böyle bir boşluğu Muhammed Harezmsahın oğlu Celâleddin doldurmuştu. bkz:İ.Erdem, a.g.e., s. 43.

¹⁵1228 yılında Çin'de Moğollara mukabil taarruz başlamıştı. bkz: G.Vernadskiy, a.g.e., 54; 1229 yılında Moğol ordusu, sınırlardan çekildiğini, Çürçenler ve Müslümanlar bu ana kadar kendilerini toparlayabilmişti ve Moğol ordusunu sete sıkıştırmaya başlamıştı. bkz: L.Gumilev, a.g.e., (1992), s.145.

¹⁶Moğolların Gizli Tarihi, s. 190-191.

¹⁷B.Spuler, a.g.e., s. 45.

¹⁸Ab-ul-Farac'ın Yasa'daki İmparator ünvanıyla ilgili kayıtlarından. bkz: G.Vernadskiyi, a.g.e., s.109.

omuzlarına atmışlar. Sağ elini kardeşi Çağatay tutmuş, sol elini Ötegin¹⁹ tutarak tahta oturtmuşlar. “Ögedey tahta oturduktan sonra Tuluy ona kese getirdi ve Kaan’ın ve Kaan çadırının etrafında bulunanlar dokuz defa diz çöktüler ve onun tahta geçmesini kutlayarak, hayırlı devlet kurmasını temenni etmiştir”²⁰. Ögedey tahta oturduktan sonra ona Cengiz’in sahip olduğu bütün muhafızlar ile birlikte devletin merkez kısmı da tahsis edilmiştir. Ögedey’in Kaan olarak ele aldığı ilk devlet meselesi, yasa olmuştur. Cengiz Han’ın çıkarttığı yasa, kendisi tarafından kabul edilip, geçerli olduğu ilân edilmiş ve tahta geçmesine kadar işlenmiş olan bütün suçları affetmiştir. Ancak bundan sonra yapılan suçların mutlaka cezalandırılacağını emretmiştir²¹.

Burada tahta oturtma merasiminde görünen gelenek²², Moğol İmparatorluğu kurulduktan sonra mı ortaya çıktı yoksa Moğolların geleneklerinde böyle bir şey var mıydı orası belli değildir. Çünkü kaynaklarda, Cengiz’i, Han olarak tahta oturtma merasimi ile ilgili böyle bir gelenekten bahsedilmemektedir. Sadece Cengiz’in 1206 yılında Moğol-Çin yıllığına²³ göre Onon nehrinin boyunda toplandılar ve dokuz parçalı tuğlarını dikerek, Cengiz-hahan’ı “Han” ilân ettiler²⁴ şeklinde kayıt bulunmaktadır.

---

¹⁹ Cüveynî’nin eserinde (a.g.e., C.1, s. 185) gösterilen Ötegin Otçigin olabilir. Çünkü Tuluy, babasının mirasçısı otçigin idi. bkz:R.Grousset a.g.e., s.249; Moğolların Gizli Tarihi’ne göre Otçigin, Cengiz Han’ın küçük kardeşi Temüğe idi. bundan dolayı ya Tuluy ya da Temüğe olmalı. Ayrıca bu merasime ikisi de katılmıştır. Reşidüddin’de (a.g.e., C.2, s.19) Tuluy olarak bahsedilir; J.P.Roux’de (**Moğol İmparatorluğu Tarihi**, çev. Kazancıgil, Aykut- Bereket, Ayşe, İstanbul 2001, s.253) Temüğe olarak zikretmiştir.

²⁰ Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 19.

²¹ Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 20.

²² Cüveynî, a.g.e., C.1, s. 185-187.

²³ Moğolların Gizli Tarihi, s. 133-134.

²⁴ A.Temir, “**Moğol (veya Türk- Moğol) Hanlığı**”, Türkler, 2002, C. 8, s. 258.

Bazı Doğu kaynakları, Batı ve Rus araştırma eserleri arasında tahta oturtma merasimi konusunda ve merasimin geçtiği tarihe dair bilgilerde uyuşmazlıklar görülmektedir. Kaynaklarda, Ögedey'in tahta çıkış tarihiyle ilgili aşağıdaki bilgiler verilmektedir. Reşidüddin'e göre²⁵ Hukaril'da yani öküz yılında hicri 616 yılı (19 Mart 1219- 7 Mart 1220 yılı), Gizli Tarihe göre²⁶ sıçan 1228 yılında, V.Barthold öküz 1229 yılında ve H.Howort'a göre ilkbahar 1229 yılında kurultay toplanmıştır. Jean Paul Roux'e göre²⁷ kurultaya gelenler kırk gün boyunca Ögedey'i, babasının vasiyetini yerine getirmesi için ikna etmiştir ve ancak 11 yada 13 Ekim 1229 tarihinde Ögedey resmi olarak imparator -Kaan- ilan edilmiştir. Cüveynî²⁸ eserinde Ögedey'in Kaan ilan edilmesini Moğol- Çin yıllığındaki tarihle aynı zamanda yani sıçan 1228 yılı (hicri 626 yılı) olarak göstermektedir.

Bilindiği üzere kurultayda başlıca üç²⁹ mesele gündeme gelmiştir. Bunlardan birincisi, Kuzey Çin'i işgal etmek, ikincisi, Sultan Celâleddin'i (Harezmşah Muhammed'in oğlu) bertaraf etmek ve üçüncüsü Avrupa'ya sefer düzenlemektir.

a. Ögedey Kaan'ın Kimliği ve Kişiliği

Ögedey Kaan, Cengiz Han'ın ilk karısı Börte'den doğan üçüncü oğludur. Ögedey'in iki ağabeyi, bir erkek kardeşi ve üç kızkardeşi³⁰ olduğu söylenir. Kaynaklarda³¹ Ögedey'in doğum tarihinden bahsedilmemiştir.

---

²⁵ Reşidüddin, a.g.e., C.2, s.19. Reşidüddin eserinde Hicri yılı Miladî yıla çevirirken yanlış yazılmış olabilir. Fakat çok tarihlerinde bunun gibi yanlışlıklar rastlanmaktadır.

²⁶ Moğolların Gizli Tarihi, s. 190.

²⁷ J.P.Roux, a.g.e., s. 253.

²⁸ Cüveynî, a.g.e., C.1, s. 185.

²⁹ E.Hara-Davan, a.g.e., (1996), s. 225.

Ögedey, kibirliliği, zekası³², yeteneği, kararlılığı, adilliği ile şöhret kazanmıştır³³. Cengiz Han, onun yaptığı işlere ve söylediği sözlere bakarak, onun kaanlığa lâyık olduğunu defalarca söylemiş ve isabetli kararlarından, akıllılığından, yönetimdeki ustalığından, onun ülkeyi iyi yöneteceğini ve düşmanlara karşı koruyacağını anlamıştır³⁴.

Ögedey, diğer Cengiz oğulları gibi zevkine düşküncü ve şarap içerdi. O, imparatorluğunda kimsenin kimseyi üzmemesi, güçlünün zayıfa gücünü kullanmaması ve elinden hiçbir şeyi zorla almaması hakkında yargı çıkartmıştır³⁵. Saltanatının son döneminde (1234/35-1240/41 yılları arası) hayatını eğlenceyle geçirmiş³⁶ ve imparatorluk halkının hayatı ile ilgilenmemiştir³⁷.

Cengiz'in nesillerinden bazıları şaman inancında kalmışken bazıları da mevcut olan dinlerin birini kabul etmiştir. Moğol İmparatorluğunun büyük ve önemli kısmı İslam dini mensuplarına ait olmasına rağmen Ögedey, tıpkı babası gibi³⁸ şaman inancında kalmış ve mevcut olan diğer dinlere saygılı davranmıştır.

---

³⁰L.Danzan, **Altan Topçı**, çev. N.P.Şastina, Moskova 1973, s.243; Reşidüddin'de Börte'nin beş kızı olduğu söylenir. bkz: a.g.e., s. 8.

³¹Altan Tobçı'da Ögedey Kaan hayatının 43 yılında Kerülen'de tahta oturduğu söylenmiştir. bkz: L.Danzan, a.g.e., s.246; Ögedey hakkında ilk defa 1203 yılı Kereyitlerle Halahalcit (Moğolistan'ın batı köşesinde Halha boyunca uzanan çöl) savaşında bahsedilmiştir. bkz: Moğolların Gizli Tarihi, s. 96; Reşidüddin'de Ögedey'in ailesi hakkında genel bilgi verilmiştir. bkz: a.g.e., s. 8.

³²R.Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, çev. Füsün Doruker, İstanbul 1995, s. 40

³³Reşidüddin, a.g.e., C. 2, s. 8.

³⁴Cüveynî, a.g.e., C.1, s.181

³⁵Reşidüddin, a.g.e., C. 2, s. 37.

³⁶B.Spuler, a.g.e., s. 57.

³⁷V.Barthold, a.g.e., (1963), s.538.

³⁸Cengiz Han, bütün dinlere saygı göstermelerini ve onların herhangi birine ayrıca davranmalarını emretmiştir. bkz: G.Vernadski, a.g.e., s. 108

Ögedey'in birçok eşi ve haremi (esir kadınlardan oluşan) vardı. Eşlerinden dördü³⁹ bilinmektedir: Burakçin, hepsinden büyük ilk karısıdır. Turakina, Merkit soyundan gelen ikinci karısıdır. Ögedey'in bu karısının çok güzel olmadığı ve otoriter olduğu söylenir. Üçüncü karısı, Muka-hatun⁴⁰ ve dördüncüsü Caçin olmuştur. Ögedey'in ilk beşi Turakina hatundan ve ikisi esirlerinden olmak üzere toplam yedi çocuğu vardı. Oğullarının adları: Güyük, Kutan, Kuçu, Koraçar, Kaşı, Kadan-oğul, Melik'dir. Cengiz Han ölmeden önce Ögedey'i tahtın halefi tayin etmesine rağmen Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol İmparatorluğunun tahtı yaklaşık iki yıl Hansız kalmıştır⁴¹. 1229 yılında tahta oturan Ögedey, 11 Aralık 1241 yılında ölmüş ve. Moğol geleneğine göre Kaan, İrtiş ırmağından iki günlük mesafede, yüksek Boldos-Heser (Eke Oir) dağına defnedilmiştir.

2. ÖGEDEY KAAAN DEVRİNDE DEVLETİN İÇ VE DIŞ SİYASETİNDE ÖNEMLİ HADİSELER

a. Karakurum'un Başkent Olması

Ögedey, 1235 yılında imparatorluk merkezini Karakurum'a⁴² taşımıştır. Yukarı Orhon'un bu bölgesi, eski çağların Hunlarından, Ortaçağın Gök Türklerine kadar eski Türk-Moğol Devletler'inin⁴³ çoğuna başkentlik yapmıştır. Bilindiği gibi burası Cengiz'in 1220 yılına doğru çadırlarını, sefer esnasında karılarını, maiyetini,

---

³⁹Reşidüddin, a.g.e., C. 2, s. 8.

⁴⁰Çocuğu olmasa da Ögedey Kaan'ın en sevimli karısı olmuştur . bkz: V.Barthold, a.g.e.,(1963), s.550.

⁴¹ Reşidüddin, a.g.e., C.2, s.18.

⁴² Selenga'nın bir kolu olan Orhon'un sol yakasında. Uygurların başkenti olan Kara Balasagun'a 25 kilometrede.

⁴³ R.Grousset, a.g.e., s. 250.

merkez yönetimini ve belki de toplanan ganimetlerin bir kısmını bir araya topladığı ana üssüydü⁴⁴.

Ögedey döneminde Karakurum'un besin ihtiyaçlarını sırf Çin ülkesi karşılamıştı⁴⁵. Karakurum'a Mönke Han zamanında gelen batı seyyahı W. Rubruk'a göre⁴⁶ Karakurum surlarından çok uzak olmayan yerde duvarları tuğladan yapılan ve batıdaki manastırları andıran Han sarayı vardı. J.P.Roux bu şehri, yoksul bir şehir⁴⁷ olarak tanımlamıştır.

b. Posta Teşkilâtının Kurulması

Moğol Devleti'nin iç siyasetinde ele alınan reform, posta teşkilâtı idi. Devlette herhangi bir haberi ulaştırmada gecikmeler oluyordu. Ögedey devrinde Moğol Devleti'nin iktidar alanının Avrupa'ya kadar uzaması bu teşkilatın önemini bir kat daha arttırmıştır. Robert Marshall'a göre⁴⁸ Karakurum, Asya'nın merkezi bir kenti olmalıydı. Bunun böyle olması için devletin tüm uçlarını merkeze bağlayan bir iletişim sistemi, Yam⁴⁹ sistemi kurulması gerekirdi. Ayrıca devletin en uzak noktalarından bilgi toplamak da onların görevi arasındaydı. G.Vernadskiye⁵⁰ posta hizmetlerini denetleyen Yam dairesinin, birçok bölgelerdeki idareyi iyi organize

---

⁴⁴ J.P.Roux, a.g.e., s.264.

⁴⁵ V.Barthold, a.g.e., (1963), s.537; J.P.Roux, a.g.e., s.265.

⁴⁶ W. von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255**, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001, s. 104.

⁴⁷ J.P.Roux, a.g.e., s.267.

⁴⁸ R.Marshall, a.g.e., s. 45-46.

⁴⁹ Yam teşkilâtı, eski Türk haberleşme geleneğidir. bkz: T.Baykara, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Ankara 2001, s.152.

⁵⁰ G.Vernadskiye, a.g.e., s. 133.

etmek amacıyla kurulduğunu söylemişse V.Barthold⁵¹, “posta menzillerinin Moğol başkanlarına, bulunduğu ülkede her hangi bir yönetici veya bir memurun faaliyetini denetlemesine dair hiçbir işaret yoktur. Moğol posta durakları sadece elçiler ile haberciler için tahsis edildi” demiştir.

1235 yılında toplanan kurultayda, Moğolistan’ın Kuzeyinden imparatorluğun diğer bölgelerine giden posta durakları (cam ya da yam) şebekesi⁵² kurulmasına karar verilmiştir. Devlette posta teşkilatının iki amaca yönelik kurulduğu söylenir. Bunlar:

1) işlerin gecikmesini önlemek için.

2) devlet görevlilerinin halka baskısını gidermek için. Çünkü o zamana kadar atların temini, yol üzerindeki ahalinin omuzlarına yüklenmiştir⁵³.

Bilindiği gibi yaklaşık 40-50 km. aralıklarla atlılara yiyecek, yatacak yer ve yeni atlar sağlayan posta durakları kurulmuştur. Haberciler, kimin emriyle yolculuk yaptıklarını belirten ve payza⁵⁴ adıyla bilinen bir çeşit kimlik belgesi taşımışlardır. Önemli payzaları taşıyan yolcular statüsü küçük payza kullananlara göre daha çok at kullanabilme imkanı sağlamıştır. Mahalli yönetimler ise gerektirdiği anda habercilerin her türlü ihtiyacını karşılamayı üstlenmiştir⁵⁵. Karakurum ile Çin arasında birbirinden 5 fersah uzaklıkta 37 yam, her yamda 1000 kişilik asker birliği nakledilmiştir. V.Batrhold’a⁵⁶ göre her gün 500 at arabasıyla Karakurum’a yiyecekler getirilmiştir. Karakurum’un bütün ihtiyaçlarını Çin karşılamıştır. Her

---

⁵¹ V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 536.

⁵² J.P.Roux, a.g.e., s. 268.

⁵³ V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 536; J.P.Roux, a.g.e., s. 243-244.

⁵⁴ Payza, genelde tahtadan yapılmıştır. Yüksek mevkilerdeki kişileri tanımlayanları gümüş yada altın oluyordu. Ayrıca üzerindeki kaplan ya da atmaca gibi oymalar taşıyan kişinin rütbesini ilân ediyordu. Üç gümüş ve bir demir payza Petersburg’da Ermitaj’da bulunmaktadır.

⁵⁵ G.Vernadskiyi, a.g.e., s. 133.

⁵⁶ V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 537.

yamın bakımı ve gereksinimleri için düzenlemeler yapılmıştır. Yamlar her yıl teftiş edilmiştir⁵⁷.

Posta için her bir binlikten bir at (beslenmek için) ve bir adam alınmıştır ve her zaman bunlar değiştirilmiştir⁵⁸. Posta sisteminde düzenli disiplin oluşması için her tarafta tümenlerden, istasyonları denetlemeye yamçı (yamcı) ve atlı postacılar (ulaçlar)⁵⁹ nakledilmiştir. Basit bir postaya bayat (tıyan- nayat)⁶⁰, başkent için hizmet eden postaya da narıt veya barın⁶¹ denilmiştir.

Posta teşkilatı, her ne kadar düzenli, önceden iyi planlanmış olsa da Ögedey Kaan zamanında başarılı sonuca ulaşamamıştır. Sadece ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla kurulmayan bu sistem, halka faydasından daha çok zararını göstermiştir. “En çaresiz duruma düştüklerinde göçebe ve yerleşik ahaliye varmak” maddesinden yararlanarak çoğu menfaatine çalışmış ve keyfi olarak ahaliyi rahatsız etmiştir. Posta teşkilâtının örgütlenmesini düzenleyen kuralların, kaç at verilmesine dair belli bir madde içermemesi, gönderilenlerin (haberci, elçi v.b.) yerli ahaliye çok yüksek talepler koymasına yol açmıştır. Daha sonra posta yamlarından sadece Moğol komutanları, noyanları değil tüccarlarda (kendi işleri için yolculuk yapan) istifade etmeye başlamıştır. Sonuçta bu düzensizliği önlemek için çıkartılmış olan yasaklara buyruklara ve emirlere uymamışlardır. Bu iletişim sisteminin daha sonra Mönke Han’ın zamanında itibaren düzene girdiği, iyi bir sonuca ulaşabildiği görülmüştür.

---

⁵⁷Chaliand, C., **Göçebe İmparatorluklar Moğolistan’dan Tuna’ya**, İstanbul 2001, s. 137-138; Eğer teftiş yapılırken olması gerektiğinden az mal (at, araba v.b.) bulunursa suçluyun yarı malının yarısı haczedilmiştir. bkz: V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 537.

⁵⁸V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 536.

⁵⁹İ.Esenberlin, **Çingizhan. Jizn i Diyaniye**, Almatı 2003, s. 235-236.

⁶⁰V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 537.

⁶¹V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 537.

V.Barthold, Müslüman ve Çin tarihçilerinin bu memurlardan bahsetmediğini ve sadece Moğol-Çin yıllığında kaydedildiğini belirterek Ögedey'in bir faaliyetini daha ortaya koymuştur. Posta durakları dışında devlette iletişimi kolaylaştıran bir iş de su kuyularının kazılmasıydı. Çünkü bozkır kervan yollarının daha gelişmiş bir sıfat alması için su ihtiyacının karşılanması büyük önem taşımıştır. Ögedey, önemli yollarda su kuyuları açmakla görevli iki yüksek memur⁶² atamıştır. Halkı göçebelik yapmaları için otlaklara götürme kararlaştırılmıştır. Bu işle Çanay ve Uyurtay'ı⁶³ görevlendirmiştir. Onların görevi, bozkırı gözden geçirerek yerleşmeye uygun yer bulmak ve su kuyusu kazdırmaktır. Bazen eskiden gelişmiş tarımsal bölgelere de göçebeleri götürdükleri söylenmektedir.

c. Tarabî İsyanı

Maveraünnehir bölgesinin idarî, sosyal durumunu ve aynı zamanda kültür seviyesini yansıtan Tarabî İsyanı (1232-1233) önemini korumaktadır. Arapların gelişinden itibaren Moğol istilasına kadar ve sonrasında bu bölgelerde dinî gelişmeler, tartışmalar, hadiseler yaşanmıştır. Örneğin, Karahanlı Devleti X.yüzyıllarda İslam dinini devletin resmi dini olarak kabul etmiştir. Ayrıca XII. yüzyılda Hoca Ahmet Yesevi'nin kurduğu sufilik⁶⁴ akımı, Türkistan tarihinde özel bir yer kazanmıştır. Bu gelişmeler ile birlikte İslam dini mezhepleri arasında daima anlaşmazlıklar, tartışmalar olmuştur. Ayrıca burası Nesturilik, Manihilik, Hristyan, Budizm dinlerinin de yaşadığı bir ülke olmuştur.

---

⁶² J.P.Roux, a.g.e., s.269.

⁶³ Moğolların Gizli Tarihi, s. 203.

⁶⁴ daha geniş bilgi için bkz: F.Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1976; V.Barthold, F.Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Ankara 1963.

Maveraünnehir’de ortaya çıkan Tarabî İsyanı, kaynakların verdiği bilgilere göre Buhara şehrine 3 fersah uzaklıkta, Tarab köyünde oturan Kalburcu Mahmut önderliğinde başlatılmıştır. Kaynaklarda Mahmut, “periler ve cinlerle”⁶⁵ ilişkisi olan “son derece cahil ve ahmak bir zattı”⁶⁶ diye tanımlanmıştır. Bu isyanı incelediğimizde, hadisenin sadece dinî ve mistik bir şekil aldığını değil aynı zamanda Buhara halkının da idareye karşı hoşnutsuzluğundan dolayı, halk arasında hızlı yayılıp desteklendiğini ve isyancıların kalabalıklaştığını görmekteyiz. Olayı şöyle açıklayalım: kaynaklarda hadise, dinî ve mistik boyutta ele alınmıştır ve isyanın çıkış nedeninden net bahsedilmemiştir. Üstelik Buhara halkının yüzyıllardır İslam dinine sıkı bağlılığını ve Buhara’nın diğer şehirlere nazaran çok geliştiğini; “hiçbir Müslüman şehrinin onunla ilim, halkının zenginliği ve nüfusunun çokluğu bakımından rekabet edemediğini”⁶⁷ yani daha yüksek kültür seviyesinde olduğuna dikkat edersek hadiseyi, sadece dinî boyutta ele aldığımızda bu tür kendini “peygamber” ilan eden cahil kişiye büyük bir kalabalığın kolayca inanmaları biraz abartılı görünmektedir. Cüveynî’de, Tarabî’nin “büyük insanların ve tanınmış kişilerin çoğuna eziyet ve hakarete bulunarak bir kısmını da öldürtmesi”⁶⁸, diğer kaynaklarda isyancıların tarafına savaşta hatta çevre köylülerinin de katıldığı ve onların özellikle memur ve asilleri öldürdüklerinin söylenmesi, halkın sosyal durumunu yansıtmaktadır. V.Barthold’un belirttiğine göre, bu savaşta Moğol ordusu 10.000 kadar kayıpla mağlubiyete uğramıştır. Ayrıca isyancıların önderleri Mahmut Tarabî ile onun tayin ettiği “halifesi” Mahbubî bu savaşta ölmüştür. İsyân, Emir

---

⁶⁵ Khwandamir, **Habibu’s-Siyar**, transl.to İngiliz W.M. Thackston, USA 1994, Vol. 3., s. 44.

⁶⁶ Cüveynî, a.g.e., C.1, s.137.

⁶⁷ V.Barthold, a.g.e., (1963), s.545.

⁶⁸ Cüveynî, a.g.e., C.1, s.140.

Haraçar'ın iki cesur noyanı⁶⁹, Yıldız Noyan ve Çigin Noyan'ın önderliğinde ilk savaştan bir hafta sonra Moğol ordusu tarafından bastırılmıştır. İsyancıları cezalandırma işine de Mahmut Yalavaç'ın Buhara'ya gelmesi ile ara verilmiştir. Yalavaç, Buhara'yı yeni bir yağmadan halkını yeni bir katliamdan kurtarmak için büyük gayret göstermiştir. O, bu davaya Büyük Kaan tarafından bakılmasını sağlamıştır. Böylece Moğol kumandanlarını Büyük Kaan'dan karar gelmesi için bekletmiştir. Neticede Yalavaç, Kaan'ın affını kazanmıştır.

Barthold bu isyanı, Moğollara karşı olan “halk isyanı” olarak tanımlamaktadır. İsyana kaydedildiği gibi dinî mistik bir açıdan bakalım. V.Barthold eserinde sufî Seyfeddin Bâherzî'nin⁷⁰ Habeş Amid'a gönderdiği mektubundan şöyle sonuç çıkarmıştır: “dünyevi hakimiyetin üstünlüğü ve kendi mensup olduğu zümrenin aşağılanmasından dolayı sufiler, Moğol istilasına karşı halkı ümitsizce bir mukavemete teşvik etmişlerdir”. Fakat kaynakların kaydettiklerine bağlı kalırsak, herhangi bir sufînin Buhara halkını idarecilerin haksızlıklarına karşı çıkararak ve Mahmut'un isyan çıkarmasına, kendisini “peygamber” atamasına teşvik ettiği söylenmemiş ve görülmemiştir.

---

⁶⁹Khwandamir, a.g.e., C.3, s.45.

⁷⁰1190 yılında Buhara şehrinde doğduğu ve 1260 yıllarında öldüğü söylenir. Dünyaya Şeyh ul Âlem adı ile tanınmıştır. Şimdiki Buhara şehrinde defnedilmiştir. XIII. yüzyılda yapıldığı belirtilen türbesi, şuan Buhara şehrinde muhafaza edilmektedir. Onun türbesi Buhara şehrindeki XIII.yüzyıldan kalan tek yapı olmaktadır. Tezin ek kısmında Seyfeddin Bâherzî türbesinin resmi № 1, 2, 3 numaralar altında bulunmaktadır. Kendi arşivimden.

ç. Fetihlerin Yeniden Başlaması

Kurultayda alınan kararlardan Ögedey Kaan döneminde, savaşın ikinci aşamasının başladığı görülmektedir. Moğol prenslerinin esas amacı, Cengiz Han'ın başlattığı fetihleri devam ettirmek, hakimiyet alanını daha genişletmektir. Elbette Sultan Celâleddin'i ele geçirmek bu amacın içindeydi. Olayların böyle gelişmesine imparatorluğun ekonomik durumu sebep olmuştu. Çünkü devletin ordusunun her türlü ihtiyaçlarını karşılamak çok ağır gelebilirdi. Vergiye tabi tutulan bazı devletlerde bağımsızlık hareketi başlamıştı. Örneğin, Kore⁷¹, tamamen bağımsız hareket ediyordu. Kin Krallığı ise tekrar harekete geçmişti, İran'da Harezmşah Celâleddin'in devleti kurulmuştu. En önemlisi de Moğol toplumunun Cengiz'i, Tanrının yeryüzündeki temsilcisi⁷² olarak kabul etmeleriydi. Bu Cengiz ve Cengizlilerin dünyaya hakim olması gerektiğine dair düşüncelerini daha güçlendirmişti. Batı seyyahı W.Rubruk⁷³, Mönke Han'ın Fransız kralına yazmış olduğu mektubunun "Gökte ebedî bir Tanrının yerde de sadece bir hükümdarın, yani Cengiz Han'ın, Tanrı'nın oğlu Timuçin'in..." diye başladığını yazmaktadır. P.Carpini⁷⁴ de, Güyük Han'ın mühründe⁷⁵ şu sözlerin yazılı olduğunu zikretmiştir: "Gökte Tanrı ve yerde Tanrının gücü olan Güyük Han". Böylece bu ilâhi kökenli hakimiyet anlayışı, Cengiz ve nesillerinde cihan hakimiyeti anlayışının temelini oluşturmuştu.

---

⁷¹ J.P.Roux, a.g.e., s. 255.

⁷² Cengiz Han'ın cediti, yüksek Tanrının takdiriyle yaratılmış bir bozkurt idi, eşi beyaz bir dişi geyik idi. bkz: Moğolların Gizli Tarihi, s.3; Teb-tengri diye bilinen şaman Kökçü, Kurultay'da Ulu Gök Tengri'nin Cengiz Han'a kaynatın kağanlığını verdiği ilan etmişti. Bu ilâhî tasdik yeni imparatora otoritesinin temelini sağlamıştı. Cengiz Han'ın Moğolları bazen kendilerini Gök Moğollar demiştir. Gök sıfatını, Cengiz soyundan kağanların temsilcileri ve vekilleri kendilerini dünyaya gönderen Tengri'den yani Gök Tengri'den almıştır. bkz: R.Grousset, a.g.e., s. 213.

⁷³ W.von Rubruk, a.g.e., s. 127.

⁷⁴ J.P.Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatnamesi 1245-1247**, çev. Ergin Ayan, Trabzon, s. 93.

⁷⁵ Moğol mührü al tamga ve kök tamga olarak ikiye ayrılmıştır. Kök tamga yani mavi mührün sadece törenlerde kullanılmıştır. bkz: V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 453.

Ögedey, Kaan olduktan sonra devleti toparlamaya ve fetihleri hızlandırmaya koyulmuştur. Önce ordu düzenini tekrar gözden geçirir ve koruma işlerini ele alır. Cengiz Han'ın hassa ordusu, Ögedey'in de hassa ordusu sayılmıştır. Muhafız ordunun görevi⁷⁶ aynen Cengiz'in zamanında olduğu gibi sabit kalmıştır. Cengiz Han'ın başlangıçta seksen kişilik gece ve yetmiş kişilik gündüz muhafız ordusu olmuştur. Daha sonra gündüz ve gece muhafız askeri sekiz yüze yükselmiştir. Ögedey Kaan bu muhafız orduyu gece nöbetine dört bölük ve gündüz nöbetine üç bölük olarak ayırmıştır. İmparatorluk sınırlarının bozulması nedeni ile bütün sınırlara sınır muhafız askerlerini tayin etmiştir. Çünkü Cengiz'in ölümünden sonra imparatorluğun bazı kısımları elden çıkmaya başlamıştı.

Çin seferine özellikle Ögedey Kaan komutanlık⁷⁷ ederek, büyük kardeşi Ekenoyanla⁷⁸ Çin tarafına giden askerleri takip etmiştir. Çin seferinde kardeşleri Çağatay, Uluğ Noyan⁷⁹ ve diğerlerinin de Ögedey Kaan'a eşlik ettiği bilinmektedir. Bilindiği gibi Ögedey Kaan sadece Çin seferine katılmıştır. Çünkü Çin seferi dışında da seferlere katıldığına dair bilgiler yoktur. Cengiz Han'ın Kin Krallığına karşı 1211 yılında başlattığı savaş kısa mütarekelerle Cengiz'in ölümüne kadar tamamlanamamıştı. Bundan Ögedey Kaan'ı Çin meselesi çok endişelendirmişti. Kuzey Çin devletine Tuluy'in önderliğinde esas ordu birliğini göndermiş ve kendisi de Çin'de zaferi garanti altına almak için Güney Çin imparatorluğu Song ile anlaşma

---

⁷⁶Cengiz'in hassa ordusu gece ve gündüz nöbetçisi olmak üzere ikiye bölünmüştür. Gece vazife görmüş olan orduya, "kebte'ul" gündüz nöbet tutanlara da "turhan" denilmiştir. Bunların hepsine "keşikten" denilmiştir. Keşikten, muhafız, nöbet, kıta anlamını taşımaktadır. Bu ordu, Hanı diğer prenslerden özelleştiren unsurların biri idi. bkz: Moğolların Gizli Tarihi, s. 114-115; Ögedey'in muhafız ordu hakkında verdiği emri için bkz: Moğolların Gizli Tarihi, § 278, s. 199-202.

⁷⁷E.Hara-Davan, a.g.e., (1996), s. 225; İ.Erdem, a.g.e., s.51.

⁷⁸Reşidüddin'de (a.g.e., C.2, s.21) Kaan'ın büyük kardeşi olarak bahsettiği Eke Noyan hakkında bilgi diğer kaynaklarda bulunmamaktadır.

⁷⁹Ögedey Kaan'ın kardeşi Tuluy'den bahsedilmiştir. Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 21; Cüveynî, a.g.e., C.1, s. 187.

yapmıştır. Anlaşmaya göre⁸⁰ yardım karşılığında Song İmparatorluğu, zaferden sonra eski Tsin'in taşrası Ho-nan'ı istemiştir. Fakat savaş sonrasında, Songlar kendilerinin pek iyi mükafatlandırılmadıklarını düşünerek, Moğol ordusuna saldırmıştır. Bu arada ikinci kurultay (1235 yılı) toplanarak Songlara karşı acımasız savaş kararlaştırılmıştır. Bu savaş 1279 yılına⁸¹ kadar aralıklarla devam etmiştir. Kin Krallığı üzerinde Moğol hakimiyetinin kurulması, Moğol kaanı ve prensleri için büyük bir kazançtı. Ama olayın diğer tarafında, bu sefer ile onlar büyük bir kayba uğramıştır; sefer tamamlanmadan Kaan'ın kardeşi Tuluy vefat etmiştir.

Doğu tarihçileri Cüveyni ve Reşidüddin, Kuzey Çin'le savaşın olağanüstü Moğol sihri vasıtası ile zafere ulaşıldığını zikretmiştir. Cüveyni, Çin'in işgali hakkında belli bir tarih göstermemişse de ikinci kurultaydan önce Hitay ülkesinin alındığından bahsetmiştir. Reşidüddin, bu seferin Moğol ordusu için çok zor olduğunu ve ordunun açlıktan bütün hayvanları, kuru otları hatta insan etini bile yediklerini ve Çin ülkesinin ancak hicri 631 at yılı cumada ayında (2 Şubat 1234 yılı)⁸², Moğol egemenliği altına alındığını yazmıştır. Çin'in Moğol Devleti'ne bağlanması ile işgal edilen topraklar Ögedey Kaan tarafından prensler arasında paylaştırılmıştır⁸³.

---

⁸⁰G.Vernadskiy, a.g.e., s.54; R.Grousset ise anlaşmadan bahsetmemektedir ve Ögedey'in Songlara Kin şehrin kuşatmada Moğollara gösterdiği yardımlarından dolayı mukafatlandırma gibi şimdiki Ho-nan'ın güney-doğu ucundan bazı vilâyetler verdiği zikretmektedir. bkz: R.Grousset, a.g.e., s. 252.

⁸¹ Ögedey'in koruyuculuğu altında başlar ve Kubilay zamanında tamamlanır; kırk yıldan fazla sürer (1236-1279). bkz: G.Chaliand, a.g.e., s. 112.

⁸² Çin, 1230'da işgal edilmiştir. bkz: L.Gumilev, a.g.e., s. 146-147; V.Barthold bu savaşının tarihini vermemiştir.

⁸³ V.Barthold, a.g.e.,(1963), s. 534.

Moğolların esas ordu birlikleri Çin seferine çıktığında Kore ve İran'a da ordu gönderildiği bilinmektedir. 1231 yılında Kore⁸⁴, Moğol egemenliğini tanımış fakat Moğollar burada fazla tutunamamıştır. Kore bir yıl sonra tekrar egemenliğini kazanmıştır. Kore'ye karşı yapılan ikinci hücum⁸⁵ 1236 yılında zaferle sonuçlanmıştır. Kore seferi, Moğolların Gizli Tarihi'nde üç devre bölünmüştür: ilk savaş 1218 yılında, ikincisi 1231 yılında, üçüncüsü ise 1235 yılında yapılmıştır. Hindistan da bu seferlerden nasibini almıştır. 1241 yılında Ögedey'in yolladığı büyük bir ordu 1240'da başlatılan Hindistan seferini Keşmir'in fethi ile tamamlamıştır.

Kaan'ın kendisi Çin seferine çıkarken Çurmagun Noyan'ı⁸⁶ birkaç emirle ve 30.000 kişilik bir kuvvetle -babasının tamamlayamadığı seferi⁸⁷- İran'ı fethedip Celâleddin Harezmsâh'ı ortadan kaldırmak için görevlendirmiştir⁸⁸. Sultan Celâleddin'in bertaraf edilmesi Moğollar için adeta ulusal bir dava idi. Çünkü meşhur Harezmsâhların devamı Celâleddin'in, Ögedey dönemine kadar hayatta kalması, Moğollar için katlanılır bir durum değildi. Bu dönemde Kafkasya'da iktidarını sağlamlaştıran Celâleddin Kirman, Irak, İsfahan ve Azerbaycan'ı içine almak üzere batı İran'ın hükümdarı⁸⁹ olmuştu.

Sultanın peşinden Çurmagan Noyan önderliğinde üç tümen ordu 1230 yılında İran'a girmiş. Sultan durumu öğrenince Tebriz'e gelmiş ve aralarındaki

---

⁸⁴ G.Vernadskiy, a.g.e., s. 54; R.Grousset, a.g.e., s.253.

⁸⁵ G.Chaliand, a.g.e., s. 112.

⁸⁶ Bagdat'ı yendikten sonra Bahdat valisi olarak Kaan tarafından tayin edilmiştir. bkz: Moğolların Gizli Tarihi, s. 195.

⁸⁷ Moğolların Gizli Tarihi, s. 191.

⁸⁸ İ. Erdem, a.g.e., s.51.

⁸⁹ R.Grousset, a.g.e., s. 254.

sürtüşmelere⁹⁰ rağmen Halifelîge, Suriye melikine, Anadolu sultanına yardım etmeleri⁹¹ için haberciler göndermiştir. Bu arada Sultanın Moğollara karşı savaşa hazırlıkla fazla ilgilenmemesi büyük bir hataydı. Hazırlık yerine Sultan, hakimiyet alanını Irak, Kuzey Suriye, Gürcistan üzerinden genişletmekle fazla meşgul olmuş ve bu da Sultan Celâleddin'i çok kayıplara uğratmıştır⁹². Neticede Sultanın ordusu parçalanmış ve Moğollar karşısında yalnız kalmıştır. Kaynaklarda Sultan'ın ölümü⁹³ hakkında türlü rivayetler vardır. Celâleddin'in takibi için gönderilen Moğol kuvvetleri, Güney-doğu Anadolu⁹⁴ yöresini istila etmişler. 1231 yılında Azerbaycan'a dönen, Moğol ordusu sonraki senede Cürcistan'a girmiştir. 1239 yılında Cürci kraliçesi Rusudan ile vergi vermek ve askeri yardım etmekle anlaşmıştır⁹⁵.

Kurultayda kararlaştırılan planlardan biri de Batı'ya sefer yani Avrupa'nın işgal edilmesi idi. Bu maksatla kurultaydan sonra sefer için büyük bir ordu hazırlanmıştır. Ordunun başkumandanı olarak Batu seçilmişse de gerçek yönetim ünlü komutan Sübetay'da⁹⁶ olmuştur. Kaan'ın emri ile bu seferde Sübetay'a yardımcı

---

⁹⁰ Bagdat Halifesini 1224'de istilâ ile tehdit etmiş, Şam'daki Eyyubî Sultanlığına bağlı Hitat'ı 1230'da almış. Şam Sultanı ile Anadolu Selçuklu hükümdarı I.Alâeddin Keykubad'ın kendisine karşı ittifak yapmalarına sebep olmuştu ve bu ikisi tarafından Erzincan yakınlarında yenilmişti. bkz: R.Grousset, a.g.e., s. 255.

⁹¹ Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 30.

⁹² G.Vernadski, a.g.e., s. 54.

⁹³ Sultan'ın ölümüne dair türlü rivayetler vardır: Birincisi, Hakkari'de gece ağaç altında uyurken eşkiyalar tarafından öldürüldüğü ikincisi ise kıyafetini değiştirerek yöreleri dolaşan derviş olduğudur. bkz: Reşidüddin, a.g.e., C.2, s.31; Diyarbakır dağlarında bir Kürt köylüsü tarafından meçhul bir şekilde katledilmiştir. bkz: R.Grousset, a.g.e., s. 255.

⁹⁴ 1235 yılından Anadolu Selçuklu Sultanlığı, Ögedey Kaan'ın tabiiyetini kabul etmiştir. bkz: A.Yuvalı, a.g.e., (1997), s.30.

⁹⁵ A.Yuvalı, a.g.e., (1997), s.30.

⁹⁶ Urianghanlardan (Tanglu dağlarının kuzeyinde bir halk) Cengiz Han'ın yoldaşı ve binbaşı Celme'nin küçük kardeşi, Cengiz Han'ın dört köpeğinden biri. bkz: Moğolların Gizli Tarihi, § 195 s. 120, 265. Sübetay'ın yönetimi için bkz: L.Gumilev, **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, İstanbul 2002, s. 204; R.Grousset, a.g.e., s.257.

olmak üzere Cengiz'in torunları Batu, Buri, Güyük, Mungge ve Kokoşay⁹⁷ v.b. büyük bir ordu⁹⁸ ile Avrupa tarafına gönderilmiştir. Ayrıca bu sefer için bütün prensler ve tüm komutanlar büyük oğullarını ve de dört ulusun da ordu göndermeleri emredilmiştir. Bu konu, Avrupa seferini diğer seferlerden ayırt etmektedir. Avrupa'ya gönderilen bu ordunun sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber günümüzde Türk-Moğol ordusu olarak adlandırılmaktadır. A.Kurat'a göre bu ordu bilhassa Türklerden⁹⁹ ibaretti.

Bu ordunun Avrupa'ya seferi iki safhaya ayrılmaktadır. Onlardan ilk safha, 1238 yılı Türk-Moğol ordusunun Don ile Dneper arasındaki sahaya gelişyle tamamlanmıştır. İkincisi ise 1238-1239 yıllarında Kumanların kovulmasıyla sona ermiştir.

Moğolların Avrupa'ya seferleri 1236 yılında başlamış bulunuyordu. Moğollar Doğu Avrupa seferinde önce Volga Bulgarlarını¹⁰⁰ 1237 yılında yenilgiye uğratmıştır. Bulgarlardan sonra Türk-Moğol ordusu Rus knezliklerini teker teker ortadan kaldırmıştır. O devirde Rusya, Normanlar gibi küçük knezliklerden oluşan bir anarşi devletti. Aynı yıl 21 Aralık'ta Ryazan¹⁰¹ ve sonra Moskova alınmıştır.

---

⁹⁷Cengiz'in Camuha ile savaşında Besutların karargahında bulunan ve Hoelun ananın terbiyesine verilen çocuk olmalı. Daha sonra Cengiz onu binbaşı yapmıştır. Gizli Tarih'in açıklamalar kısmında aynı ad altında daha birkaç kişinin ismi verilmiştir (Moğolların Gizli Tarihi, §119, s.54; §202, s.134); Reşidüddin, a.g.e., C.2, s.21.

⁹⁸Bu ordu, İran'a gönderilmiş olan ordu sayısı ile aynı (30.000) idi. bkz: Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 21; Simon de Saint, Avrupa'ya 600 bin asker gönderildiyse de onun sadece 150 bin ordusu Moğollardan oluştuğunu bahsetmiştir. bkz: A.Halikov, **Mongol, Tatarı, Zolotaya Orda i Bulgarya**, Kazan 1994, s. 18; Ögedey Kaan'ın buyruğu üzerine 150.000 kişilik Moğol ordusu Avrupa'da faaliyet gösteriyorlardı. bkz: R.Grousset, a.g.e., s.257.

⁹⁹A.N.Kurat, **"Altınordu Devleti"**, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s. 926.

¹⁰⁰Doğu kaynaklarında bu sefer 1236 yılın sonbaharında Kama Bulgarlarının mağlup edilmesi ile başlamıştı Rus kaynakları ise bu seferi 1237 yılın sonbaharından başlatır. bkz: R.Grousset, a.g.e., s.258.

¹⁰¹G.Vernadski, a.g.e., s. 58.

Suzdal, Haliç, Novgorod, Vladimir, Rostov, Volga kıyısındaki Yaroslav, Oka nehrine yakın Kozelsk şehirleri zaptedilmiştir. Böylece kısa bir zaman içerisinde 1238 yılının ilkbaharına kadar Rus knezliklerinin siyasi varlıklarına, Türk-Moğol ordusu tarafından son verilmiştir. Bu seferler esnasında Moğol prensleri Güyük ve Buri, Batu'nun emri altında bulunmalarına tahammül edemediği¹⁰² için fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştı¹⁰³.

Doğu Avrupa ülkelerini işgal ederken Türk-Moğol ordusu kollara ayrılarak harekete etmiştir. Batu'nun kumandasında ve Sübetay'ın yönetiminde üç kol halinde Macaristan üzerine yürürken ordunun diğer kolları Moldavya, Polonya ondan sonra Silezya'ya yürümüştür. 1241 yılının ilkbaharında Türk-Moğollar Polonyalılar, Alman haçlıları ve Toton şövalyelerinden oluşan Silezyalı Henri komutasındaki orduya galip gelmiş ve Moravya'ya yönelmişler. Aynı senede yaz aylarına dek -bazı yerler istisna- Tuna'ya¹⁰⁴ kadar olan topraklar Moğol Devleti egemenliği altına girmiştir. 1236-1242 yılları arasındaki seferde Tuna'ya kadar işgal edilen büyük topraklar, ismen de olsa seferi yöneten Cuçi'nin oğlu Batu'nun¹⁰⁵ da meşru mülkü sayılıyordu.

Dolayısı ile Türk-Moğol askeri, Balkanlar'a, Adriyatik sahillerine, Viyana kapılarına, Venedik ve Ren kadar gelmiştir. Bu başarılarına, ordudaki disiplin ve savaşta kullandığı taktikleri sayesinde ulaşmıştır. Bu sefer, Doğu Avrupa, Hazar

---

¹⁰² Moğolların Gizli Tarihi, s. 197.

¹⁰³ R.Grousset, bu hadiseni öğrenince Ögedey Kaan onları geri çağırdığını söylemiştir. bkz: R.Grousset, a.g.e., s. 259; Moğolların Gizli Tarihi'nde ise Güyük işini Batu, Buri işini Çağatay'ın halletmesinden bahsedilmiştir. bkz: a.g.e., s. 198.

¹⁰⁴ Batu'nın bizzat kendisi buz tutan Tuna'yı 25 Aralık 1241'de aşarak Gran'ı (Hırvatistan) düşürmüştür. R.Grousset, a.g.e., s.260; J.P.Roux, a.g.e., s.293.

¹⁰⁵ R.Grousset, a.g.e., s.261.

denizi ve Aral denizi civarını kapsayan sonraki Altınorda Devleti sınırlarını belirlemiştir. İşgal edilen topraklar vassallığa dönüştürülerek vergiye bağlanmıştır. Böylece Batı seferinde, Doğu seferine göre büyük başarı elde edilmiştir.

Türk-Moğol ordusunun Batı'da ilerlemesi, 1241 yılında Ögedey Kaan'ın ölümü ve Ögedey'in yerine oturacak "Han" seçmek için çağırılan kurultay sebebi ile Batu'nun Karakurum'a dönmesi gerektiğinden durdurulmuştur. J.P.Roux, tüm Moğol seferleri arasında, Orta Avrupa seferi kadar başarılı ve hızlısı yoktur¹⁰⁶ diye değerlendirmiştir.

---

¹⁰⁶ J.P.Roux, a.g.e., s.293.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖGEDEY KAAAN DEVRİNDE TÜRKİSTAN VE MAVERAÜNNEHİR

1. Kültürel Etkileşim ve Eski Türk Medeniyetinin Canlanması

İlk Türk Devleti tipi binlerce yıl önce oluşmaya başlamış ve M.Ö.III. yüzyıl sonrasında olgunluğa¹⁰⁷ erişmiştir. Eski çağlardan beri Türkler, İpek Yolu ve Hind Baharat Yolu vasıtası ile yabancı medeniyetlerle temasta bulunmuştur. Genellikle Büyük Türkistan sınırlarının çoğunun kara bölgesinden oluşması ve hudutlarında yabancı devletlerle komşuluk etmeleri yani coğrafi konumu, esas ahalisi Türklerin yanı sıra yabancıların da bulunmasına müsaade etmiştir. Z.Togan'a göre¹⁰⁸ Türk ülkelerinde Sogdlu ve Horezmli tüccarların geniş ölçüde koloni teşkil ederek yayılmış olmalarına, Türk devletleri göz yummuştu. İslamiyetten önce ne Bizans, ne de İranlılarda olduğu gibi din ve mezhep kavgaları hiç görülmemişti¹⁰⁹.

VIII. yüzyıllarda Türkistan, Arap-İslam medeniyetinin etkisi altında girmiştir. Bu ülkede İslam medeniyetinin gelişmesine Arapların yanı sıra İranlıların da büyük katkıları olmuştu. Bu üç büyük medeniyetin bir araya geldiği ortamda Türkler, İslam medeniyetinin altında eriyip gitmemiş, onu öz medeniyeti ile harmanlamıştı. Arap-İslam medeniyetinin derin etkisi, önceleri göçebelerden daha çok yerleşik Maverâünnehir halkının arasında daha etkili olmuştur. Onun bir örneği olarak: Hz. Muhammed'e benzeyen ve amcası Abbas'ın oğlu olan, Hz.Muhammed'in sahabelerinden biri Kusayn b.Abbas'ın 675 yılında Semerkand şehrinde vefat ettiği

---

¹⁰⁷T.Baykara, a.g.e., s.159.

¹⁰⁸Z.V.Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.54.

¹⁰⁹Z.Kitapçı, *Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler*, Konya 1989, s.78.

söylenir. Kusem b.Abbas'ın mezar taşı üzerine XIII. yüzyıllarda yapıldığı söylenen türbenin¹¹⁰ yanına daha sonraki devirlerde medrese eklenmiştir. Zamanla halk arasında kutsal mevkii kazanmış ve halk ona Şah-i Zinde (Yaşayan Sultan) adını vermiştir. Türbesi bugüne kadar Semerkand şehrinde muhafaza edilmektedir. Karahanlıların X.yüzyıllarda İslam dinini resmi din olarak kabul etmesi ile İslam medeniyeti artık Türkistan göçbelerini¹¹¹ de etkilemişti. Zamanla Arap medeniyetinin yerini alan İran medeniyeti¹¹², daha çok edebiyat konusunda belirgin hale gelmiştir.

X-XII. yüzyıllar Türkistan için Türk hükümdarlığının devridir. J. Costagne'ye göre¹¹³, X.yüzyılın ortalarında Türkler, İran gücünü kırmaya çalışmıştır. Bu mücadeledeki ilk başarıları, Orta Asya'da Müslüman ilk Türk hanedanının kurucusu olan Karahanlılar¹¹⁴ sayesinde olmuştur. Kurulmuş olan Türk devletleri sayesinde Türk medeniyeti (edebiyatı, dili v.b.) tekrar canlanmıştır: Kaşgarlı Mahmut'un ve Yusuf Has Hacib'in eserleri yanı sıra Ahmet Yesevi'nin "Divan-î Hikmet" adlı eseri (Kur'an tefsirlerinin her bir kelimesinin Türkçe karşılığını bulmuştur) Türk tarihi için çok önemlidir.

Moğol Devleti'nin ortaya çıktığı dönemde "Uygurlar Buddist ve Maniheistdiler; Doğuda Ak-Tatarlar, Keraitler, merkezde Naymanlar ve batıda

---

¹¹⁰Tezimizin ekler kısmında Semerkand şehrinde bulunan Şah-i Zinda türbesinin (№4,5,6) resmi bulunmaktadır. Zamanla restorasyon yapılmıştır. Semerkand şehrinde bulunduğumda XIII. yüzyıla ait yapı olduğu belirtilen sadece bu türbeye rastladım. Kendi arşivimden.

¹¹¹F.Köprülü, V.Barthold, a.g.e., s.65.

¹¹² İran medeniyetinin cihan medeniyetinin ön safında bulunduğu devir, Moğol dönemidir. bkz: F.Köprülü, V.Barthold, a.g.e., s. 61-72.

¹¹³J.Costagne, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, çev. Reşat Uzmen, İstanbul 1980, s.96.

¹¹⁴ geniş bilgi için bkz: Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilâtı**, Ankara 2002; V.Barthold, a.g.e.; V.Barthold, İstoriya Turkestana, Taşkent.

Kıpçaklarla Peçenekler Hristiyan; Bulgarların batı kolu Hristiyan; Karakitaylar Maniheizt; Oğuzlar, Karahanlılar ve İdil Bulgarları Müslüman, Hazarlar Müsevî idiler¹¹⁵. Moğolların Türk ülkesine girmeleri, tekrar İslam öncesi eski Türk kültürünü canlandırmıştır. Bilim adamları¹¹⁶ bu gelişmeyi şöyle açıklamıştır: “Cengiz Han ve çevresi, eski Proto-Türk kültürleri ile dinlerinin çevresi içindeydi. Bundan dolayı Türklerin gelenekleri ile onların arasında, kökten ve özden gelen bazı benzerlikler vardır”. Genel olarak ele aldığımızda, Moğolların eski Türk medeniyeti unsurlarını taşıyan idarî, askerî ve inanç sistemlerini kabul ettikleri ve zaptettikleri bütün ülkelere uyguladıklarını görmekteyiz. Demek ki Moğol Devleti’nin yayılması, Türk medeniyetinin Avrasya kıtasında yaşamını¹¹⁷ devam ettirmesine vesile olmuştur. H.Akbıyık,¹¹⁸ Moğol Devleti’nin geniş yabancı topraklarda tutunmasını, Türk Kağanlarından farklı yapı uygulamadıklarına bağlamıştır.

Tarihî bilgilere¹¹⁹ dayanarak Cengiz’in “Han” ilan edildikten sonra devlet teşkilâtını, ordusunu, eski Türk devlet teşkilat sistemine göre düzenlediğini söyleyebiliriz. Bu gelenek, Cengiz ile sınırlı kalmamış o öldükten sonra da devam etmiştir. Örneğin, Cuçi ulusu, Rus tetkik eserlerinden gelmekte olan diğer adıyla Altın Orda devleti, söz edilen dönemlerde bütün idarî-devlet teşkilatında Türk geleneğini tekrarlamıştır. Onu eğer daha detaylı izah edersek Altın Orda, devlet teşkilatının genel prensiplerinde Cengiz Han’ın Moğolistan’da meydana getirdiği

---

¹¹⁵Z.V.Togan, a.g.e., (1981), s.133.

¹¹⁶Ögel, B., **Dünden Bugüne/ Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 1988, s.752-754.

¹¹⁷Eğer Moğollar ve Timur devri söz konusu olmamış olmasaydı, Türk devleti teşkilatında kesiklik meydana gelmiş olurdu. bkz: A.Yuvalı, a.g.e., (1997), s.115.

¹¹⁸H.Akbıyık, “**Cengiz Han Sonrası Asyası’nda Politik Geleneğe Dair**”, Türkler, C.8, s.289.

¹¹⁹Moğolların Gizli Tarihi, s.141-154; B.Vladimirtsov, **Raboti po İstorii i Etnografii Mongolskih Narodov**, Moskova 2002, s.398; İ.Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara 1987, s. 70-76.

ordudaki ikili ve onluk sistemi tekrarlamış¹²⁰ olduğu görülür. Yukarıda dediğimiz gibi Altın Orda devletinin idarî yapısında görünen bu ikili¹²¹ ve onluk askerî teşkilat sistemi eski Türk göçebe devletlerinden alınan bir gelenektir. Cuçi ulusunun ikili sisteme göre ayrılması¹²² şöyle idi: 1240'lı yıllarda devlet, sağ ve sol olarak iki kanada ayrılmıştır. Sağ kanat, Batu ve Şeybani mülkiyeti- Dunay'dan İrtiş'e ve Çulum'a¹²³ kadar; Sol kanat, Cuçi'nin büyük oğlu Ordu'nun iktidarı altında kalmış ve şimdiki Kazakistan'ın güneyindeki bölgelerine yani Sırderya'nın doğusuna uzanmıştır. Cengiz Han, Orda-İçen Han'ı Sayın Han'a (Batu) tabi¹²⁴ kılmıştır.

Moğolların eski Türk kültürünü canlandırdığına dair birçok bilim adamı tarafından yapılmış tespitler vardır. Tespitlerden biri, Cengiz kendini Ong Han'ın düzenlediği suikasttan kurtaran çobanları, Kilik ve Bare'yi¹²⁵ tarhan¹²⁶ yaptıdır. Eski Türk geleneğinde olduğu gibi Cengiz Han tarafından “tarhan” unvanı verilen kişiler, bu devlette de her türlü vergiden muaf tutulmuştur. Bunun yanı sıra bulunduğu ordu ve ele geçirdiği ganimetler tartışılmadan onların olmuştur. Yasa'nın¹²⁷ uygulanmaya başlanması, A.Yuvalı'ya göre¹²⁸, “Moğol Devleti'nin var

¹²⁰ V.Egorov, *İstoriçeskaya Geografya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv.*, Moskova 1965, s.160.

¹²¹ Bu paralellik sistem aslında ırşî, dinî ve içtimai köke dayanmakta ve yalnız Türk göçebelerine mahsus olmayıp, Urallılar, Moğollar, Tibetliler, Orta Afrika ve Okyanusya kabileleri arasında da görülmektedir. Fakat Eski Türk devletlerinde daima bir tarafın üstünlüğü tanınmıştır. bkz: İ.Kafesoğlu, a.g.e., s. 63.

¹²² V.Egorov, a.g.e., s.160

¹²³ Çulum, Ob ırmağının sağ koludur. Şimdiki Rusya sınırı içerisinde Krasnoyar bölgesi Tomsk ilinden geçiyor. **Geografiçeskiy Ensiklopediçeskiy Slovar**, Sovetskaya Ensiklopediya, Moskva 1983, s. 489.

¹²⁴ M.Kafalı, a.g.m., s. 77.

¹²⁵ Cengiz Han'a haber veren Yeke-çeren'in çobanlarından biri Badai diğeri de Kişilih idi. bkz: Moğolların Gizli Tarihi, s. 91; Cengiz Han'ı Ong (Vang) Han hilekarca planından uyaran çobanın biri Kişihdir. bkz: V.Barthold, a.g.e., (1963), s.540; Kilik ve Bare Ong Han'ın iki oğludur. bkz: Cüveynî, a.g.e., C.1, s.93.

¹²⁶ Cüveynî, a.g.e., C.1, s.94.

¹²⁷ Yasa aslında içerik itibarıyla olmasa bile davranış tarzı olarak Türk devlet geleneğindeki töreden başka bir şey değildir. bkz: H.Akbıyık, a.g.m., s.289.

¹²⁸ A.Yuvalı, a.g.e., (1997), s.116.

olmasının tek sebebi ve bütün bunların yapılması, Cengiz'in müşavirleri¹²⁹ olan Uyğur Türklerinin büyük hizmetleridir". Z.Togan'ın fikrinde "Moğol hakimiyeti, Çin'de ve İslam dünyasında XIII.yüzyıldan önce tarihte hiç görülmemeyen bir siyasî istikrar vücuda getirmiş: Uzak ve Yakın Doğu'yu tek bir milletin ve hanedanın idaresi altında birleştirmiştir¹³⁰.

Moğolların zaptettikleri ülkelerde kurduğu idarî, askerî, hukukî ve malî sistemleri, bu sistemleri uyguladıkları ülkenin coğrafi şartlarından mutlaka etkilenmiştir. Üstelik Moğollar da söz konusu ülkelerde kendilerinden önce kurulan devletlerin oluşturduğu birikim ve kültürel mirasın ve o ülke toplumlarının etkisi altında kalmıştır. Çağatay ulusu buna örnek oluşturur; Çağatay ulusunun batı kısmı, Maverâünnehir halkı daha önceden çiftçiliğe dayanan yerleşik ekonomik hayata geçtiği için, o yörenin Moğolları daha önce Türkleşir. Doğu kısmı, Maverâünnehirlilere göre göçebeliği, Moğolluğu biraz daha devam ettirmiştir. Çağatay ulusundaki bu iktisadî ve etnik farklılaşma gitgide büyüyerek Maverâünnehirlilerin kendilerini "Çağataylılar" diye adlandırıp, doğudakileri ise "haydutlar" olarak görmeleri ile kesin bir ayrıcalığa girmiştir. Böylece, halkının ekseriya çeşitli Türk boylarından oluştuğu Türkistan ve Maverâünnehir bölgesinde kısa bir dönemde yukarıda sözü edilen şartlar kendini göstermiştir. Çünkü buraya gelen Moğollar bilindiği gibi hepsinden önce ve hızlı Türkleşmiştir. Ayrıca Moğolların Türkleşmesi sadece Türkistan ve Altın Orda ile sınırlı kalmamış İran ve Anadolu'da da görülmüştür¹³¹.

---

¹²⁹ geniş bilgi için bkz: B.Ögel, **Sino-Turcica Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri**, İstanbul 2002.

¹³⁰ Z.V.Togan, a.g.e., (1981), s.118.

¹³¹ F.Köprülü, V.Barthold, a.g.e., s.199.

Dolayısı ile Moğol Devleti'nin bu kadar geniş Türk ülkelerinde başarılı olmaları, yukarıda söz edildiği gibi devletin Türk kültürü üzerinde kurulmasından kaynaklanmış olmalıdır. Cengiz Han'ın eski Türk teşkilâtından örnek alarak kurduğu bu düzende, bir taraftan akrabalık diğer taraftan idarî ve askerî amaç büyük rol oynamış ve bu temeller, devletin büyümesi nispetinde, birbirinden kesin çizgilerle ayrılamayacak derecede karışmıştır. Böylece akrabalık esnasına dayanan eski sistem aşamalı olarak bozulmuş yeni gruplaşmalar ve kurumlar meydana gelmiştir.

2. İdarî Teşkilât

Moğol Devleti, bütün boy ve halkların birleştirilmesi ile meydana gelmiştir. Devletin başında bulunan kimseye Han veya Kaan denilmiştir. Han veya kaan, Kurultay adı verilen en büyük mecliste seçilmiştir. Hanın yetkilerini sınırlayan hiçbir müessese yoktur yani Han, devletin mutlak hükümdarıdır. Ayrıca Türk kağanlarında olduğu gibi semavî menşeli olduğuna inanılıyordu. Devlet, Han sülalesinin mülkü sayılmış ve bu mülk, Han tarafından sülalenin erkek mensuplarına (köbegün) miras ve tımar olarak verilmiştir. Devletin bütün memurları ve her sınıftan halk bunlara uymak zorundadır.

Devletin bütün teşkilâtlarında kaanın ilk yardımcısı, baş veziri olmuştur. Baş vezir, devletin bütün işlerinin yürümesini idare eden yüksek memurdur. Baş vezirden sonra bir aşama alt derecede yardımcı birçok vezirleri yani müşavirleri vardı. Noyanlar bunların emri altında bulunmuştur. Kaan tarafından kararlaştırılan bir

ulusun¹³² başına getirilen prensler¹³³ (İlhan), bu ülkenin esas sahibi olmuştur. Kaan, belirli bir ulusun idaresi ile görevlendirdiği prenslere, binbaşı ve tümen başı gibi komutanları ordu ile birlikte vermiştir. Prensler, Cengiz Han'ın oğulları ve onların evlatlarıydı. Ayrıca Cengiz'in kardeşlerinden Hasar'ın evlatları da prens sayılmıştır. Cengiz'in diğer kardeş ve akrabaları yüksek aristokrasiyi oluşturmuştur.

Devlet, ilhanın yanı sıra kaanın idarî, askerî yardımcıları (daruga, tangmaçi, baskak, noyan, v.b.) aracılığıyla kontrol altında tutulmuştur. Kendi ulusunun tam sahibi olmasına rağmen prenslere -ulusundan doğrudan vergi toplamamış-, devlet memurları tarafından toplanan verginin sadece belli bir kısmı verilmiştir. Maliye ve koruma işlemlerine, kaan tarafından tayin edilen ve kaana doğrudan bağlı (ta-lu-hua-chi) darugaçi¹³⁴ adlı memurlar bakmıştır. N.Kurat'a göre¹³⁵ halis Türk olan ulusların en yüksek idare memuruna daruga denilirdi. Cengiz Han tarafından uluslara bölünen devlet, kesin şeklini Ögedey zamanında almıştır. Önem verilmesi gereken nokta da

---

¹³²Önceleri ulus, halk veya insan manasını taşımıştır. Daha sonraları “halk-devlet”, “devleti oluşturan halk”, “devlet” anlamını vermiştir. bkz: B.Vladimirtov, a.g.e., (2002), s.393.

¹³³ Prensler sadece vergiden yararlanabilmişler. Fakat vergi koymaya hatta toplamaya hakkı yoktu. Hakimiyeti, yalnız kendisine tımar (incu) olarak verilen ulusunda geçerli idi. bkz: A.Yuvalı, **Şingis Han XIII Orta Asya/ Karakurumnan Tebrizge Deyin/**, çev. R.Aşimov, J.Akılbeğkızı, Türkistan 2004, s.103

¹³⁴Çan Çun'un kayıtlarından bilindiği gibi, darugaçi, vilayetin amiri tangmaçiler ise onların emirindekilerdi. Askerî komutan ve vergi toplayıcıdır. Merkez yönetimine haberleri ulaştıran o'dur. Almalık darugası, Orta Asya kültür bölgelerinin Moğol iktidarı altındaki ilk temsilcisiydi. bkz: V.Barthold, a.g.e., (1963), s.468-469, 534; E.Bretschneider, **Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources**, Vol.1, s.70; İşler akışını genel kontrol etme sorumluluğunun dışında mühür koruyucu yetkisiyle darugaçilerin başka da görevleri vardı: 1)halk sayımı, 2) yerli halktan ordu toplamak, 3) posta teşkilatını düzenleme, 4) vergi toplama, 5) haracları (gelir) saraya ulaştırma bkz: A.Nasonov, **Mongoli i Rus (İstoriya Tatarskoy Politiki Na Rusi**, Moskva-Leningrad 1940, s. 14; Darugaçi terimi, hukuk tarihinde idarî bir istilah olarak, ilk defa Moğol istilasından sonra tesadüf olunuyor. bkz: F.Köprülü, **İslam ve Hukuk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, İstanbul 1983, s 249; Batı memleketlerinin zaptından sonra Darugaçilikler kurulmuştu. Hepsî başvekil Yeh-lü Çu-tsay'ın başkanlığında idare edilmiştir. Darugaçi, Çince muhafız demektir. bkz: B.Ögel, a.g.e., s.202, 206; Darugaçi, sadece vali olmayıp, fevkalade yetkisi olan kimselerdi. Bütün vergi, para ve ceza gibi işler onlardan sorulurdu. bkz: A.Yuvalı, a.g.e., (1997), s.124

¹³⁵ A.N.Kurat, a.g.m., s. 931.

Ögedey Kaan devrinde baş vezir Yeh-lü Çu-tsai'in¹³⁶ devlet erkanında etki ve yetkisi oldukça kuvvetli olmuştur.

Genel olarak Türkistan ve Maverâünnehir bölgesi ile ilgili şema çizersek şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Kaan→merkez yönetimi→ ulus sahibinin (ilhanın) ve darugaçi yönetimi→şehir yönetimi. Cuçi yani Batu ulusunda, darugaçiden daha çok ilhanın yönetimi ağırlıklı olmuştur. Bu, şemada belirtilmesi gereken unsurlardan biridir. A.Kurat'a göre¹³⁷ Rus knezliklerinde iç idare hususunda daruga ve baskaklar idare işine karışmıyorlardı. Çağatay ulusunda ise ilhanın yönetimi ile ilgili pek kayıt yoktur. Üstelik ilhanın bölge idaresine pek karıştığı da görülmemiş ve darugaçi yönetimi öne çıkmıştır.

Genellikle Moğol devlet teşkilatının sivil kadrolarını Uygurlar, Türkler, Çinliler daha sonra İranlılar oluşturmuştur. Çin'de, Moğollardan sonra ikinci mevkie tutan Türkistanlı Müslüman memurlardı¹³⁸. Moğol Devleti'nde -aşağıda ele alınacak- sivil idarenin düzenlenmesinde emeği geçen devlet adamlarından biri Mahmut Yalavaç¹³⁹ olmuştur. Yukarıda sözü edildiği gibi Türkistan ve Maverâünnehir bölgesinin de idaresi doğrudan Kağanlığa bağlıydı¹⁴⁰. Bu bölgenin çoğu kısmı Çağatay'ın hissesine girmekle¹⁴¹ beraber resmî şekilde darugaçilik tarafından

¹³⁶Ögedey Kaan'ın Yeh-lü Çu-tsai'ye karşı şahsi bir hürmet vardı. bkz: B.Ögel, a.g.e., s. 212.

¹³⁷A.N.Kurat, **Rusya Tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar**, Ankara 1948, s. 80.

¹³⁸Z.V.Togan, a.g.e., (1981), s.139-140.

¹³⁹B.Ögel, a.g.e., s. 201-217.

¹⁴⁰Bütün Türkistan şehirleri, ister mahalli hanedan mensupları ister tayin edilen Darugaçin ve Tangmaçi isimlerindeki idareciler olsun, hep Mahmut Yalavaç vasıtası ile doğrudan doğruya kağanlık makamına bağlıydı. bkz: M.Kafalı, **“Çağatay Hanlığı”**, Genel Türk Tarihi, Ankara 2002, C.5, s. 349-350.

¹⁴¹Çağatay adına basılan paralarında devamlı olarak Otrar, Kenced ve Talas (Taraz) isimleri bulunduğu göre Doğu Türkistan bütünüyle Batı Türkistan'ın Harezmi ve Türkmenistan bölümleri

yönetilmiştir. Türkistan ve Maverâünnehir’de darugaçi idaresi altında yardımcı sivil, iktisadî ve askerî teşkilâtlar vardı.

Müslüman ülkesi olan Türkistan ve Maverâünnehir’deki Müslüman din adamları, diğer dinlerinin ruhanîleri gibi her türlü vergi ve mükellefiyetten muaf tutulmuştu. V.Barthold’a göre¹⁴² onlara idarede hiç bir vazife verilmemiştir. Bu dinî teşkilatın ruhanî sınıfın olmasına rağmen resmî olarak devlet işlerinde etkisi olmadığını gösterir. Fakat Moğol öncesi Maverâünnehir’de sadrların etkisi nasıl olmuşsa Moğol sonrası da devam ettiği ve Moğolların onları halkı yönetmek için kullandıkları da söylenir¹⁴³.

Maverâünnehir’de kağanlığa bağlı adlî teşkilat yönetiminin varlığını kesin olarak söyleyebiliriz ancak kaynakların yetersizliğinden mahkeme işlerinde görevli olan birisinin adı bilinmemektedir. İktisadî teşkilata gelince kaynakların yetersizliğinden dolayı bu görevin de bizzat kimin üstlendiğini bilmemekteyiz. Genel olarak bu teşkilât, baskakların¹⁴⁴ görevi olmuştu. Baskakların yetkisi¹⁴⁵, daha çok Altın Orda’da büyüktü. A.N.Kurat’a göre¹⁴⁶ baskak sistemi sadece Rus knezliklerine ait olduğu söylenir. Oysa Rus bilim adamları K.Trever, A.Yakubovskiy,

---

hariç Çağatay Hanlığı sahasına girmektedir. Çağatay ulusu bu saha içerisinde teşekkül etmiştir. bkz: M.Kafalı, a.g.m., s.349.

¹⁴² V.Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, çev. Dursun Yılmaz, Ankara 1990, s.500.

¹⁴³ K.Trever, A.Yakubovskiy, M.Voronets, **İstoriya Narodov Uzbekistana**, Taşkent 1950, C.1, s.327.

¹⁴⁴ Baskak daha çok Türk-Moğol İmparatorluğu devrinde kullanılmış bir memurluk ünvanıdır. İlhanlılar devletinde ve daha sonraları Altın Orda ve Türkistan’da kullanılmıştır. Umumiyetle “polis müdürü” zaptedilen yerlerdeki halktan vergi toplayan memur demektir. bkz: W.Radloff, **“Versuch eines Wörterbuches der Turk-Dialekte IV, S.1534 ”**, Türk Ansiklopedisi, C.5, Ankara 1952, s.359; “Baskak daha çok Han’ın temsilcisidir. Bu sözcüğün anlamı biraz belirsizdir. bkz: J.P.Roux, a.g.e., s.270.

¹⁴⁵ Rus uluslarındaki en yüksek Tatar valisi de baskak adını taşırdı, onun emrinde asker de bulunurdu. bkz: A.N.Kurat, a.g.m., s. 931.

¹⁴⁶ A.N.Kurat, a.g.e., s. 80.

M.Voronets'e göre¹⁴⁷ Mahmut Yalavaç'ın Türkistan ve Maverâünnehir idaresine baskak sistemini getirdiği söylenmiştir. Ayrıca Cüveynî'de¹⁴⁸ Cengiz Han, Buhara'yı aldıktan sonra halktan alınan mal ve vergileri ulaştırılması için Moğol ve Türkten bir muhafız (baskak) tayin ettiği söylenir.

Genellikle darugaçi görevlerinin içinde iktisadî işlerinden sorumluluk mevcut olduğundan hem darugaçi hem de imparatorluğun maliyecisi olan Mahmut Yalavaç'ın bu teşkilâtların başında geldiğini ve adlî işlerinde Mahmut Yalavaç ile birlikte Çağatay'ın çok etkili olduğunu tahmin edebiliriz. Diğer idare yönetimlerinden bahsedersek sivil teşkilâtın başında darugaçiye yardımcı vezirler, askerî teşkilatın başında emir ve noyanlar geldiği görülmektedir. Yukarıda sözü edilen Moğol devlet teşkilâtlarının hepsi bu ülke için yeni bir şey değildi. Çünkü Moğol öncesi dönemde valilik teşkilâtı¹⁴⁹ vardı. Ama Moğol öncesi dönemin Moğol döneminden farklılığı resmî şekilde ruhanî sınıf mensupları idarede etkiliydi.

3. Dönemin İdarecileri

a. Darugaçi Mahmut Yalavaç

Cengiz ve Ögedey Kaan döneminin ve daha sonra¹⁵⁰ da en ünlü Türk sivil idarecisi Mahmut Yalavaç'tı. Mahmut'un Moğol hizmetinde görünmesi şöyle

---

¹⁴⁷ K.Trever, A.Yakubovskiy, M.Voronets, a.g.e., C.1, s. 327.

¹⁴⁸ Cüveynî, a.g.e., C.1, s. 135.

¹⁴⁹ Kutbeddin Mehmed Sultan Berkiyaruk tarafından Harezmi valiliğine tayin edilmişti ve Selçuklu Sultanlığına tabi olarak hüküm sürmüştü. bkz: A. Özaydın, **Sultan Berkiyaruk Devri Selçuklular Tarihi (485-498/ 1092-1104)**, İstanbul 2001, s. 124; O.Bayrak, **Türk İmparatorlukları Tarihi: Hunlar Osmanlılar (M.Ö.220-M.S.1922)**, İstanbul 2002 a.g.e., s.309.

¹⁵⁰ Yalavaç Möngge Han zamanında birinci derecede ve kudretli bir devlet adamı idi. bkz: B.Ögel, a.g.e., s. 214; Horezmli Mahmut Yalvaç ile Karluklardan Danişmend ve Hasan isminde ikisi, Cengiz'in Belcivane'deki arkadaşlarından idi. bkz: Z.V.Togan, a.g.e., (1981), s.263-264.

başlamaktadır: Alish-veriş yapmak amacıyla Harezmşah Muhammed'in ülkesinden gelen üç tüccar memleketine dönecekleri sırada, Cengiz Han emrindekilere, bu tüccarlarla birlikte Sultan'ın ülkesine gidip orada ticaret yapabilecek adamlar seçmelerini ve seçilenlere gerekli sermaye vermelerini emretmiştir¹⁵¹. Muhammed Nessevi¹⁵² onların sadece 4 kişi Otrar'dan Ömer Hoca, Meraga'dan el-Cemal, Buhara'dan Fahrüddin ve Herat'tan Aminüddin olduğunu söylemiş H.Howorth ise, onların kervanın 4 lideri olabileceğini¹⁵³ belirtmiştir. Cengiz bu kervanın, iki ülke arasında dostluk ve ticari ilişkileri kurmaya vesile olacağını düşünmüştü. Kervanda bizzat Cengiz Han tarafından elçi heyeti olarak gönderilen¹⁵⁴ Harezmli Mahmut Yalavaç¹⁵⁵, Buharalı Ali Hoca, Otrarlı Yusuf Gemrga (Kenka) vardı. Bu heyetin bahsedilmesi ile Mahmut Yalavaç ilk defa tarih sahnesine çıkmış bulunuyordu. Bu hadiseden sonra Mahmut, Moğol Devleti'nde umumî vali statüsüne kadar yükselmiştir. Fakat belirtmemiz gereken nokta şu ki Moğolların Gizli Tarihine göre Mahmut Yalavaç Müslümanların memleketini tamamen işgal ettikten sonra ortaya çıkmıştır. Metin şöyle başlamıştır: (§263) “Müslümanların memleketini tamamıyla zaptettikten sonra, Urunggeçi şehrinin Hurumşi ailesinden Yalavaçi ile Mashut namında baba ve oğul iki Müslüman geldi. Baba Yalavaçi'yi (Cengiz Han) yanında alıkoydu ve sonra da Kitanların şehri olan Cung-du'ya vali¹⁵⁶ yaptı”. Bilindiği¹⁵⁷ gibi Yalavaç, Cengiz Han'ın hizmetinde -Harezm'e elçi olarak gönderilmesinden- daha

---

¹⁵¹ Reşidüddin ve Cüveynî, bu kervanın hepsi Müslüman 450 kişiden oluştuğu belirtmiştir. bkz: H.Howorth, a.g.e., s. 26; Moğolların Gizli Tarihi (s.174) ve R.Grousset (a.g.e., s. 233) bu kervanın yüz kişiden oluştuğunu bahsetmiştir.

¹⁵² Muhammed (Harezm Sultanı olmalı) oğlunun sarayındaki yüksek rütbeli memur bkz: H.Howorth, a.g.e., C.2, s.26.

¹⁵³ Howorth, H., a.g.e., C. 2, s.26.

¹⁵⁴ Howorth, H., a.g.e., C.2, s.26; V.Barthold, a.g.e., (1963), s.463.

¹⁵⁵ Yalavaç sözü elçi manasını taşımaktadır. bkz: V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 463.

¹⁵⁶ Valilik, pek açık olmayan bir müessesedir. Hakim yani darugaçi her şeye muktedir olan bir kimsedir. Valiler bile emrindedir. T'u Chi, bu sebeple Yalavaç'ı yâkâ cargoçi demiştir. bkz: B.Ögel, a.g.e., s. 215; Ayrıca vali terimi, Moğolların Gizli Tarihinde geçmektedir

¹⁵⁷ Bu hakkında H.Howorth, V.Barthold, B.Ögel kullandığımız eserlerinde bahsetmiştir.

önce bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Cengiz’e sadık hizmetçi ve üstelik Harezmi olduğu için yukarıda söz edilen elçilerle birlikte gönderildiği belli olmaktadır.

Cengiz Han, Mahmut ve Mesud Yalavaçlar’a şehir işlerinde çok tecrübeli olduğundan Kitan halkının idare ve mahkeme işleri yüklemiş¹⁵⁸ Mahmut Pekin vilayetinin valisi (darugaçi) olmuştur. Kültürlü insanları kendi devletine çekebilen Cengiz Han’ın yabancı müşavirlerinin arasında zamanla maliye konusunda ilk akla gelen isim Mahmut Yalavaç¹⁵⁹ olmuştur. Koruma işleri de darugaçinin görevlerinin biri olmasına rağmen Mahmut Yalavaç ile oğlu Mesud Yalavaç’ın görevleri daha ziyade maliye işlerine yöneliktir. Ögedey Kaan’ın ilk tayinleri¹⁶⁰ sırasında- Büyük Kaan adına Türkistan ve Maveräünnehir halkının idaresine gönderilen- Mahmut Yalavaç Harezmi ile Yeh-lü Çu-tsay birlikte görev almıştır. Mahmut bu bölgeye tayin edildikten sonra Hocend’e yerleşmiştir¹⁶¹.

Ögedey saltanatı yıllarında Mahmut Yalavaç’ın durumu pek parlak değildir. Fakat bu dönem için Yalavaç’ın Hocend’de oturarak vilayetin ekonomik, idarî ve siyasî işlerini denetlediği ve idarî teşkilâta baskak sistemini getirdiği söylenir. Ayrıca 1238 yılında Maveräünnehir’de ortaya çıkan Tarabî isyanında tekrar karşılaşmaktayız. Kaynaklarda Buhara halkını, Moğolların büyük bir katliamından kurtaran kişinin Mahmut Yalavaç olduğu ve bu hadiseden sonra Maveräünnehr’i terk ettiği söylenmiştir. Ayrıca Mahmut’un o bölgeden kendisi gitmediğini Çağatay ile

---

¹⁵⁸ B.Spuler, a.g.e., s.43.

¹⁵⁹ Baba oğlu Yalavaçlar herhangi bir validen çok, daha ziyade mali işleri düzenleyen fevkalade selahiyetli memurlardı. Mahmut Yalavaç kendi görev sahası içerisinde olmayan yerler hakkında da vergi ve maliye işlerinde tavsiyelerde bulunabiliyordu. bkz: A.Yuvah, a.g.e., (1997), s.124

¹⁶⁰ Bu tayinler 1229 yılında yapılmıştır. bkz: B.Ögel, a.g.e., s.209.

¹⁶¹ R.Grousset, a.g.e., s.315; K.Trever, A.Yakubovskiy, M.Voronets, a.g.e., C.1, s. 327.

aradaki çarpışma nedeniyle terk etmek zorunda¹⁶² olduğundan bahsedilmiştir. Mahmut'un ondan sonraki durumunu Cüveynî zikretmiştir: "Ögedey Mahmut Yalavaç'ı Hıtay'ın hükümdarlığına, Mesud Beyi de Ceyhun sahiline kadar Maveräünnehir, Uygur, Hoten ve Kaşgar beldelerinin hükümdarlığına tayin etti"¹⁶³. Mahmut Yalavaç, 1254 yılında Pekin'de vefat etmiştir¹⁶⁴.

b. Darugaçi Mesud Yalavaç

Mesud, kaynaklardan bilindiği gibi Türkistan ve Maveräünnehir bölgesinin darugaçisi Mahmut Yalavaç'ın oğludur. Mesud bir tüccardı¹⁶⁵ ve bundan dolayı maliye işlerinden çok iyi anlardı. Moğolların Gizli Tarihi'nde Cengiz Han'ın Mesud Yalavaç'ı Moğol valileri ile birlikte Buhar, Semisgen, Urunggeçi, Udan, Kışar, Uriyang, Gusendaril ve başka şehirlerin idaresine görevlendirdiğinden bahsedilmiştir. Ögedey Kaan saltanatının son döneminde-Mahmut Yalavaç'ın bu bölgeden gitmesinden sonra- ve ondan sonra gelen hükümdarlar zamanında Haydu¹⁶⁶ da dahil Türkistan ve Maveräünnehir'in darugaçisi olmuştur. Töregene Hatun'un naibliği esnasında Batu Han'a sığınmış ve Güyük tahta çıktıktan sonra tekrar Batı Türkistan'daki görevine getirilmiştir¹⁶⁷.

---

¹⁶² V.Barthold, *İstoriya Turkestana /Konspekt Lektsii/*, Taşkent, s. 35.

¹⁶³ Cüveynî, a.g.e., C.1, s.137.

¹⁶⁴ K.Trever, A.Yakubovskiy, M.Voronets, a.g.e., C.1, s.333.

¹⁶⁵ E.Davidoviç, *Denejnoye Hozyaystvo Sredney Azii Posle Mongolskogo Zavoyevaniya i Reforma Masud-beka (XIII v.)*, Moskova 1972, s. 96.

¹⁶⁶ Ögedey'in oğlu Haşin'in oğludur. Onun mülkiyetindeki topraklar, Orta Asya'daydı ve Çağatay ulusu ile sınırdışı. 1259 yılında Talas ırmağı boyunca toplanan Kurultay'dan sonra Haydu, Orta Asya'daki bütün Moğol prenslerinin reisi olarak tanınmıştır. bkz: Reşidüddin, a.g.e., C.2, s.12

¹⁶⁷ A. Yuvalı, a.g.e, (1997), s.125.

c. Hazar Buka

Maveraünnehir'deki Moğol yöneticilerinden biri Hazar-Buka¹⁶⁸, Ögedey zamanında Nahşeb'te oturmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Nahşeb'i, Moğollar yazlık karargah için tercih etmiştir. V.Barthold'un açıkladığı Kutb ad-din Kermanlı'nın ablasıyla evlenen Maveräünnehir yöneticisi Hazar-Buka'nın adı, Moğolların Gizli Tarihi ve Cüveyni'in eserinde bulunmamaktadır.

ç. Çinsang-Tayfu

Buhara ve Semerkant'taki Moğol yöneticilerinden biri Çinsang-Tayfu'dur. Aslen Çinlidir.

d. Buka-Nuşa

Ögedey zamanında Buhara ve Semerkant'ın yöneticisi olmuştur. V.Barthold, Buka-Nuşa hakkında "Cengiz Han hayattayken Buhara bölgesinin idaresiyle vazifelendirdiği Nuşa olmalı"¹⁶⁹ demektedir.

e. Bitikçi Kutub ad-din Habeş-Amid

Moğolların Maveräünnehir'i işgali sırasında Otrarlı Türk¹⁷⁰ (Tacik) Kutub ad-din Habeş-Amid Moğolların hizmetine geçmiştir. Zamanla Çağatay'ın veziri derecesine kadar yükselmiştir. Reşidüddin, Otrarlı Müslüman Habeş Amid,

---

¹⁶⁸ V.Barthold, a.g.e., (1963), s.543.

¹⁶⁹ V.Barthold, a.g.e., (1963), s.544.

¹⁷⁰ Çağatay'ın veziri Habeş Amid, Argulu bir Müslüman Türktü. bkz: Z.V.Togan, a.g.e., (1981), s. 264.

Çağatay'ın bitikçisi¹⁷¹ demiştir. Aynı yazar Habeş Amid'i, Çağatay'ın iki vekilinin biri olarak göstermiştir. Habeş Amid'in İslam dini gereklerine dikkatsiz olduğu ve Müslüman din adamlarının onun idaresinden memnun olmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte ruhban sınıfından Abu Yakub Sekkakî Habeş Amid'e düşman¹⁷² olmuştur. Yine de Habeş Amid, o kadar tesirli birisi olmuştur ki hakimiyetçi sülaleler onunla akrabalık ilişkileri aramıştır¹⁷³. Hatta Çağatay Harezmşah Muhammedin esir edilen bir kızını ona vermiştir.

f. Çağatay'ın Çinli Veziri

Reşidüddin'e göre¹⁷⁴ Çağatay'ın sadece iki vekili vardı: biri, aslen Çin'den gelen vezir diğeri de Habeş Amid'di. Adı geçen yazar Çinli vezirin adını vermemiştir. Yine o yazara göre o Çinlinin vezirlik makama nasıl yükselebildiği hakkında şu bilgiler verilmiştir: “O aslen Çin'den geliyordu ve Çağatay yanındaki Çinli hekimin hizmetçisi idi. O hekimin ölümünden sonra Celayir kabilesinden Kuşuk Noyan'ın¹⁷⁵ çobanı oldu. Bir gün Çağatay, yaşlı ve tecrübeli, olan biten işlerden haberi olan Celayir kabilesinden Kuşuk Noyan'dan, Cengiz Han'ın durumu hakkında ve onun her yıl hangi bölgeleri işgal ettiğini sordu. O iyi hatırlayamadığı için evine gider ve yakınlarından bu hususta bilgi alır. Herkes neyi bildiyse onu söylemiş. Onun çobanı, yani bahsedilen Çinli, dışarıda herşeyi duyar ve o hikayelerin hangisi doğru, hangisinin doğru olmadığını anlatır. Oradaki insanlara öyle bir anlatmış ki herşey anlaşılmış ve herkes onun söylediklerini kabul etmiş. Kuşuk onu

¹⁷¹Reşidüddin, a.g.e., C.2, s.102; “eski Türklerde yazıcı, katiptir. Karahanlılarda çok mühim bir memur manasına geldiği gibi, Moğollarda da XIV yüzyılların sonuna kadar kullanılmış”. bkz: T.A., C.6, s.499.

¹⁷²V.Barthold, a.g.e., (1963), s.542.

¹⁷³V.Barthold, a.g.e., (1963), s.540.

¹⁷⁴Reşidüddin, a.g.e., C.2, s.101; V.Barthold, bu hikayeyi nakletmiştir bkz: a.g.e., (1990), s. 505.

¹⁷⁵Yu.Verhovskiy, Kuşuk Noyan diye V.Barthold ise Hoşuk Noyan diye okumuştur.

içeriye çağırır ve sorar: “bu işler hakkında bilgileri nereden aldın?”. O, isteyen bütün hadise ve tarihi gün ve gün kaydeden bir defter (rulo) çıkarır. Kuşuk memnun olur ve onun rulosu ile birlikte Çağatay’a götürür. Çağatay bilig ve bilgelik vecizeleri çok sevdiği için onun sözleri ve konuşmasını beğenir. Kuşuk’tan o Çinliyi talep eder ve kendi yanına alır. Kısa bir zaman içerisinde Çağatay hizmetinde güçlenir, etkili olur ve ün kazanır. Çağatay onu Vezir diye adlandırır”. Bununla beraber Vezir’in tasviri ve etkilerinden hakkında bahsedilmiştir.

4. Adlî Teşkilât

Ortaçağ seyyahı P.Carpini, her Moğol, gittiği her yerde kendisini âdeta bir hükümdar gibi görmektedir. Bir ülkede veya kentte yaşamakta olan halk, Moğolların istediklerini yapmadıkları takdirde, baskaklar bu davranışı ihanet sayarak orayı tahrip ederler ve halkını öldürürler¹⁷⁶ demiştir. Böylece P.Carpini, her Moğolun, kanuna aykırı diye bulduğu her davada cezalandırma işini kendisi uygulamış olduğunu ortaya koymuştur. Fakat Moğol devleti kuruluşu sırasında ele alınan Moğol örf, adetlerini, inançlarını ve Cengiz’in kararları ve uygulamalarını içeren hukuk -Büyük Yasa-name¹⁷⁷ adı verilen- yazılmıştı. Bu Yasa-name’nin yazıldığı kaynaklarda belirtilmişse de henüz metnin asıl nüshası bulunmamıştır. Onun içeriği¹⁷⁸ Arap, İran ve Ermeni tarihçilerine ve Moğolların Gizli Tarihi’ne dayanarak kısmen aydınlığa kavuşmaktadır. Ögedey Kaan seçildikten sonra bu Yasa-name değiştirilmeden uygulanmaya konulmuştur.

---

¹⁷⁶ J.P.Carpini, a.g.e., s.87.

¹⁷⁷ Cüveynî, a.g.e., C.1, s.87.

¹⁷⁸ genel bilgi için bkz: Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1967.

Moğol Devleti'nde mahkeme,¹⁷⁹ Han'ın ve Moğol aristokrasisinin havale ettiği davalara bakan yüksek mahkeme¹⁸⁰ ve bir de normal davalara bakan mahkeme olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Cengiz Han yüksek mahkeme reisliğine Şigihutuhu'yu tayin ederken halkın taksim işi ve mahkeme kararları “Koko debter'e” yazılmasını emretmiştir¹⁸¹. Fakat mahkemede karar veremediği bazı davalara kaan karar vermiştir. Hanın tayin ettiği yargucilerin en büyüğü Karakurum'da oturur ve “yeke yarguci”¹⁸² adıyla görevini sürdürmüştür. Uluslarda görev yapan yarguciler ise yeke yarguciyin emri altında hizmet etmiştir. Normal mahkemelerin başında noyanlar daha sonraları sivil memurlarlar bulunmuştur.

B.Spuler'e göre mahkeme işlerinden¹⁸³ de valiler sorumluydu. Eğer Çağatay'ın devlette görevinin “Yasa Koruyucusu” olduğunu göze alırsak bu ulusta en büyük yargıcın Çağatay olduğunu tahmin edebiliriz. Çünkü Ögedey döneminde yukarıda söz edildiği gibi Moğol kanunu Yasa değiştirilmeden uygulanmıştır. Yanı sıra bu toprakların Çağatay'a bağlı olması nedeniyle, valilerin¹⁸⁴ adlî teşkilâtta pek etkili olmadığını düşünmekteyiz. Üstelik Mahmut Yalavaç'ın görevi daha çok maliye işlerine yönelik olduğu söylenir.

Bilindiği gibi darugaçi Mahmut Yalavaç'ın Moğol veya Türklerden yardımcıları olmuştur. Onlar, bağlı olduğu ulusun ordu ve vergi düzenini denetlemiştir. Kaynaklarda Mahmut Yalavaç'ın özellikle adalet işleri konusunda

---

¹⁷⁹ A.Yuvalı, a.g.e., (1997), s.131.

¹⁸⁰ Moğolların Gizli Tarihi, s.136

¹⁸¹ Moğolların Gizli Tarihi, s.136.

¹⁸² A.Yuvalı, a.g.e., (1997), s.131.

¹⁸³ Cengiz Han'ın Yalavaçları vali tayin ettiğinde görülmektedir. bkz: B.Spuler., a.g.e., s.43.

¹⁸⁴ Cengiz Han devrinde Yalavaçlar özellikle vergi işlemlerinden sorumluydu. bkz: A.Yuvalı, a.g.e., (2004), s.102.

yardımcılarından bahsedilmemiştir. Yanı sıra dava işleri konusunda da net bir şey zikredilmemiştir. Bu açıdan şöyle bir yoruma ulaşabiliriz: Türkistan ve Maverâünnehir bölgesinde işlenen haksız fiiller özellikle Yasa'ya aykırı işlerde suçluyu Çağatay yargılamış olabilir. Fakat Handemir'in eserinde, Çağatay'ın cezalandırmasından bahsederken, Maverâünnehir ve Türkistan söz konusu değil denilmesine göre bu bölgelerin adli işleri belirsiz kalmaktadır. Kaynakların yetersizliğinden Türkistan ve Maverâünnehir bölgesindeki adalet işlerinin açıklanmaması B.Spuler'in fikrini¹⁸⁵ kuvvetlendirmektedir. Yani mahkeme işlerinden de sorumlu vali, görevlendirildiği ülkede meydana gelen haksız fiillere baktığını ortaya koymaktadır. Örneğin, isyancı Tarabî'yi öldürme kararını, Buhara'nın darugaçisi¹⁸⁶, ve asilzadeleri almıştır ama bazı durumlar nedeniyle idamı gerçekleştirememiştir. Kararı uygulamak için ulusun emri, Haraçar'ın ordusu araya girmiştir. Fakat Mahmut Yalavaç'ın teşebbüsü ile en son cezalandırma kararını Ögedey Kaan vermiştir. Eğer bu hadiseden yola çıkarsak bakılan dava işlerinin kararı şöyle bir şema oluşturmaktadır: Şehir darugasının ceza kararı→Bölge darugası veya ulus sahibinin ceza kararı→Büyük Kaan'ın kararı.

a. Gengiz Han oğlu Çağatay'ın Adli Teşkilâtındaki Rolü

Çağatay, Cengiz Han'ın ilk karısından doğan ikinci oğludur. Çağatay'ın birkaç eşi ve haremi vardı. Kaynaklarda¹⁸⁷ altı oğlu ve kızları olduğundan bahsedilmiştir. Eşlerinin arasında İsulun-hatun (Çağatay'ın annesi Börte ile akraba olan) ve Turkan-hatun bilinmektedir.

---

¹⁸⁵ B.Spuler., a.g.e., s.43.

¹⁸⁶ Khwandamir, a.g.e., C.3, s.45; B.Spuler., a.g.e., s.43.

¹⁸⁷ Reşidüddin, a.g.e., C.2, s.88.

Gizli Tarih'e göre, Cuçi ile Çağatay arasında geçen tartışmada Cuçi: "Belki ancak inatçılıkla bana üstün gelebilirsin. Eğer atıcılıkta beni geçebilirsen, bu baş parmağımı kesip atarım, eğer güreşte senin tarafından yenilirsem, yattığım yerden kalkmak bana haram olsun"¹⁸⁸ demiştir. Ancak burada bizi ilgilendiren Çağatay'ın kişiliğinden daha çok adlî teşkilâtındaki rolüdür. O bakımdan kaynakların verdiği bilgilerde Çağatay, "kanunların nasıl uygulanacağı, kanunlara göre suçluya ne gibi cezalar vereceği, uyarı, araştırma, soruşturma gibi adalet işleriyle"¹⁸⁹ uğraşan "adil, kendine saygılı"¹⁹⁰, yasa, bilik, kurallara bağlı hükümdar olarak tanımlanır. Çağatay, Cengiz'in ölümünden sonra zamanının çoğunu Ögedey Kaan'ın yanında geçirmiştir¹⁹¹. Bütün kaynaklardan bilindiği gibi Çağatay, insanların gündüz suya girmelerini, İslam dini icaplarına göre koyun kesmelerini yasaklamıştır. Bu kuralları bozanların ölüm cezasına bile mahkum edildiği söylenmiştir. Handemir'e göre Çağatay'ın saltanatı devrinde Horasan'da kimse koyunu açık alanda boğazlamaya cesaret edememiştir¹⁹². Bundan yola çıkarak adalet işlerinin de sorumlusu darugaçi veya vali ile Çağatay arasında mahkeme işlerinin sağlandığını görmekteyiz. Kaynaklarda Ögedey döneminde Tarabî isyanı ve yukarıda söz edilen durumlar dışında Türkistan ve Maverâünnehir bölgesinde kanunun uygulanmasını gerektiren olaylar görülmemektedir.

---

¹⁸⁸ Moğolların Gizli Tarihi, s.175-176.

¹⁸⁹ Cüveynî, a.g.e., C.1, s.95.

¹⁹⁰ Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 93.

¹⁹¹ Khwandamir, a.g.e., C.3, s.44.

¹⁹² Khwandamir, a.g.e., C.3, s.44.

5. Askerî Teşkilât

Noyanlar¹⁹³, kendi birlikleri içinde tam yetki sahibi idi. Noyanlık sonraları ırsî olarak intikal etmiştir. Cengiz Han döneminde Tuluy, imparatorluğun “Ulu Noyanı”¹⁹⁴ rütbesini almıştır. Moğol askerî teşkilâtının ilerideki gelişmesinde, noyanların yardımcıları olan nökerler,¹⁹⁵ önemli rol oynamıştır. Bilindiği gibi noyanların bir nevi yardımcısı, emirleri¹⁹⁶ olan nökerleri, hiçbir akrabalığı olmayan boylardan da seçilmiştir. Bu iki zümre arasındaki münasebetler, kan akrabalığına dayanan sosyal kuruluşun yavaş yavaş değişmesinde etkili olmuştur. Bir noyanın yanında çalışan nökerler, belirlenen birliklere komuta ederek sonraları noyan rütbesine kadar yükselebilmıştır. Bunlar ücretli asker olmayıp gönüllü subaylar veya onların evlatlarıydı. Komutanlar, nökerlere bakmak ve onları beslemekle yükümlüydü. Bütün ileri gelenlerin (Han, Ba’atur, Taiishi, Noyan) bütün işlerinde yardımcı olabilen yakın nökerleri vardı. Cengiz devrinde Moğolların askerî hizmetine girenler, esir edilen yerliler yani haşerler¹⁹⁷ oluşturmuştur. “Haşerler, Moğollara esir olmamakla beraber yaşadığı şehirlerin adıyla adlandırılmıştır. Bununla beraber haşerler, onluk askerî taksim sistemine göre tanzim edilerek Moğol kumandanların altında savaşta ön cephede yürümüşler”¹⁹⁸. Harp esnasında asker

---

¹⁹³ Han’a bağlı tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşılara denilmiştir. Berezin’e göre Noyan olarak sadece binbaşılar adlandırılmıştır. Bkz: B.Vladimirstov, a.g.e., (2002), s. 402-403; Noyanlar, yarı göçebe asaletinin çekirdeğini oluşturmuştur. bkz: F.Köprülü, “**Altın Ordu’ya Ait Araştırmalar**”, Belleten №19 sayıdan ayrı basım, İstanbul 1941, s.427

¹⁹⁴ V.Barthold, a.g.e., (1963), s.451.

¹⁹⁵ Nökerler, daimi asker olmakla birlikte hür insandı ve genelde aristokrasi soyundandı. bkz: B.Vladimirstov, a.g.e., (2002), s.387-389.

¹⁹⁶ Emir, Emevilerin gerek Abbasilerin merkezî otoriteyi sağladıkları yıllarda, vali ve ordu komutanı, serdar anlamında iken, Selçuklu istilasının İslam ülkelerini kapladığı devirde, vassal beyliklerle, emaretlere, meliklere tercih edilen bir ünvan olmuştur. bkz: T.A., C.15, 1968, s. 154

¹⁹⁷ A.Yuvalı, a.g.e., (2004), s.93.

¹⁹⁸ A.Yuvalı, a.g.e., (2004), s.93.

(çerig) olarak vazife gören ve karaçu (kara halk) denilen geniş halk tabakası bulunurdu. Bunların arasında bogol,¹⁹⁹ calagu (uşak) sınıfı da vardı.

Vilayetlerde darugaçının askerî yardımcılarında biri tangmaçilerdi²⁰⁰. Tangmaçi askerî görev olmakla beraber Moğol prensleri için bir çeşit cezalandırılma biçimiydi. Ögedey Kaan oğlu Güyük'e kızdığında onu imparatorluğun sınır bölgelerine tangmaçi olarak gitmesini istemiştir²⁰¹. Türkistan ve Maverâünnehir'de bulunan ordu tangmaçilerin idaresindeydi. Çünkü devlet ordusunu, ağırlıklı olarak Türklerin teşkil ettiğine dikkat edersek tangmaçi sistemi sadece Türkistan ve Maverâünnehir'de değil devlete ait askerî teşkilât olmaktadır. Kaan tarafından baskaklara da yardım etmeleri için askerî kıta verilirdi ve onların da görevleri içinde halkın kaana itaat etmesini denetlemek vardı. Fakat onların görevleri esas olarak vergi işleri ile ağırlıklıydı.

Çağatay'a bağlı emir ve noyanlardan şunların adı geçmektedir: emir Haraçar Barulas kabilesinden; Hoşuk Noyan, Celayir kabilesinden; Küçük Çağatay, Sunit kabilesinden; Kişih, Saldus kabilesinden gelmektedir.

---

¹⁹⁹Moğol yazı dilinde bogol, köledir. bkz: Moğolların Gizli Tarihi, s. 105; Noyanına ömürlük bağlıdır. Sadece Noyan istediği zaman kölelerden hürü-“darhan”- olabilir. bkz: B.Vladimirstov, a.g.e., (2002), s.389.

²⁰⁰Yehlü-Çu-tsai'nın teşebbüsü ile Çin'de vergi toplamak için tangmaçiler tayin edilmiş ve Çin'de olduğu gibi tangmaçiler, Ön Asya'nın işgal edilen bölgelerine görevlendirilmiştir. Yanı sıra tangmaçilerin, daruganın yardımcısı olmuştur. bkz: V.Barthold,a.g.e., (1963), s.534; Memur ünvanı diye tercüme edilmiş. Kozin Palladius'a dayanarak tanmaçin yabancı askerlerden kurulan kıtaların Moğol komutanı diye izah ediyor. bkz: Moğolların Gizli Tarihi, s.195; J.P.Roux, a.g.e., s.270.

²⁰¹ V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 535.

a. Dönemin Kumarı, Emir Haraçar

İlk baştan Cengiz Han'ın yandaşı olmuştur. Moğolların Gizli Tarihi'ne göre²⁰², Cengiz Han Merkitleri yendikten sonra geri döndüklerinde Camuha ona gece konmalarını teklif etmiştir. Bu teklifi anlamayan Cengiz annesine sormuştur. Fakat konuşmaya karışan Börte-ucin Camuha'nın kötü niyetli olduğunu söylemiş ve onlar konaklamadan bütün gece yürümüştür. Sabah olduktan sonra bunlara geceleyin birçok kişinin katdığını fark etmişler ve onların arasında Barulas'lardan Suhu-seçen ve Haraçar oğulları da vardı. Böylece Cengiz, Han ilan edildikten sonra ulusun kuruluşunda kendisiyle birlikte çalışmış olanları görevlendirdiğinde onların yanında olan Haraçar'ı binbaşı yapmıştır.

Haraçar Noyan, Berulas kabilesinden Erdamçi Barulas'ın torunu, Sughuçahan'ın oğludur. Cengiz Han oğulları arasında ordusunu taksim ederken Çağatay'a belli bir asker sayısı ile beraber verdiği emirlerinden biri de Haraçar²⁰³ olmuştur. O, sivil yönetimi üstlenmekle beraber aynı anda askerî yönetime de görevlendirilmiştir. Handemir, Çağatay'ın Beşbalığı onun oturduğu yeri yaptığından ve askerî, sivil yönetimi ona devrettiğini²⁰⁴ bahsetmiştir. Çünkü Çağatay çoğunlukla Kaan yanında bulunmuştur. Reşidüddin'de ise, "Çağatay o dereceye ulaştı ki Cengiz'in verdiği ulus ve askeri yönetti ve Beşbalık'ta, kendi devletinin tahtına egemen oldu"²⁰⁵ denildiğine göre kaynaklar arasında uyumsuzluk görünmektedir.

---

²⁰² Moğolların Gizli Tarihi, s. 54-55.

²⁰³ Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 94.

²⁰⁴ Khwandamir, a.g.e., C.3, s.44.

²⁰⁵ Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 96.

Tarabî isyanı²⁰⁶ haberleri yetişince kararları Emir Haraçar vererek Moğol ordusunu Buhara'ya göndermiştir.

6. Maliye Teşkilâtı

a. Ticaret

Türkistan, Avrupa ve Asya ile büyük ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Cengizogulları döneminde Türkistan'ın daha çok Çin ile ticareti gelişmişti. Türkistan ve Çin ticaretinde Müslümanlar hakimdi. Moğol aristokrasisi bunlara para veriyor ve onlar paralarını işletiyordu. Yalavaç'ın bu meseleleri tanzim etmiş olması mümkündür²⁰⁷.

Z.Togan'ın²⁰⁸ fikrinde bozkır ticareti, büyük aralıklarla bazen önemli muhafız kuvvetleri refakatinde gönderilen büyük kervanlarla yapılmıştır. Bu dönemde kurulan kurumlar, Harezmi ve Sogd gibi, İranlı Comuk (Çomuk), Cıgrak, Uygur ve Bulgar gibi Türk ve Uzakdoğu'da Çin tüccarları arasında daha önce bilinen müesseselerin daha geniş ölçüde ortaya çıkışından ibarettir. Bozkır hükümdarları ve hükümdar aileleri de sermaye ile “ortak” şirketlerine katılmışlardır. Bu ise ticaret şirketlerine, devlet tarafından koruma sağladığını gösterir. Çünkü Ögedey Kaan döneminde devletin posta duraklarından yararlananlardan biri de tüccarlar ve ticaret kervanları olmuştur. Moğol devrinde önemle kaydedilecek bir nokta da, ticareti kolaylaştıran büyük kara yollarının ve köprülerinin inşası olmuştur.

---

²⁰⁶Khwandamir, a.g.e., C.3, s. 45.

²⁰⁷B.Ögel, a.g.e., s.209.

²⁰⁸Z.V.Togan, a.g.e., (1981), s.125

İpek Yolu bilindiği gibi önceleri sadece Çin ihracatını Batı'ya ulaştırmak için kullanılmıştır. Fakat bu yol vasıtası ile Roma, Bizans, Hindistan, İran, Arap Halifeliğinden daha sonra Rusya'dan ve diğer Avrupa devletlerinden de Çin'e mal getirildiği bilinmektedir. Moğol döneminde de bu ticaretin devam ettiğini arkeoloji kazı çalışmalarının neticeleri göstermektedir. Onlardan bazılarını söylersek, XII yüzyılın sonu- XIII yüzyılın başına ait Talhiz'den Japon²⁰⁹ çinisi ve seramik fincanlar bulunmuştur. Otrar'dan²¹⁰ bulunan gümüş hazinede ise, para ve türlü eşyalar arasında Doğu Türkistan şehirleri-Almalık, Pulad, Emil (Omıl)²¹¹, Ordu al-Azam; Kafkaslı- Kırım; Anadolu -Sivas, Konya, Tebriz; Türkistanlı-Cend şehirleri darphanelerinin paraları bulunmuştur. Numizmatiklere göre bu paralar XIII. yüzyılın 40-60 yılları arasında basılmıştır. Böylece arkeoloji kazı çalışmaları, sadece uluslararası ticareti açıklamakla kalmayıp aynı zamanda Ortaçağ Türkistan şehirlerinin uluslararası ticarete önemli kara yolunu oluşturduğunu da ortaya koymaktadır.

Türkistan şehirleri sadece üretim merkezleri değil aynı zamanda ticaret merkezleri olmuştur. Al-İstahri'yin²¹² belirttiğine göre Semerkand, Maverâünnehir'in büyük bir kara limanıdır: Bütün Maverâünnehir malları buraya toplanır sonra bölgelere dağıtıldı. Semerkand yünlü pamuklu kumaşları, madenî eşyaları ve Buhara halıları, Doğu ülkelerine ihrac²¹³ edilen başlıca mallarından olmuştur. Ayrıca Semerkand, Fergana ve İlak dağlarında altın, gümüş, demir, bakır, civa madenleri,

---

²⁰⁹K.Baypakov, a.g.e., (1998), s. 21

²¹⁰K.Baypakov, a.g.e., (1998), s. 23.

²¹¹ Ögedey Kaan olduktan sonra Omıl şehrini kurdu. bkz: İ.P.Karpini, **Puteshestvie v Vostochnie Strani**, Almatı 1993, s.34.

²¹²A.Belenitskiyi, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, **Srednevekoviyi Gorod Sredney Aziyi**, Leningrad 1973, s. 291.

²¹³O.Turan, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, Ankara 1965, s. 357.

cam imalinde kullanılan nişadır, neft, mahrukat olarak maden kömürü ile firuze taşları ihrac edilmişti²¹⁴. Günümüzde Türkistan ve Maverâünnehir bölgesi şehirlerinde değiş tokuşun üç şekilde yürütüldüğü bilinmektedir. Onlar:

1. zanaatçılar ile ziraatçiler arasında
2. göçebeler ile yerleşik halk arasında
3. bölgeler arasında

Kaynakların yetersizliğinden Ortaçağda Türkistan ve Maverâünnehir şehirlerinde tarım ürünlerini satanların köylü mü, toprak sahibi mi veya kabzımal mı olduğu bilinmemektedir. Maverâünnehir'in kuzey-doğu bölgesinde göçebeler ile ticaret kazançlı ve önemli olmuştur. Bunun sayesinde bazı yerlerde XII. yüzyıllara dek mevsimlik fuarlar çalışmıştır. Genelde fuar²¹⁵ özelliğini taşıyan alış veriş noktaları, bozkır ile sınırdaş olan Savran, Yangikent, Deh-Nucikes, Balac, Beruket gibi şehirlerde kurulmuştur. Buhara vahasında- Tavavis, Şarga, Dihi-Nuciket- fuar, her ilkbaharda üç ay boyunca açılmış ama ticaretin daha iyi gelişmesi ile mevsimlik fuarlar önemini XII. yüzyılda yitirmeye başlamıştır. Mevsimlik fuar yerini haftalık pazarlar almıştır²¹⁶. Türkistan ve Maverâünnehir'de peşinatın²¹⁷ yoğun bir şekilde gelişmesi, Mesud Yalavaç'ın reformlarından sonra başlamıştır. Göçebelerle olan ticarete sadece hayvan ürünleri değil köle ticareti de ayrı önemli yer tutmuştur. Al-İstahri'ye göre²¹⁸ “Maverâünnehir'e etraftaki Türklerden fazlasıyla köleler getirilir ve bunlar dışarıya satılırdı. Bunlar Doğu'da rağbet edilen kölelerdi”.

---

²¹⁴O.Turan, a.g.e., s. 357.

²¹⁵K.Baypakov, J.Taymagambetov, T.Jumaganbetov, **Arheologiya Kazakstana**, Almatı 1993, s.258.

²¹⁶A.Belenitskiyi, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s.292.

²¹⁷K.Baypakov, J.Taymagambetov, T.Jumaganbetov, a.g.e., s.258.

²¹⁸R.Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 2001, s.163.

Türkistan'dan geçen ticaret yollarının üzerinde her konak yerinde rıbat (kervansaray)²¹⁹ mevcuttu. Kervansaraylar her yerde olduğu gibi ülkede ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Fakat onların şehir için ne kadar gelir getirdiği²²⁰ bilinmemektedir.

b. Ticaret Yolları

Başarılı fetihlerinden dolayı medeni ülkelerle temasta bulunmak Moğollar üzerinde fazla etki yaratmıştır. XIII. yüzyıllarda Moğollar eskisi gibi göçebeliliğini, avcılığını devam ettirmiştir. Bu arada eskiden medeniyetin geliştiği Türkistan ve Maverâünnehir ülkesi, Moğol istilâsından çok zarar görmüş; şehirleri harap olmuş, ticarî hayatı bozulmuştu. Şehirlerin harabeye dönüşmesi, Orta Asya ekonomisini epeyce geriletmişti. Fakat Moğol hanları hakimiyetini kurduktan sonra bu ülkede, şehirlerin tekrar geliştiği görülür. Kentler ve ticaretin gücünü fark eden Moğol hanları önce şehirler ve kervan yollarının gelişmesine önem vermiştir. Ticarî ilişkilerin devam etmesi için engel oluşturmamışlardır. Bu açıdan uluslararası ticaret işlemlerini sürdürmüştür²²¹. Çin, Moğolistan ve Doğu Türkistan'ı Yedisu vasıtası ile Orta Asya, Orta ve Yakın Doğu ile birleştiren kervan yolları tahrip edilmemiştir. Eskiden bu ülkeden geçmekte olan İpek Yolu önemini korumuştur. Fakat siyasi durumlardan dolayı bazı devirlerde bu yol yönünü değiştirmiştir. Bazı yollar gelişmeye başlamışsa da bazı yollar kapanmıştır.

---

²¹⁹O.Turan, a.g.e., s.357.

²²⁰A.Belenitskiyi, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s.317.

²²¹K.Akişev, K.Baypakov, L.Erzakoviç, **Otrar v XIII-XV vekah**, Almatı 1987, s. 211.

VI-VII. yüzyıllarda ticaret yolu şu istikametten geçmiştir: Süriye→ İran → Orta Asya → Sırderya Havzası → Talas Havzası → Çu Havzası→ Issık Göl yöresi → Doğu Türkistan. Bu yolun diğer istikameti, Bizans → Derbent aracılığıyla → Hazar civarına → Maveräünnehir→ Aral Gölü civarından →Sırderya Havzası'na gelmiştir. IX-XII. yy.'da bu yön, Orta Asya ile Yakın Doğu aracılığıyla→ Anadolu → Suriye'ye → Mısır ve Bizans'a giden yola nispeten az kullanılmaya başlamış ve XII-XIV.yy'da tekrar canlanmıştır.

VI-VII. yüzyıllarda Çin'den Türkistan vasıtası ile de (Güney veya Fergana yolu²²² daha kısa ve daha kullanışlı olmasına rağmen) Batı'ya geçen yol oldukça canlanmaya başlamıştır. Bu yol, “Türk Yolu” olarak adlandırılmıştır. Bu yolun gelişmesinin sebebini K.Baypakov²²³ şöyle açıklamıştır: Ticaret kervanlarının Türkistan'dan geçişini Türk Kağanları tarafından denetleniyordu. Ve zengin Türk Kaganları ve onların etrafındakiler deniz aşırı malların önemli tüketicisi haline gelmişti. Ayrıca Fergana yolu çoktan tehlikeli olmaya başlamıştı. Yukarıda gösterilen yüzyıllardan sonra İpek Yolu'nun bu istikameti, Türkistan'ın içine kayarak elçilerin, ticaret kervanlarının güvenli yolculuk ettiği başlıca yol haline gelir ve XIV.yüzyıllara kadar canlılığını korumuştur.

---

²²² M.Eleuov, *Şu men Talas Öñirlerinin Ortagasırlık Kalaları /XI-XIII g. bası/*, Almatı 1998, s.14-15.

²²³ K.Baypakov, *Sregnevekovie Goroda Kazahstana na Velikom Şelkovom Puti*, Almatı 1998, s. 12.

Önemli ticaret ve zanaat merkezi olan Taraz şehrine gelen kervan, şehirden Türkistan ve Maverâünnehir içlerine 5 ana yolla gitmiştir. Bunlar²²⁴: Fergana Yolu, Yukarı Talas Yolu, Teliköl Yolu, Kimak Yolu, Talas Yolu.

Sırderya Havzasında Zernuk'tan çıkan yol, Kızılıkum aracılığıyla Harezm, Urgenç oradan Volga kıyılarına Kafkas'a ulaşmıştır. K.Baypakov'un²²⁵ fikrinde, Şavgar'dan çıkan yol, özellikle XIII-XIV. yüzyıllarda gelişmiştir; Ermeni Kralı Getum ve rahip Rubruk bu yol üzerinden geçtiğinde bu yol üzerinde Suzak, Urosogan, Kumkent, Sugulkent şehirleri vardı. Sırderya havzası ve Yedisu esas güzergâhı, kuzey ve doğu istikametinde Merkez ve Doğu Kazakistan'ı Deşti-Kıpçak, İrtiş yakalarına, Altay ve Moğolistana kadar ulaştıran yollara ayrılmıştır. Otrar'dan Türkistan'ın merkez kısımlarına Sarısu yolu getirmiştir. Daha kısa yol, Suzak aracılığıyla Çu aşağılarına oradan Betpak Dala çölü üzerinden geçmiştir.

Han Yolu²²⁶ adı verilen bir yol daha bulunmaktadır. Onun Yeniçağlara kadar kullanıldığı belirtilmiştir; Taraz'dan Talas'ın aşağılarına doğru Moyunkum ve Betpak Dala kumlarından Atasu ırmağı yakalarına gelmiştir. Taraz'dan Adahkes ve Deh-Nucikes²²⁷ aracılığıyla ticaret yolu, İrtiş boyundaki Kimaklara ondan sonra Yenisey boyundaki Kırgızlara ulaşmıştır. İli havzası, merkezi Türkistan ile önce Çu, sonra Sarısu boyundan geçen yol ile bağlantısını sağlamıştır. Çigildi bölgesinde kuzey İli güzergâhından ayrılan önemli bir yol, Koktal, Boyavlı (Balkaş civarı) dağ geçidinden Aktam, Agaşayak şehirleri bulunan Ortasu (İli) kanalı boyunca Balkaş

---

²²⁴M.Eleuov, a.g.e., (1998), s.18.

²²⁵K.Baypakov, a.g.e., (1998), s.18.

²²⁶K.Baypakov, a.g.e., (1998), s.19.

²²⁷K.Baypakov, a.g.e., (1998), s.19.

yakasına ve oradan Uzun-Aral yarım adasına gelmiştir. Kuzey-ili yolundan Cungar kapılarına gelen yol Alagöl'ü batısından dolanarak Tarbagatay aracılığıyla İrtiş'e gitmiştir.

c. Vergi Sistemi

Önemli kararların alındığı 1235 yılında toplanan kurultayda yeni kanun ve vergiler vazdedilmiştir²²⁸. Baş vezir Yeh-lü Çu-tsai'yin²²⁹ meydana getirdiği vergi reformu ile devlet, bir nevi sabit bütçeye²³⁰ geçmiştir. Çin'de Moğolların yeni yönetim aşaması, finans reformları yıllarında (1234-1236) nüfus sayımı,²³¹ ev işlerini kayda geçirmek, vergileri düzene koymakla başlamıştır²³². Vergilemede Moğol ve Müslümanlara nispeten Çinlilere imtiyazlı davranılmıştır. Bu durum, uygulama da görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Fakat Yeh-lü Çu-tsai'nin Çin halkından “aile” prensibi üzerinden alınan vergileri idare ettiği bahsedilmesine rağmen Moğol döneminde Çin'de hakim olan vergi²³³ esaslı “şahıs” üzerinde işlemiştir.

---

²²⁸İ.Erdem, a.g.e., s.56.

²²⁹Yeh-lü Çu-tsai, 1190 yılında Yan memleketinde doğdu. O, Curçenler tarafından yıkılmış olan Kidan hükümdar evi üyesiydi. Hıtay kökenli, eski Liao hanedanının soyundan geliyordu. Konfüçyu felsefesi üzerinde eğitim almış ve Curçen hükümetinin devlet memuru idi. Yetenekli astronom, Çin sistemini değil Müslümanı anlatan Mathapa adında tablo yazmıştı ve bunun yanı sıra coğrafya ile aritmetikte becerikliydi. Cengiz Han döneminde Moğolların hizmetine geçen Yeh-lü Çu-tsai, Cengiz Han'ın sadık, yakın müşavir, maliyecilerinden biriydi. Yeh-lü Çu-tsai, Ögedey Kaan tarafından chung-shu-ling (baş vezir) olarak tayin edilir ve ona devletin bütün işlerini (maliye, adliye, idare) yürütme görevi üstlenir. Devleti istediği gibi yönetmeye başlayan Yeh-lü Çu-tsai, politikasını tamamen Çin'in iç politikasına göre tanzim eder. O bütün gayretini, bürokrasi devlet yönetimini kurmaya sarfeder. bkz: H.Howorth, a.g.e. part 1, s.117; R.Marshall, a.g.e., s. 42; L.Gumilev, a.g.e., (1992), s.147-148.

²³⁰ R.Grousset, a.g.e., s. 251.

²³¹Çin tarihi Ganmu'da, batıda ve kendi ülkelerinde böyle sayıldığı için bütün memurlar 1236 yılında Çin'de halk nüfusunu çıkarırken her reşit yaşındaki adamı bir ev olarak sayılmasını istemişler. Yeh-lü Çu-tsai, itirazda bulunmuş. Han vezirin sözlerini kabul etmiş. Böylece Çin'de 1.040.000 ev ortaya çıkmış. bkz: A.Nasonov,a.g.e., s.14.

²³²H.F. Schurmann, “Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century”, Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol.19, N. 3,4, USA 1956, s. 365.

²³³B.Ögel, a.g.e., s. 209.

1236 yılında konulan vergi kategorileri²³⁴ şunlardır: Birinci, toprak vergisi o mülkiyete dayanmıştır. İkinci, baş vergisi, bireylerin durumuna göre tahılla alınmıştır. Üçüncü, ev (hane) vergisi, ipekle alınmıştır.

Çin’de hane başından alınan vergi, Moğol ve Müslümanlarda şahıs²³⁵ göre uygulanmıştır. Barthold’a göre,²³⁶ Çin’de devlet hazinesine her iki aile 1 top çin ipeğini feodaller payına ise her beş aile 1 top çin ipeğini getirmiştir. Vergi her bir aileden alınmıştır. Onun miktarı toprağın verimliliğine bağlı olmuştur: 111.48 metre kare topraktan 6.6 kilodan 13.12 kiloya kadar alınmıştır. Ticaret mallarından değerine göre 1/30 oranında vergi alınmıştır. Bununla birlikte tuzdan (40chinden 28.4 gram gümüş) alınmıştır. Her bir insana ipek vergisi (gümüşle ödenmiş) ve tohum²³⁷ vergileri konulmuştur. Yine Barthold’a göre “Targu” ve ticaret vergileri sadece Çin kaynaklarında kaydedilmiştir ama bu kuralın tüm imparatorluk topraklarında kullanılıp kullanılmadığı belli değildir²³⁸. Tohum vergisi imparatorluğun batı topraklarından da alınmıştır.

Moğolların durumu şöyle idi; Cengiz Han zamanında Moğollar, her hangi bir vergi ödememeliydi²³⁹. 1231 yılından itibaren Moğollara 1%-lık vergi konulmuştur; yüz koyundan bir yaşlık kuzu Han sofrasına ve yüz koyundan bir koyun fakirlere dağılmak için²⁴⁰ alınmıştır. Bu vergi tutarının Ögedey tarafından kararlaştırılmıştır. Fakat et, süt vergisi, malzeme ve pirinç deposu, otlak yer ve suların bakımı, kuyu

---

²³⁴H.F.Schurmann, a.g.m., s. 365.

²³⁵L.Gumilev, a.g.e., (2002), s.208.

²³⁶V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 536.

²³⁷H.F.Schurmann, a.g.m., s. 364.

²³⁸V.Barthold, a.g.e.,(1963), s.534-535.

²³⁹G.Vernadskiy, a.g.e., s.134.

²⁴⁰G.Vernadskiy, a.g.e., s.134.

kazılması, posta teşkilatı kurulması önce büyük kardeşi Çağatay'ın onayından sonra icra edildiği bilinmektedir.

1236 yılından itibaren ithal mallardan 1/30 oranında vergi alınmıştır. Şaraptan- lüks mal olduğu için- satış fiyatına göre 1/10 oranında vergiye tabi tutulmuştur²⁴¹. Hayvan yetiştiricileri için hayvanların 1/100; zirai ürünün 1/10-i oranında vergi konulmuşken oran, toprağın verimliliğine göre değiştiriliyordu. Lüks ürünler dışındaki mallara konulan -değerinin 1/30-i karşılığı vergiyi kaldırılmıştır²⁴². Kaynaklara göre²⁴³ Ögedey Kaan, saray masrafları için her yıl halkın sürülerinden iki yaştaki bir kuzu alınmasını ve o mintakanın fakirleri için her yüz koyundan bir koyun, her on çuval tahıldan bir çuval tahıl verilmesi” emretmiştir. Ögedey Kaan'ın emrinden bu vergilerin bütün imparatorluk için geçerli olduğunu tahmin edebiliriz.

1236 yılındaki finans reformunun Türkistan ve Maverâünnehir'i ve Batı'yı biraz etkilediği bilinmektedir. Yeh-lü Çu-tsai'in meslektaşı Mahmut Yalavaç, sonraki dönemlerde Türkistan'ın finans sisteminde bazı düzeltmeler yapmaya çalıştığı²⁴⁴ söylenmesine rağmen ne gibi reformlar yaptığı pek açık değil. Bu arada vergi konusunda Alaaddin mufti Buharî “Hairat al-fukaha va hacalat al-fuzala”(XIII.yy)²⁴⁵ adlı eserinde, Moğol hükümdarlarının Müslüman danışmanları o kadar yüksek vergi (harac, kopçur, tamga) ödemeye mecbur ettiğini ve bundan dolayı onların hepsi eğitim, öğretimlerini bıraktığını ve geçinimini karşılamak için

---

²⁴¹L.Gumilev, a.g.e., (2002), s.208.

²⁴²J.P.Roux, a.g.e., s.270.

²⁴³Moğolların Gizli Tarihi, s. 202; Reşidüddin, a.g.e., C.2, s. 36.

²⁴⁴H.F.Schurmann, a.g.m., s. 369.

²⁴⁵O.Çehoviç, “Çertı Ekonomiçeskoy Jizni Maverannahra v Soçineniyah po Fıkhu i Şurutu”, Blijniyi i Sredniyi Vostok, Moskva 1980, s. 227.

mesleğini deðiştirdiğini kaydetmiştir. E.Davidoviç, yukarıda söz edilen vergilerin dışında da birçok düzensiz “ihracat” ve “iltimasat” gibi vergilerin²⁴⁶ de olduğunu söylemiştir. P.Carpini²⁴⁷ de Müslüman zanaatçıların Moğollara harac ödediklerini kaydetmiştir. Bu yüzden 1251 yılında toplanan Kurultay’da bu vergilerin yerine “kopçur” vergisinin konulması ve belirlenen vergilerin dışında vergi toplayan kimsenin halktan başka talepte bulunmaması emredilmiştir. Reşidüddin’de²⁴⁸ kopçur bedeli, hayvan sürüsünün 1/100-i Cüveynî’de²⁴⁹ ise zenginlerden 10 dinar fakirlerden 1 dinar alınması icap edildiği kaydedilmiştir. Z.Togan’a göre²⁵⁰ Moğol uluslarında alınan vergiler genellikle fazla değildi, fakat işgal edilen illerdeki vergi toplama işi zorbalıkla icra edilmişti.

ç. Para Ekonomisi

Bu konu- Orta Asya’nın malî ve iktisadî sistemlerine ait temel özellikleri üzerinde yoğunlaşarak- bazı hususları aydınlatmamıza yardım edebilir. Altın paranın aktif bir şekilde kullanılması Maverâünnehir’de XI. yüzyıllardan başlamışsa da Horasan’a göre yavaş yürümüştür²⁵¹. XI.yüzyıllar ve XIII. yüzyılın başında altının bedel ölçüsü olarak kullanılması önceki devirlere nispeten kat kat geliştiği görülmektedir. E.A.Davidoviç bu gelişmeyi, şehirlerin büyümesine, ticarî üretimin

---

²⁴⁶E.Davidoviç, “Zoloto v Denejnom Hozyaystve Sredney Azii IX-XVIII vv”, Blijnii i Srednii Vostok, Moskva 1980, s.34.

²⁴⁷ K.Trever, A.Yakubovskiy, M.Voronets,a.g.e., C.1, s.328.

²⁴⁸ Reşidüddin, a.g.e. C.2, s.36.

²⁴⁹ E.Davidoviç, a.g.m., s.34.

²⁵⁰ Z.V.Togan, a.g.e., (1981), s.141.

²⁵¹ E.Davidoviç, a.g.m., s.65.

ve ticaretin canlanmasına bağlamaktadır. Ayrıca E.A.Davidoviç, IX-XVIII.yüzyıllarda Orta Asya para ekonomisini dört devreye ayırmıştır. Bunlar²⁵²:

1) IX-X.yüzyıllar, bu dönemde yerli dinarlar basılmasına rağmen o kadar önemli olmamıştır.

2) XI-XIII.yüzyıllarda yerli paralar yoğun bir şekilde gelişme göstermiştir. Bunun bir göstergesi de bazen sürekli ve bazen de aralıklarla altın paralar çıkaran darphanelerin çokluğudur; yerli darphane olarak Buhara, Vahş, Dihistan, Merv, Merv ar-Ruz, Otrar, Samarkand, Serahs, Tirmiz, Hocend, Harezmi kaydedilmiştir.

3) XIII yüzyılın son çeyreğinden - XVII. yy.'a kadar münferit bir şekilde az miktarda altın para basılmasıyla bilinmektedir.

4) XVIII. yüzyıllarda sistemli bir şekilde Buhara'da altın para basılmıştır.

E.A.Davidoviç'in bu sınıflamasındaki ikinci devre, Moğol istilâsında bozulmuş ekonominin şehirlerde kısmen yeniden kurulmaya başladığını göstermektedir.

IX-XIII. yüzyılların Orta Asya altın sikkelerini incelemek hafife alınmayacak konudur. 1966 yılında Rus alimleri tarafından X.yüzyılın Samanî dinarları incelenmiş ve sikkenin ortalama ağırlığı 4,2 gramı göstermiştir. 1960 yıllarından önce Karahanlı döneminin sonu (XII.yüzyılın son çeyreği), Muhammed b. Tekiş (1200-1220) ve Çağataylıların XIII.yüzyılın üçüncü çeyreğindeki dinarlarını incelemek benzeri neticeler vermiştir. Üstelik, XII-XIII.yüzyıllarda altın dinarlarının 10 hazinesi²⁵³ bulunmuştur; birisinde, 107 parça 24 dinara, diğerinde ise 250 parça 21 dinara, bir başkasında da 107 parça 10 dinara tam denk gelmektedir. Alimler bu

---

²⁵² geniş bilgi için bkz: E.Davidoviç, a.g.e.

²⁵³ E.Davidoviç, a.g.m., s.57.

parça dinarların bulunmasından dolayı sikkelerin ticarete sayısı değil ağırlığının rol oynadığını anlatmaktadır.

Cengiz Han devrinde, Moğol Devleti maliyesinin esas ayarı olan altın (baliş)²⁵⁴, Ögedey Kaan devrinde de kullanılmıştır. Altın paranın aktif hale getirilmesinin sebebini E.A.Davidoviç, vergi ve para siyasetiyle açıklayarak, altın paranın muameledeki büyük bir rolünün Ögedey Kaan saltanatından sonra görüldüğünü ve onu doğrudan 1251 yılında toplanan Kurultay'da kararlaştırılan kopçurun, bütün sınıf ahalisi için yıllık bedeli nesne ile değil, özellikle dinar ile alınmasına bağlamaktadır. Bundan dolayı vali Mesud Yalavaç'ın altın para çıkartan darphane kurduğunu²⁵⁵ da söylenir.

Dolayısıyla XI-XII.yüzyıllarda Selçuklular'da, Karahanlılar'da, Gazneliler'de dinarların ayar damgası, sabit kalmamış ve farklı olmuştur. Karahanlılarda sadece XII.yüzyılların ikinci yarısında yoğun bir şekilde dinar basılmıştır. XIII. yüzyıllarda Otrar'da Moğollar tarafından işgal ve tahrip edilmesine rağmen paraların basılması, şehrin ve bölgenin ekonomisi ile ticaretinin az bir zaman içerisinde eskisi gibi değilse de tekrar gelişmeye başladığını kanıtlamaktadır. V.Barthold'un dediğine göre Moğollar, kendi maddi çıkarları için işgal ettikleri ülkelerde şehir hayatının, üretimin ve ticaretin tekrar gelişmesine özen göstermiştir. Ticarî hayatın yüksek derecede gelişmesinden dolayı Türkistan ve Maverâünnehir'de yerli altın paraların dışında yabancı paralar da bulunmuştur. XVI. yüzyılın son çeyreğinde ise II Şeybani

---

²⁵⁴Cengiz Han Yasa'sında Müslüman kanının değeri 40 altın baliş olarak belirlendi. bkz: Reşidüddin, a.g.e., c.2, s.50; Moğol devrinde gümüş ve altının bütün muamelelerde beraber kullanıldığı pek çok delillere sabittir. Hatta hakim olan ayar da altın ayarı idi. bkz: Z.V.Togan, **Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti**, İstanbul 1930, s.2.

²⁵⁵E. Davidoviç, a.g.m., s. 65.

Abdallah-han devrinde, altın paralar için ağırlık standartı-miskal-kabul edilmiştir (bütün devlet için geçerli olan bir miskal 4,8 gram olarak ayarlanmıştır).

Dinarların yanı sıra ticarete önemli rol oynayan -Otrar'da basılan (X-XV.yüzyıllar)- dirhemleri V.Nastiç 6 devreye ayırmıştır. Bunlar²⁵⁶:

- 1) 922-923 yılları Nasr II b. Ahmed'in adına basılmıştır.
- 2) Bakır ile gümüşün karışımından basılan Karahanlı döneminin dirhemleri (XII.yüzyılın ikinci yarısı ve XIII.yüzyılın başı).
- 3) Bakır ile gümüşün karışımından basılan dirhemler, 1210-1211 yılları Anuştegin Muhammed b. Tekiş tarafından bastırılmıştır.
- 4) Bakır dirhemleri, Muhammed b. Tekeş adına ve darphanenin-Utrar-mühürüyle 1216-1218 yy. basılmıştır. Fakat 1210-1211 yılları basılan dirhemlere göre ağırlığı ve miktarı bakımından küçüktür.
- 5) 1258 yıllarında basılan
- 6) Timur döneminin bakır paraları (1415-1416 yıllar).

O.Bolşakov, XI.yüzyılın son çeyreğindeki dirhem değerlerinin düşmeye başlamasını İbrahim Tamgaç Han'ın vakıf senetlerini incelediğinde İbrahim Tamgaç Han, Semerkant'taki kendi medreselerine bütün ödemeleri Semerkant dirhemi "muayyedi"²⁵⁷ ile -bir miskal saf altına 47 dirhem değerinde şart koşularak-yapılmasını kararlaştırmış²⁵⁸ olduğu kayıtlarını bulmuştur. Dirhem değerinin altına göre belirlenmesi burada gümüş krizini ortaya çıkarmaktadır.

---

²⁵⁶ V.Nastiç, "**K perioduzatsii Monetnoy Çekanki Otrara i ee Roli v Denejnom Hozyaystve Goroda i Oblasti**", Blijnii i Srednii Vostok/ Tovarno-Denejnie Otnoşeniya pri Feodalizme, Moskva 1980, s.163.

²⁵⁷ düşük ayarlı gümüş para. bkz: E.Davidoviç, a.g.m., s.63.

²⁵⁸ O.Bolşakov, "**Dva Vakfa İbrahima Tamgaç Hana v Samarkande**", Stranı i Norodı Vostoka, S. 10, Moskova 1971, s.175.

Yedisu bölgesinde, Ögedey Kaan devrinden sonra 1251-1265 bakır karışımı gümüş dirhemler “Mönke hani veya hani”²⁵⁹ -han paraları olduğunu bildiren-yazısıyla her yıl basılmıştır. Genellikle Otrar’da basılan paralar, Orta Asya’nın her tarafında bulunmaktadır. Dikkat çekici bir nokta şu ki, 1972 yılında Otrar’da XIII. yüzyılın ikinci yarısına ait bakır dirhemler bulunmuştur. Önemli olanı da para, Mahmut Yalavaç’ın oğlu Mesud Yalavaç’ın adına kestirilmiştir. Çünkü bilim adamlarına göre bu paralar²⁶⁰, XIII.yüzyılın ikinci yarısında ticarete kullanılmıştır. Üstelik bu paralara kadar -Çağataylıların parasal ilişkileri yeniden düzenleme devrinde olduğundan -sadece Almalık’ta altın, gümüş ve bakır kesildiği bilinmiştir. 1271-1272 yıllarından itibaren ise Mesud Yalavaç’ın idaresi altında para reformu yapılmıştır. Reform, Türkistan ve Maveräünnehir bölgesinin birçok şehirlerinde saf gümüş paralar kesilmesiyle ve paraların ağırlığı, kalitesi, darbedildiği yeri ile değil sayısı ile kullanıma geçmesi önemlidir. Bu ise Türkistan ve Maveräünnehir bölgesinin ekonomik açıdan daha yükseldiğinin, şehirlerin geliştiğinin göstergesidir. Şu an 15 şehir darbhaneleri²⁶¹ bilinmektedir.

Dolayısıyla XI-XIII.yüzyıllarda Maveräünnehir bölgesinde para dolaşımını genel olarak değerlendirirsek, IX-X.yüzyıllarda Samani dirhemleri kullanılmıştır; ismayili (Avrupa ile ticarete kullanılmıştır), buharhudat dirhemleri; musayyabi, muhammadi ve gitrifler²⁶² kullanılmıştır. Karahanlılar XII.yüzyılın ikinci yarısına kadar gümüş para kullanmış ve E.Davidoviç’e göre XII.yüzyılın ikinci yarısından itibaren altın kullanmaya başlamışlardır. Bu ise, herhangi bir düşük ayarlı gümüş

²⁵⁹K.Akişev, K.Baypakov, L.Erzakoviç, **Otrar v XIII-XV Vekah**, Almatı 1987, s. 215-216.

²⁶⁰K.Akişev, K.Baypakov, L.Erzakoviç, a.g.e., s.216.

²⁶¹K.Akişev, K.Baypakov, L.Erzakoviç, a.g.e., s.216.

²⁶²musayyabi dirheminde- 70%, muhammadi de ise- 40% fazla gümüş vardı; gitriflerde gümüş yoktu. bkz: E.Davidoviç, a.g.m., s.64.

paranın darbedilmesinin durdurulması ve para dolaşımını- altın para ile bakır karışımlı gümüşlerin, yeni tip dirhem ile bakır esasına göre düzenlemeler- değişen yeni para siyasetini göstermektedir. Gümüşün esas para ayarından çıkışı devlet ekonomisindeki gelişmeyi ortaya koymaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİSTAN VE MAVERAÜNNEHİR'DE ŞEHİRLEŞME

1. Sosyal Yaşam

a. Şehir Hayatı

Semer kand, Buhara, Otrar, Savran, İspicap, Şaş şehirleri başta olmak üzere Türkistan ülkesi bilimin ve yüksek medeniyetin geliştiği bir ülkedydi. Doğu coğrafyacıları tarafından, Türkistan şehirlerinin “çok büyük köşkler, bahçeler ve ağaçlıklar içinde şehir meydanlarını havuzlar ve heykeller süslemekte” olduğu söylenir²⁶³.

İncelediğimiz dönemde bu bölgede yaşayan Moğol aristokrasisi yerli şehirlerde oturmamıştır. Ulus, doğrudan devlet görevlileri tarafından yönetiliyordu, ulus sahibi ise kendi ulusundaki şehirlerden belirlenen miktarda vergi alıyordu. Çünkü bu dönemlerde Moğollara şehirleri yönetmekten daha çok aralıksız zirai ve zanaat ürünlerinin ve paranın gelmesi önemliydi²⁶⁴. Devlette resmî bir görev üstlenmemesine rağmen şehirlerde özellikle Buhara'da²⁶⁵ yönetim, eskisi gibi ruhanî sınıfın etkisi ve yetkisi altına geçmişti. Yerli feodaller de Moğollarla işbirliği yapmıştı. Düzenli ve düzensiz vergi ödemek halk için çok ağırdı.

---

²⁶³O.Turan, a.g.e., s.357.

²⁶⁴K.Trever, A.Yakubovskiy, M.Voronets, a.g.e., s.326.

²⁶⁵K.Trever, A.Yakubovskiy, M.Voronets, a.g.e., s.327.

Şehrin günlük en önemli ihtiyacı olan ekmeğin unu, şehir civarlarındaki değirmenlerde işlenmiştir. Her şehirde ekmek fırını ve aynı zamanda ekmek satış dükkanı vardı. Tarım ürünleri şehirlerde işlenmiştir: kendirden ip yapma, pirinç temizlenmesi, sıvı yağ, sabun v.b. IX-XII.yüzyıllarda kağıt yapmada Semerkand şehri uzmanlaşmıştır. Maveräünnehir şehirleri gemicilik işinde de çok ilerideydi.

Dokumacılık, Maveräünnehir şehirlerinin hepsinde ve büyük kasabalarında gelişmiştir. Merv'ten sonra tekstil üretiminde ikinci sırayı Buhara şehri ve Buhara vahası almıştır. Burası pamuk kumaş (karbas) çıkarmakla uzmanlaşmıştır. Halifeler için kilimler, desenli perdeler, örtüler, seccadeler imal eden fakat XII. yüzyılda kapatıldığı söylenen devlet dokuma atolyesi²⁶⁶ olmuştur. Bununla birlikte Zandane, Vardane ve İsckett'te karbas, Darbusi'de "Horasan Parçası" imal edilmiştir. Semerkand şehri tekstil üretim merkezleri arasında üçüncü sırada durmuştur. Gümüşü kumaşlar (simgun), Türklere götürülen Semerkand parçaları²⁶⁷, mumarcıl adında kırmızı kumaş, keten, ipek kumaşlar²⁶⁸ imal edilmiştir. Rabincan²⁶⁹, kırmızı yün trençkot Benaket²⁷⁰ "Türkistan kumaşları", bakara, ızarı (iç giysisiler), secade, pamuk kumaşlar, İspicap ve Fergane'de beyaz dokumalar Tirmiz, Çağaniyen'da yünlü kumaş, halılar Darzengi'de üst (kalın) giysisleri yapılmıştır.

Zanaatçılık hakkında yazılı kaynaklarda çok az bilgi verilmektedir. Genel olarak aldığımızda Moğol döneminde zanaatçılar, günlük hayat gereksinimlerini ve

---

²⁶⁶ A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s. 272.

²⁶⁷ Kumaş adı.

²⁶⁸ V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 295.

²⁶⁹ A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s. 273.

²⁷⁰ V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 295.

savaş aletlerini yapmakla bilinmektedir. A.Yakubovskiy'e göre²⁷¹ bu bölgede X.yüzyıllarda zanaat atelyeleri gelişmiştir. Moğol işgalinden sonra da Otrar şehrinde XIII. yüzyılın sonunda tuğla, çömlek yapan atölyelerin²⁷² çalışmaya başladığı bilinmektedir. Çünkü bu dönemde şehrin geniş inşaatına başlanmış ve bu nedenle çömlekçilik yoğun bir şekilde gelişmiştir²⁷³. Bununla birlikte arkeoloji çalışmaları hemen hemen tüm şehirlerde çömlekçiliğin geliştiğini göstermektedir. Belenitskiyi'in fikrinde²⁷⁴ seramik üretiminden Maveräünnehir'de Semerkand ile (Afrasiyab) yarışabilecek şehir yoktu. Dokuma ve çömlekçilik işlerinin yanında çinicilik tam şehir zanaatı olmuştur. IX-XII.yüzyıllarda çiniciliğin epeyce geliştiği görünmektedir. Zanaatçılık işinin büyük alanını hammaddeler almıştır: göçebelere elde edilen derileri işlemiştir. Belenitskiyi, dericilikle uğraşanların şehirlerde ayrı mahallede oturduklarını²⁷⁵ söylemiştir. Özellikle büyük şehirlerde XII. yüzyıllarda ücretli işçiler çalıştıran büyük atölyeler bulunmuştur²⁷⁶. Şehirlerde işlenen bütün malların ne kadarı (miktar olarak) uluslararası ticarete ayrıldığı ne kadarı şehir için kullanıldığı bilinmemektedir.

Maden sanayiileri, genelde maden ocağı yakınlarındaki şehirlerde bulunmuştur. Çoğu zaman madenler çıktığı yerde işlenmiş ve metal, maden ocağının yakınında yerleşen maden köy-kentlerinde üretilmiştir. Maveräünnehir'e hammadde özellikle Fergana ve Uşrusana'dan getirilmiştir²⁷⁷. Semerkand, Fergana ve İlak

---

²⁷¹ K.Baypakov, J.Taymagambetov, T.Jumaganbetov, a.g.e., s. 267.

²⁷² E.Davidoviç, a.g.m., s.125; Tezimizin son kısmında vermiş olduğumuz resimler arasında (№ 10) Otrar şehrindeki çömlek yapan atelye resmi bulunmaktadır. Kendi arşivimden.

²⁷³ K.Akişev, K.Baypakov, L.Erzakoviç, a.g.e., s. 9.

²⁷⁴ A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s. 277.

²⁷⁵ A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s.289.

²⁷⁶ A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s.285.

²⁷⁷ A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s.286.

dağlarında altın, gümüş, demir, bakır, civa madenleri, cam imalinde kullanılan nişadır, petrol, mahrukat olarak maden kömürü ile firuze taşları çıkarılıyor²⁷⁸.

Kuyumculuk işi, hemen hemen bütün şehirler için söylenir. Ayrıca Türkistan şehirleri için özgü²⁷⁹ olan, eşyaları hayvan kemikleri ile süsleme işleridir. Buna evcil hayvan kemiklerinin yanı sıra ceylan, geyik gibi yabanî hayvanların da kemikleri kullanılmıştır. Genellikle kemik üzerine kakmalı bıçak kabzaları, düğmeler, tokalar, oklar v.b. şeyler bulunmaktadır.

Şehirlerde inşaat işleri her zaman yapıldığı için mimarlık, Ortaçağlarda gelişmiş vaziyetteydi. “Buhara halkı çalışkan, imara düşkün, ilim adamlarına çok hürmetkâr idi. Buhara’yı saraylar, köşkler, medreseler, camiler süslemiş, kanallar her tarafı sarmış idi”²⁸⁰. Moğol istilâsına rağmen Sırderya havzasında (şimdiki Güney Kazakistan bölgesi), Yedisu’da ve diğer bölgelerde mimarlık işinin geleneksel gelişmesi devam etmişti²⁸¹. Buna bir örnek olarak araştırma esnasında bizzat gidip görmüş olduğum ve resmini tezin ek kısmında vermiş olduğumuz (№7,8) Savran şehrinde bulunan mescit, medrese olduğu tahmin edilen yapıyı yanı sıra (№9) Otrar’da bulunan XIV.yüzyıla ait mescit mimarî yapısını söyleyebiliriz. Ayrıca Savran şehrinde hala arkeoloji kazı işlerinin bitmemesinden dolayı yapıların kesin tarihi henüz tespit edilmemiştir. Ayrıca bu dönemin inşaatta çalışanları hakkında belli bir şey söylemek zor olsa da genelde mimarların adları, eserlerin üzerinde yazılmaktadır.

---

²⁷⁸O.Turan, a.g.e., s.357.

²⁷⁹Özellikle şimdiki Kazakistan şehirlerinden bahsedilmektedir. bkz: K.Baypakov, J.Taymagambetov, T.Jumaganbetov, a.g.e.,s. 269.

²⁸⁰O.Turan, a.g.e., s. 374-375.

²⁸¹K.Baypakov, J.Taymagambetov, T.Jumaganbetov, a.g.e., s. 272.

b. Taşra Hayatı

Sırderya nehrinin kuzeyinden Sibiry'a kadar uzanan steplerde göçebelik, nehirlerin daha çok yoğunlaştığı güney bölgelerinde ise, yerleşik yaşam tarzı gelişmiştir. Bundan dolayı Türkistan tarihinde önemli yeri olan Sırderya nehri, yüzyıllarca şehir hayatı ile bozkır hayatını ayıran sınır rolünü oynamıştır. Böylece Türkistan ve Maverâünnehir bölgesi, göçebe ve yarı göçebe ile yerleşik hayat tarzını birlikte sürdürmüştür. Bilindiği gibi bu devirde göçebelerin otlatma yerleri, feodaller arasında iyelikleri olarak bölünmüş ve ırsî olarak intikal etmiştir. V.Rubruk'un dediğine göre XIII.yüzyıllarda Altın Orda göçebelerinin yaylaları kesin sınırlara bölünmüş ve feodaller, dolaysız köylünün hayvanları nereye, ne zaman otlatacağını tayin etmiştir²⁸². Toprak mülkiyeti şöyle bir şema oluşturmaktadır: Han→Ulus sahibi→Noyan→Feodal→Göçebe veya Köylü.

Hakimiyetini kuvvetlendirmek için vassallık sisteminden yararlanan hükümdarlar, bütün imparatorlukta görünmüştür. Bilindiği gibi Altın Orda, Çağatay, Hulagu uluslarında üç türlü feodal organı oluşmuştur: ikta, tarhanlık, suyurgal. İncelediğimiz bölgede ikta sistemi, Moğol istilasına kadar mevcuttu. Moğol işgalinden sonra parçalanan ülke toprakları tek bir yönetim altına birleştirilmişti. XIII.yüzyılın sonunda ise iktanın tekrar ortaya çıktığı söylenir. Fakat kaynak yetersizliğinden dolayı Türkistan ve Maverâünnehir kapsamında iktanın tekrar canlandığı kesin belli olmamaktadır²⁸³. Kaynaklara göre²⁸⁴ Cengiz döneminde tarhanlık vardı. Ögedey devrinde tarhanlık sisteminin Türkistan ve Maverâünnehir'de olup olmadığı belirsizdir. Vakıflara dayanan ve ırsî olan, bütünü

²⁸² A. Erenov, **Очерки по истории Feodalnih Zemelnih Otnoşenii u Kazahov**, Almatı 1960, s. 37.

²⁸³ A.Erenov, a.g.e., s. 45-46.

²⁸⁴ Cüveynî, a.g.e., C.1, s.94.

veya bir kısmı alınıp satılır²⁸⁵ vaziyetteki suyurgal sisteminin Altın Orda ve Maverâünnehir’de XIII.yüzyılın ikinci yarısı ve XIV.yüzyıllarda ortaya çıktığı bilinmektedir.

Moğol istilası sırasında Türkistan ve Maverâünnehir bölgesindeki tarımsal kültür tahrip edilmiş; Yedisu, İl, Çu ve Talas havzalarının tarımsal üretimi çökmüştür²⁸⁶. Tarım alanlar otlatma yerlerine dönüşmüş; XIII.yüzyılın sonunda İli havzası, XIV.yüzyılın ortalarında Çu ve Talas havzaları göçebe ve yarı göçebe hayata geçmiştir²⁸⁷. Fakat şehir hayatı ile tarımsal sektörün sıkı bağlılığını değerlendirirsek, XIII.yüzyılların ortasına doğru Sırderya havzasının gelişmeye başladığı görülmüştür. B.Groşev’e²⁸⁸ göre, Sıgnak şehrindeki sulama sistemlerinin yeniden kurulması XIII.yüzyılın ortasından başlamaktadır. Otrar vahasında Arıs’tan çıkarılan ana kanallar²⁸⁹ da XIII.yüzyılın sonu ve XIV.yüzyılın başına denk gelmektedir. Bununla birlikte arkeoloji kazı çalışmaları XIII.yüzyılın ikinci yarısında Sayram, Uzun-tepe, Karaspan, Aktepe, Otrar, Kuyruktepe, Türkistan, Savran, Sıgnak, Süt kent, Kurgan-ata, Meyram-tepe, Ak-Kurgan, Özgend, Aşnas, Can-kala ve Cend şehirlerinde hayatın tekrar canlandığını göstermiştir²⁹⁰. Yedisu’da Yangi-balık, Yangi-Talas, Kenjak, Balasagun Talas ve Çu havzalarında; İki-Oğuz, Kaylak, İlibalık İle havzasında ticarî zanaat ve kültürel merkezlerine dönüşmüştü.

²⁸⁵F.Köprülü, “Altın Ordu’ya ait Araştırmalar”, s. 431.

²⁸⁶K.Akişev, K.Baypakov, L.Erzakoviç, a.g.e., s. 218.

²⁸⁷K.Akişev, K.Baypakov, L.Erzakoviç, a.g.e., s. 218.

²⁸⁸B.Groşev, **İrrigatsiya Yujnogo Kazahstana v Sredniye Veka**, Almatı 1985, s. 129-134.

²⁸⁹K.Akişev, K.Baypakov, L.Erzakoviç, a.g.e., s. 218

²⁹⁰K.Akişev, K.Baypakov, L.Erzakoviç, a.g.e., s. 8.

2. Türkistan'da Şehirleşme

a. Türkistan'ın Kuzey, Merkez, ve Batı Toprakları

Altın Orda devrinde şimdiki kuzey Kazakistan'da, Ural ırmağından İrtiş ırmağına kadar uzanan topraklarda yerleşik hayat az gelişmişti²⁹¹ ve arkeoloji araştırmalarının yeteri kadar yürütülmemesi nedeniyle de bilginiz eksik kalmaktadır. Grekov'a göre²⁹² Moğol saldırısı sırasında merkez, kuzey-doğu ve batı Kazakistan'ın göçebe halkı, Moğollarla hemen hemen aynı sosyal ve ekonomik derecedeydi ve feodalizmin ilk aşamasında yaşıyorlardı.

İsker, İrtiş boyunda Tobol şehrinin yakınlarında bulunmaktadır. Ruslar bu şehri, Sibir olarak adlandırmıştır ve bu isim Sebur şeklinde Pitsigani haritasında (1367yıl) gösterilmiştir. Burada yürütölmüş olan arkeoloji kazı çalışmalarında, Altın Orda devrine ait buluntular elde edilmiştir. Mavliberdin şehri, Aktöbe bölgesi Uyi ırmağı boyundadır. Altın Ordu devrindeki bu bölgenin ismi belirsiz ve arkeoloji kazı çalışmaları yapılmamıştır. Baytak şehri, Aktöbe bölgesi Büyük Hobd ırmağı boyunda yerleşmiş. Bu şehrin de Altın Ordu devrindeki ismi belirsizdir ve burada da arkeoloji araştırmalar yapılmamıştır. Tagatay şehri, Akmola bölgesi Nura ırmağı civarında yerleşmiş. Altın Ordu devrinde nasıl adlandırıldığı bilinmemektedir. Arkeoloji araştırmaları da yapılmamıştır.

---

²⁹¹V.Egorov, *İstoričeskaya Geografya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv.*, Moskva 1965, s.127.

²⁹²E.Erenov, a.g.e., s. 35-36.

b. Sırderya Havzası.

Sırderya'nın mecrası iki bölüme ayrılmaktadır; aşağı delta kısmı ve Arıs ve Karatav dağlarını kapsayan nehrin orta mecrası. Merkez Asya'ya nispeten bu bölgenin şehirleri daha sonra kurulmuştur. Arkeoloji çalışmaları sonuçlarından elde edilen bilgilere göre VIII. yüzyılda burada birçok şehir varmış. Al-İstahri ve al-Mukaddasi, Sırderya Havzasında bulunan bir çok şehrin ismini vermiştir²⁹³. Bazı kaynaklara göre Talas Alatau'nun eteklerinde Cumişlagu ve Mankent şehirleri, Arıs nehrinin orta mecrasında merkezi Usbaniketten ibaret Kenjide bölgesinde teşkil edilmiştir²⁹⁴. V.Barthold'a göre Samaniler devrinde Arıs kültür sahası, Maveräünnehir bölgesine girmekle beraber Maveräünnehir'in sınırı İspicab bölgesi, doğuda Talas vadisine, kuzey-batıda Savran'a (Sauran) kadarki yerleri içine almaktadır²⁹⁵. Bu aynı zamanda Sırderya havzasını göstermektedir. E.Bretschneider²⁹⁶, Müslüman yazarlarının, Cengiz'in işgal ettiği şehirleri arasında İspicab şehri hakkında bilgi vermediklerini fakat Çin kaynaklarının bahsettiğini belirtir. Otrar²⁹⁷ civarında Keder, Vesic, Borik; Şavgar bölgesinde ise Yası, Şagıljan, Karnak, Karaşok, İkan, Savran²⁹⁸ ve Sırderya'nın aşağı mecrasında Sıgnak²⁹⁹, Cend, Asanas, Barşakent ve sol kıyısında Balac ve Beruket gibi küçük şehirler ve mekanlar, IX-XII yüzyıllarda büyük merkezler haline gelir. XIII.yüzyıllarda ise bu şehirlerden

---

²⁹³ A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s. 192.

²⁹⁴ Kazakistan Tarihi, Almatı 1994, s.96.

²⁹⁵ V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 232-233.

²⁹⁶ E.Bretschneider, a.g.e., C.2 s. 94.

²⁹⁷ Otrar ismini, ilk defa XIII yüzyıl Müslüman müellifleri kullandıkları görülmektedir. bkz: E.Bretschneider, a.g.e. s.56; Moğolların Gizli Tarihi'nde Otrar, Udarar olarak geçmektedir. bkz: a.g.e., s. 182;

²⁹⁸ Savran şehrinde şuan Kazakistan Cumhuriyeti Arkeoloji Enstitüsü tarafından düzenlenen arkeoloji kazı çalışma işleri yürütülmektedir. Savran şehir harabelerinin ve Otrar şehir harabelerinin resmi (№11, 12) tezimizin ek kısmında yer almaktadır. Kendi arşivimden.

²⁹⁹ Otrar'dan 24 fersah mesafede harabeleri Sunak-Ata veya Sunak-Kurgan'dır. bkz: V.Barthold, a.g.e., (1963), s.236.

Moğollar Sığınak, Özgend, Barçınlıkent³⁰⁰ (Barçkent), Aşnas, Cend'i ard arda ele geçirir.

N	al-İstahri	al-Mukaddasi	Şehir harabeleri	Yeri
1	Kariat al-hadisa(Yangikent)	-, (B) Yanıkent	Canket	Şimdiki Kazalı şehrine yakın, Sırderya'nın sağ yakasında
2	Cand (Cend)	-, (B)Cend	Can-Kala	Sırderya'nın aşağı kısmında şimdiki Kızılorda şehrine 115 km.
3	Huvara	-, (B)Huvara veya Cuvara	-	Yanıkent'e yakın ?
4	İsficap	İspicap	Kala	Sayram
5	-	Hurlug	-	Şimkent'e yakın
6	Sabanikas (Usbanikas)	Arsubanikas, (B) Subaniket	Cuvantöbe	Mamaevka
7	-	Barab (Farab)	Otrar	Arıs ırmağının Sırderya'ya döküldüğü yerde, şimdiki Timur demir yolu istasyonuna 15 km.
8	Vasic	Vasic, (B)Vesic	Oksus (Zernuk)	Otrar'dan 10 km.aşağıda Sırderya'nın sol yakasında
9	Kadar	Kadar (Keder)	-	Otrar'ın kuzeyinde, Farab bölgesinin baş şehri
10	Şavgar	Şavgar	Çuytöbe (Kültöbe)	Yassı (Türkistan)
11	Sabran	Savran	Sauran	Türkistan şehrine 35 km. kuzey batıda
12	-	Şaglukan	İşkan (Karnak)	Türkistan civarında
13	Balac	Balac	Babata	Karatau'nın kuzeyinde
14	Barukat	Barukat	Tamdı	Tamdı ırmağı yakasında
15	-	İakanikas	-	?
16	Biskand	-, (B) Syutkent	Syutkent I	Sırderya'nın sol yakasında
17	Badahkas(Badahket)	-	-	?

Belenitskiy, A., Bentoviç, İ., Bolşakov, O., Srednevekoviy Gorod Sredney Azii eserindeki N12 tablo (s.194) ile V.Barthold'un Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya eserine dayanarak kıyaslama yapılmıştır. Koyu harfle yazılanlar, V.Barthold'un eserinde bulunanlardır. (B) işaretinden sonra yazılanlar, V.Barthold'un okuduğu boyunca gösterilen isimleri belirtir.

³⁰⁰Reşidüddin'e göre Cuçi tarafından 1219 yılında alınan bu şehir Seyhun boyundadır. bkz: E.Bretschneider, a.g.e., C.2., s. 95.

c. Talas Havzası

Bölge ahalisinin bir kısmı ziraatla bir kısmı da zanaatla uğraşmıştır. İpek yolunun üzerinde yerleşmesi Taraz'ı, Talas havzasının önemli şehri haline getirmiştir. İlk defa VIII.yüzyıldaki Arap ve Çin savaşında adı geçmektedir. Talas havzasının dağlık bölgelerindeki şehirler, VII-VIII.yüzyıllarda yerleşik hayatın merkezleri olarak kurulmuştur³⁰¹. IX-X.yüzyıllarda ise şehirler ve şehir tipindeki mekanların sayısı hızlı çoğalmıştır. Fakat XII.yüzyıllarda Talas'ın dağlık bölgesinde gümüş ocaklarının tükenmesiyle dağlık şehirlerinde çöküşler görülmüştür³⁰². V.Barthold, Otrar civarındaki Şavgar dışında aynı ismi taşıyan Talas yolunda da bir şehrin olduğunu belirtmiştir³⁰³.

N	al-İstahri	al-Mukaddasi	yeri	tahmin edilen şehir harebeleri
1	Taraz	Taraz	Jambıl	Auliye Ata
2	-	Cigil (Şigil)	Taraz'ın güney-doğusunda 3 km	Jalpak-Töbe
3	-	Barshan	Talas Nehrinin sağ yakasında	Törtkül-Töbe (veya Töpt-Töbe)
4	-	Bahlu (Balu)	Şigil'den 3 km. yerde	Besagaş
5	Atlah	Atlah	Soldatskoye	Juan-Töbe
6	-	Camukat (Hamuket)	May- töbe veya Besagaş şehirlerinden (Bernshtam) veya Talas'ın sağ yakasındaki Kos-töbe (Baypakov)	May- töbe veya Besagaş veya Kos-Töbe
7	Şalci (Şelci)	Şalci	Kirovskoye	Sadır-Kurgan
8	-	Kul	Talas nehrinin yukarı mecrası	Aktöbe I
9	-	Sus	Talas nehrinin yukarı mecrası	Şaldavar
10	-	Takabkat	Talas nehrinin yukarı mecrası	Aktöbe II
11	-	Azahkat (Adahket)	Taraz'ın kuzeyinde yaklaşık 28-30 km.	Konırbaytöbe
12	-	Dihi Nucikat	Taraz'ın kuzeyinde yaklaşık 28-30 km.	Kara-tötrkül
13	-	Deh Navi	Takabket'in güney	Kaskantöbe

³⁰¹ A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s. 206.

³⁰² A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s. 206.

³⁰³ V.Barthold, a.g.e., (1963), s.234.

			doğusunda	
14	-	-	Juvikat, Taraz'ın batısında 15 km.	Bektöbe
15	-	-	tahminen Taraz'dan 28-30 km.kuzeyde	Kavaket
16	-	Camuşılagu	Talas Alatau'nun eteklerinde	-
17	-	Buruh	Taraz'ın kuzey batısında 30 km.	Karakemer
18		Yaganket	Taraz'ın kuzey batısında 30 km.	Bektöbe

Tablo M.Eleuov'un esei ile K.Baypakov, J.Taymagambetov, T.Jumaganbetov'un eserlerine dayanılarak yapılmıştır.

ç. Yedisu Havzası

Yedisu Havzası iki bölgeye ayrılmaktadır. Onlar: Çu ve İli havzalarıdır. al-Mukaddasi³⁰⁴ Yedisu havzasında 22 şehrin ismini vermiştir. Yedisu havzasında, Ortaçağlarda meşhur olan Suyab ve Balasagun adında iki şehir vardı. İpek Yolu üzerinde kurulan bu şehirler, her zaman araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Tarihte Suyab, Batı Türk Kağanlığının ve Türgiş Kağanlığının başkenti; Balasagun ise Karahanlılar ve Karakıtayların siyasi merkezleri olarak bilinmektedir. Suyab hakkında ilk bilgileri 629 yılında bu şehri ziyaret eden Çin seyyahı Syuan Tsyen vermiştir³⁰⁵. Baypakov'a göre Balasagun, VIII.yüzyılın ortasından itibaren bilinmektedir. Kulan şehrinden ise VIII-X.yüzyıllar arasında Arap kaynaklarında bahsedilmiştir³⁰⁶. Yanı sıra Çin seyyahı Syuan Tsyen'in yazısında ve Tan hanedanı tarihinde "Tsyulan" olarak zikredilmiştir. Bununla birlikte Aspara, Talgar, Koylık,

³⁰⁴ A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s. 208.

³⁰⁵ M.Eleuov, a.g.e., s.180.

³⁰⁶ K.Baypakov, a.g.e., s. 114.

Jülşub, Nüzket, Jül, Sarıg, Şömiş, gibi Ortaçağ şehirleri vardı. Kudama ibn-Cafar³⁰⁷, Kasrabas-Akırtöbe şehri hakkında “aşağı Barshan’dan Kasrabas’a kadar 2 fersahtır. Sağ tarafında dağ sol tarafında ise kum vardır. Bu ılık bir yer, Karluk topraklarının buradan başlamaktadır demiştir. Kudama’nın bu bilgilerini Eleuov açıklamıştır. Ona göre Kudama, dağ diye Kırgız Alataw’ını kum olarak, Moyunkum kumlarını söylemiştir. Yine yukarıda adı geçen yazar Kudama ibn Cafar’ın Kulşub-Örhek şehri hakkında verdiği bilgileri değerlendirmiştir. O bilgilere göre Kulşub ile Kasrabas arası 4 fersahtır. Sağ tarafında dağ vardır. Dağda meyve, yonca ve dağ yeşillikleri çoktur. Bundan yola çıkarak yapılan şehir topografyası ve kazı çalışmaları sonuçları, Kulşub’un IX-XII.yüzyıllarda yerleşik hayatın ve zanaatın merkezi olduğunu göstermektedir³⁰⁸. Harancuan (Harancavan) Nüzkent’ten 4 fersahta bulunmaktadır. al-Mukkaddasi, Harancavan hakkında: “...O, surlarla çevrili, içkale onun içerisinde” demiştir³⁰⁹. Türk Kağanının ordası olarak bilinen bu şehir sonraki dönemlerde Çu havzasının büyük bir şehri olmuştur. Yedisu’yun kuzey batısında (IX-XIII asır başlarında) şehir medeniyetinin yeni alanları meydana gelmiştir. Ortaçağ kaynakları Talhir, Laban, Eki oğuz, Kayalık şehirlerini yazmıştır.

---

³⁰⁷ M.Eleuov, a.g.e., (1998), s. 175.

³⁰⁸ K.Baypakov, a.g.e., s.110-114.

³⁰⁹ M.Eleuov, a.g.e., (1998), s.177.

2. Maveräünnehir’de Şehirleşme

Kentleşme ve kent kültürü açısından Maveräünnehir tüm Asya’nın en önemli mekanlarından biri olmuştur. Bilhassa Semerkand ve Buhara’nın dünya tarihi yerinde ayrı bir konumu vardır. Ayrıca kaynaklarda bu iki şehir hakkında bilgi çoktur. Cüveynî’ye göre³¹⁰ Semerkand³¹¹ şehri dünyanın dört cennetinden biriydi. Ebu Fereç, şehrin sadece iç kısmının değil etrafının da bahçelerle çevrelendiğini belirtir³¹². Çin seyyahı Ch’ang Ch’un³¹³, Semerkand’ın etrafındaki bahçe ve sayfiyelerin 500 metre genişliğinde olduğunu, her tarafta su kemerleri, fiskiyeler, havuzlar bulunduğunu, çiçek bahçelerinin Çin’den daha ileri dereceye geldiğini kaydetmiştir.

Şehir, Moğolların eline geçtikten sonra V.Barthold’a göre³¹⁴ 30.000 zanaatçı, Cengiz oğulları ve akrabaları arasında paylaştırılmıştı ve aynı sayıda insanlar diğer şehirleri kuşatmada asker olarak götürülmüştü diğerlerine de şehre dönmelerine izin verilmişti. Fakat daha sonra gece vaktinde tekrar şehirden insanlar götürülmüş ve şehir neredeyse bomboş kalmıştı. Cüveynî³¹⁵, “Cengiz Han’ın Semerkand ve Buhara’yı alınca aşırıya kaçmasına rağmen fazla cana kıymadığını, ona boyun eğip bağlılıklarını bildiren bu şehirlerin yakınlarında yaşayan insanlara dokunmadığını ve huzur ve asayiş sağladıktan sonra bütün gücünü o bölgenin imarına harcadığından” bahsetmiştir.

---

³¹⁰ Cüveynî, a.g.e., C.1, s.142.

³¹¹ Müslüman Semerkant’ının en eski tasvirini al-Fakih vermiştir. V.Barthold, a.g.e., (1963), s.135.

³¹² A.Özdemir, “Moğol İstilasının Sebepleri”, Türkler, C.8, s.300.

³¹³ O.Turan, a.g.e., s.375.

³¹⁴ V.Barthold, a.g.e., (1963), s.481.

³¹⁵ Cüveynî, a.g.e., C.1, s. 129.

VIII.yüzyılın başında Araplar tarafından işgal olunan Buhara şehri, X.yüzyıllarda Samani sülalesinin meskeniydi. XI.yüzyılda Türkistanlı İlek Han tarafından alınan şehir, Cengiz Han buraya geldiğinde Harezmi Şah'a aitti³¹⁶. Böylece, göçebeler tarafından sık sık işgal ve tahrip edilmesine rağmen dünyanın en eski³¹⁷ şehirlerinden biri olan Buhara, her zaman aynı yerde kalmıştır³¹⁸. Cüveynî'ye göre³¹⁹ Buhara, İslam'ın kubbesidir ve doğunun Medine'sidir. Kurulduğundan beri her devrin en büyük din âlimleri hep orada yetişmişti. Cengiz Buhara'yı aldıktan sonra şehir ateşe verilmiştir. Buhara halkı, katliama uğramıştı kalanı da bu felaket üzerine yıldızlar gibi dağılıp köylere gitmişti ve şehrin yeri, boş bir arsa şeklini almıştı. Buhara, Ögedey Kaan devrinde Mahmut Yalavaç ile Mesud Yalavç'ın yönetiminde imar edilmiştir.

a. Çirçik ve Angren Vadisi

Ortaçağ İslam coğrafyacıları al-İstahri ile al-Mukaddasi, Maverâünnahr'ın bir çok şehirlerini kayda geçirmiştir. Sırderya'nın sağ tarafında bitişik Çirçik ve Angren vadisinde 40 civarında şehir bulunmuştur³²⁰. Şaş bölgesinin Makdisi-34, İstahri-27; İlak bölgesinin Makdisi-17, İstahri-14 şehirini kayda geçirmiştir³²¹. IX-XII.yüzyıllarda bu vadinin önemli şehri Binket (şimdiki Taşkent, Araplar Şaş³²² diye adlandırmışlar) olarak bilinmektedir. Binket şehri, Moğolların işgali sırasında tamamıyla tahrip edilmiştir. Günümüze dek sadece şehir planının çizgileri gelmiştir.

³¹⁶E.Bretschnider, a.g.e., C.2, s. 61-62.

³¹⁷E.Bretschnider, a.g.e., C.2, s. 61.

³¹⁸V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 150.

³¹⁹Cüveynî, a.g.e., C.1, s. 129-130,136.

³²⁰A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s. 195.

³²¹V.Barthold, a.g.e., (1963), s.230.

³²²Çin eski haritasında bu yer adı, Fergana şehirlerinin kuzey-batısında gösterilmiştir. bkz: E.Bretschnider, a.g.e., C. 2. s. 55.

Ayrıca vadinin diğer şehirleri hakkında da tam bir bilgi yoktur. V.Barthold'a göre Şaş ve İlak, coğrafi bakımından Sırderya'nın sağ yakasında ayrılmaz bir bütünlük sağlamaktadır. İlak adıyla Angren ırmağı vadisi, Şaş adıyla da Çirçik (Parak) ırmağı vadisini kastedilmiştir³²³.

№	Al-İstahri	Al-Mukaddasi	Kadim Şehir Harebeleri, Yeri.
1	Danfagankas	- , (B) Denfeganket	Yugon-Tepe, Şuturket'ten 2 fersah
2	Cinancakas(Çinançaket)	Cinancakas	Çinaz,Benaket'ten 4 fersah
3	Nacakas	Nacakas	-
4	Binakit (Benaket)	Banakas	-, Angren ırmağı ağzında Timur Moğol sonrası tekrar yaptırmış. Adı Şahrüh
5	Haraşkat	Haraşkas, (B) Haraşket	Kanka, Benaket'ten 1 fersah, Şaş'ın ikinci şehri.
6	Aşbingu ?	-, (B) Aşbingu	-
7	Ardlankat	-, (B) Ardlanket	Kyulbeshan,Şaş bölgesinde
8	Hudinkat	-	-,Haraşket'ten 1 fersah, Hanım şehri
9	Kankarak	-, (B) Kenkrak	-, Çirçik ırmağının sol yakasında
10	Kalaşcak ?	-	-
11	Garcand	Garcand, (B) Garcend	-
12	Gannac	Gannac	-, Şaş bölgesinde
13	Cabuzan	Cabuzan, (B) Cebuzen	-, Şaş bölgesinde
14	Varduk	Varduk, (B) Verduk	-, Şaş bölgesinde
15	Kabrana (Gebrane) ?	Kabrana, (B) Keberna	-, Şaş bölgesinde
16	Gadranak	-, (B) Gadrank	-, Şaş bölgesinde
17	Nucakas	Nucakas, (B) Nacaket	Hanabad
18	Gazak	Gazak	-, Şaş bölgesinde
19	Anuzkat	Anuzkas	-
20	Bagunkas	-, (B) Bagunket (?)	-, Ferenket'ten 1 fersah
21	Barkuş	Barkuş, (B) Berkuş	-, Hatunket'ten 3 fersah
22	Hatunkas	Hatunkat, (B) Hatunket	-, Binket'ten 2 fersah
23	Cigukas (Cabguket)	Cigukas	Tugay-tepe, Binket'ten 2 fersah, (Yabgu şehri)
24	Farankas	Farankad, (B) Ferenket veya Feresket	-, Cabguket'ten 2 fersah
25	Kadak	Kadak, (B) Kedak	-, Anudket civarında
26	Nakalik	Nakalik, (B) Nekalik	yeri belli değildir
27	-	Namadbanak ?	-
28	-	Bişkas	-
29	-	Barskas, (B) Barsket (ismin şüpheli olduğunu belirtir)	Barthold şimdiki Parkent köyü olabileceğini belirtir.
30	Suturkas	Uşturkas, (B) Şuturket	Şaş bölgesinin üçüncü

³²³V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 226.

		veya Uşturket	şehridir
31	-	Albikas	-
32	-	Kabaşkas ?	-
33	-	Dih Kuran (Kavran?)	-
34	-	Tell-Uş	-
35	-	Guzkard	-
36	-	Zarankas, (B) Zaranket	-
37	-	Darva	-
38	-	Fardkas	-
39	Acik (Ucih) ?	-	-

A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov'un Srednevekoviy Gorod Sredney Azii eserindeki N12 tablo (s.199) ile V.Barthold'un Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya eserine dayanarak kıyaslama yapılmıştır. Koyu harfle yazılanlar V.Barthold'un eserinde bulunanlardır. (B) işaretinden sonra yazılanlar, V.Barthold'un okuduğu boyunca gösterilen isimleri belirtir.

b. İlak Şehirleri

İlak şehirleri hakkında ilk bilgileri IX-X.yüzyılın seyyah-coğrafyacıları vermiştir. Onların kayıtlarında İlak'ta 17 şehir gösterilmiştir. İlak'ın XI.yüzyıllara kadar başlıca şehri rolünü oynayan Tunket sonraki dönemlerde yerini Nuket'e vermiştir.

№	Al-İstahri	Al-Mukaddasi	Kadim Şehir Harabeleri
1	Tunkat	Tunkas, (B) Tunket	İmlak
2	Sakakat	Şavakas, (B) Sakaket	Uvait-tepe
3	Banchaş	Banhaş, (B) Banchaş	Cumişkazi-tepe
4	Nukas (Nuket)	Nukas, (B) Nuket	Ulkantoy-tepe
5	Balaian	Balaian	Kulkara-tepe
6	Arbilah	Arbilah (Abrlıg)	-, Tunket'ten 5 fersah batıda
7	Namuzlig	Namuzlig, (B) Nemudlik	Dukent, Tunket'ten 5 fersah batıda
8	Tukkas	Tukkas, (B) Tukket veya Nukket	Kul-Ata
9	Humrak	Humrak	-
10	Biskat	Biskat, (B) Bisket	Puşti-Mahmut
11	Kuhsim	Kuhsim, (B) Kuh-i sim	Kurgan-tepe
12	Dahkas	Adahkas, (B) Dahket	-
13	Haş	Has, (B) Haş	-
14	Harcankat	Hucakas, (B) Harganket	-, Hatunket'ten 4 fersah
15	Garcand	Garcand	-Şaş bölgesinde

			de bölgesinde gösterilmiştir	İlak de
16	Samsirak	Samsirak, (B) Samsirek	Buka	
17	-	Sikas	-	

Tablo, A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov'un Srednevekoviyy Gorod Sredney Azii eserindeki (s. 201) ve V.Barthold'un Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya eserine dayanarak kıyaslama yapılmıştır. Koyu harfle yazılanlar V.Barthold'un eserinde bulunanlardır. V.Barthold eserinde, Şaş ve İlak vadisinin bu tablo dışında Zaltiket (228), Banunket (228), Harganket (230), Hudeynket (230), Nucket (231), Anudket (231), Keleşcik (231), Şavket (231), Şeah (232) şehirlerinden bahsetmiştir. (B) işaretinden sonra yazılanlar, V.Barthold'un okuduğu boyunca gösterilen isimleri belirtir.

c. Fergana Vadisi

Arap fütuhâtı sırasında Fergana'nın sadece Kasan³²⁴, Ahsiket, Urest ve Hocend şehirlerinden bahsedilmiştir. Fergana vadisinin başkenti olarak Ahsiket şehri sayılmıştır. X. yüzyıllarda İslam coğrafyacılardan Makdisi 40 şehir ve kasabanın adından, onun içinde 31 şehirden bahsetmiştir³²⁵.

Maveraünnehr'in diğer önemli şehri Özgend³²⁶ idi. Özgend, büyük bir ticaret merkezi olmuştur. V.Barthold, Uzgend şehrini incelerken al-İstahri, İbn Haukal, al-Makdisi eserlerine dayanarak şunları belirtmiştir: “büyüklüğü konusunda Oş'un 2/3'üne denk gelmektedir. Fergana vadisinin diğer şehirlerinden farklıdır. Şehrin dört giriş kapısından bütün kısımlarına su getirilmiştir. Şehirde, Türklerle alış verişler yapılmıştır ve bilindiği gibi buradan Yası, Atbaş³²⁷ vasıtasıyla Yedisu'ya giden yol

³²⁴VIII.yy. sonu-IX.yy. Kasan Fergana hükümdarlarının başkenti idi. bkz: V.Barthold, a.g.e., (1963), s.219.

³²⁵V.Barthold, a.g.e., (1963), s.220.

³²⁶Atbaş ve Marginan'ın arasındadır. İlk defa IX.yüzyılda İbn Hurdadbih bahsetmiştir. Al-İstahri ve İbn Haukal'da şehrin ismi Urkend; İdrisi'de Aderkend. bkz: E.Bretschneider, a.g.e., C.2, s. 51-52.

³²⁷Bu isim, eski haritada Kaşgar'ın kuzey-batısı ve Uzgend'in kuzey-doğusu olarak gözükmektedir. bkz: E.Bretschneider, a.g.e., C.2, s. 50.

çıkıştır³²⁸ Yakut, bunun yanı sıra Özgend'in meyve ve sebze bahçeleriyle ırmaklarından³²⁹ bahsetmiştir. V.Barthold, Fergana vadisinin Türk toprakları ile huduttaki başlıca iki şehrinin Özgend ve Oş³³⁰ olduğunu ve Oş şehrinin, büyüklüğü bakımından Fergana vadisinin üçüncü büyük şehri olduğunu söylemiştir. Hocend³³¹, Maverâünnehir'in en büyük şehirlerinden biridir, bağ ve bahçeleri ile nam salmıştır. Nüfusu o kadar yoğundu ki kendi bölgelerinde yetiştirilen hububat yeterli olmadığından ithalat yapıldı³³².

№	Al-İstahri	Al-Mukaddasi	Kadim Şehir Harabeleri
1	Vankas	Vankat ? (B) Banket	?
2	Suc (Suh-Soh)	-	Sarı-Korgan
3	Hvakand (Kokand)	-	Kokand
4	Rıştan	Rıştan	Rıştan
5	Marginan (Margelan)	Marginan	Margilan, Aşağı Nes bölümünde
6	Zandaram[i]ş	Zarandaramş	?Fergana'nın güneyi, Aşağı Nes bölümünde
7	Barank	Barank (B) Bereng	? Aşağı Nes bölümünde
8	Tamahaş	-	?İspara'nın kuzeyinde, Soh ile arası 5 fersah
9	Aval	Aval	Aval (Margilan'ın güneyi)
10	Uştikan	Uştikan	? Aşağı Nes bölümünde, Kuba ile Ahsiket arasında
11	Miskan	Miskan	?Kuba ile arası 7 fersah, Hekad bölgesi şehri
12	Uş (Oş)	Uş	Oş
13	Kuba (Kuva)	Kuba (başkentten büyük)	Kuba, Fergana'nın ikinci şehri
14	Madva	-	Madiy, Oş'a 2 fersah
15	Uzkand (Uzgen)	Uzkand, (B) Uzgend	Uzgen

³²⁸V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 212-213.

³²⁹A.Özdemir, a.g.m., s.299.

³³⁰V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 212.

³³¹Arap vakiyanevistlerinin bahsettiği Hocend, 712 yılında Kuteyba tarafından işgal edilen Fergana şehirlerinin arasında yer almaktaydı. bkz: E.Bretschneider, a.g.e., C.2, s.54.

³³²A.Özdemir, a.g.m., s.300.

16	Kasan	Kasan	Kasansay, Ahisket'ten 5 fersah kuzeyde
17	Ardlankas Barthold Ardlanket	-	Aksu'yun Çatkala dökülüşünde. Çirçik ile Angren arasında
18	Haylam	Hayralam	Ketmen-tepe
19	Karvan, Barthold Kervan	-	Karvan ile Kasan arası 4 fersah
20	-	Nasrabaz (Nasrabad)	?
21	-	Manara, (B) Minara	?
22	-	Şikit	Arslanboba civarı
23	-	Rancad, (B) Renced	Renjit (Rencit)
24	-	Tashan (B) Tiskan	?
25	-	Zarkan	Zarkent
26	-	Başbaşan (Vaşbaşan) (B) Beşbeşan	?
27	-	Kand	Kanibadam
28	-	Bukand, (B) Bukend	?
29	-	Bab	Pap, Kokand'a 5 fersah
30	-	Carak, (B) Çarek	?
31	-	Aşt	Aşt
32	-	Tubkar	?
33	-	Dakarkard (B) Digerkerd	?
34	-	Naukad (B) Nekat ?	Eski Naukat
35	-	Bikan (B) Bigan	?
36	-	Uştihan	?
37	-	Cigil	Çatkal
38	-	Şavdan	?
39	Hucanda	Hucanda (B) Hocend	Leninabad

Tablo, A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov'un Srednevekoviy Gorod Sredney Azii eserindeki (s. 203) ve V.Barthold'un Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya eserine dayanarak kıyaslama yapılmıştır. Koyu harfle yazılanlar V.Barthold'un eserinde bulunanlardır. (B) işaretinden sonra yazılanlar, V.Barthold'un okuduğu boyunca gösterilen isimleri belirtir.

ç. Uşrusana Bölgesi

Semerkant ile Hocend arası Uşrusana³³³ bölgesidir. Uşrusana, doğu coğrafyacıları tarafından genişçe ele alınmıştır. V.Barthold Uşrusana bölgesindeki yerleşik alanlardan bahsederek başlıca şehri Bunciket (belki Pyanciket) olduğunu belirtmiştir³³⁴. Bunciket şehri hakkında al-Makdisi, ibn-Havkal, İstahri, ibn Kudama, İbn Hordadbek kayıtlar tutmuştur. Onların bilgilerine göre X.yüzyılda Bunciket'in

³³³Çin kaynaklarından belli olan eski yazılışı Sutruşana adını X.yy.birçok kaynaklarından bulmak mümkündür. bkz: V.Barthold, a.g.e., (1963), s.222.

³³⁴V.Barthold, a.g.e., (1963), s.223.

yaklaşık 10.000 erkek³³⁵ nüfusu vardı. Osruşana şehirlerinin başında Bunciket'ten sonra Zamin ve üçüncü olarak Cizak (Jizak) gelmekteydi. Diğerleri birbirinden çok az fark etmekle beraber burada şehir hayatı az gelişmişti³³⁶. Uşrusana bölgesin'in V.Barthold'un ve A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov'un eserlerine göre³³⁷ Hişt, Arsyaniyet, Barket, Huşufagn, Sabat, Arkent, Şavket, Burnemed, Gazak, Uratepe, Harkana, İsfana, Kurket, Havas Marsmanda, Karabulak şehirleri vardır. V.Barthold, Uşrusana bölgesinin coğrafi konumu hakkında geniş bilgi vermişse de Moğol dönemi hakkında malumat vermemiştir. Yanı sıra Uşrusana bölgesinin Moğol dönemi hakkında malumatlar yok denecek kadar azdır.

Dolayısıyla Ortaçağ ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Türkistan ve Maveräünnehir şehirleri, Moğol istilâsıyla büyük bir tahribata uğramıştır. Otrar şehrinde dünyada eş değeri bulunmayan büyük kütüphane şehirle birlikte ateşe verilmişti. İslam medeniyetinin merkezlerinden olan Semerkand ve Buhara şehirleri neredeyse boş kalmıştı. Kısacası Türkistan ve Maveräünnehir'in Moğol kılıcından geçilmeyen şehri kalmamıştı. Teslim olmayan tüm şehirlerin halkı katliama uğramıştı; diri diri yakılmıştı, şehir ise tamamen tahrip edilmişti. Direnip de teslim olan şehirlerin halkı, zülüm görmüştü; katliamdan kurtulmuş olanlarını, diğer şehirleri kuşatmada öncü piyadeleri oluşturularak toplanıp götürülmüştü. Geride kalanlar da ağır vergilere bağlanmışlardır. Çoğunun da bu dönemde Anadolu'ya kaçtıkları söylenir.

---

³³⁵V.Barthold, a.g.e., (1963), s.223.

³³⁶V.Barthold, a.g.e., (1963), s.224.

³³⁷V.Barthold, a.g.e., (1963), s. 222-224; A.Belenitskiy, İ.Bentoviç, O.Bolşakov, a.g.e., s. 201.

Günümüze dek ilmi araştırma ekiplerinin ilgisini çeken Türkistan ve Maverâünnehir şehirlerinde Moğol döneminde bir takım kültürel faaliyetler de ortaya çıkmıştı. Cüveynî'yin dediğine göre Buhara şehri Mahmut ve Mesud Yalavaçların elinde deniz incisi gibi parlıyordu. Üstelik Semerkand şehrinin de Timur devrinde tekrar eski canlılığına kavuştuğu söylenir. Fakat bunlar geniş medeniyet harabeleri yanında çok küçük kalmaktadır. Bazı şehirlerde (Semerkand ve Buhara gibi) yürütülen imarlara rağmen Türkistan ve Maverâünnehir şehirleri, Moğol öncesi hayatına kavuşmamıştır. Bu bölgenin ilmî gelişmesi birkaç yüzyıllara geri gitmişti. Moğol istilasından sonra bu yörelere seyahat eden İbn Batuta³³⁸ “Buhara’da artık bu günleri ilimle uğraşmayı düşünen en azından bir insanı bile bulmak zor” demiştir. İncelediğimiz bölümde gösterilen şehirlerin yarısından fazlası harabeye dönmüştür.

---

³³⁸ A.K.Mirbabaev, “**Medrese- Sotsyalno- Kulturniy i Arhitekturniy Element Goroda**”, Srednevekovaya Gorodskaya Kultura Kazakstana i Sredney Azii, Almatı 1983, s.139.

SONUÇ

Ögedey, 1229 yılında Moğol Devleti'nin Kaan'ı olmuştur. Cengiz Han tarafından kararlı olarak tanımlanmasına rağmen Ögedey saltanatı sırasında çıkarttığı kararların hep kardeşi Çağatay'ın onayından geçirmiş ve Çinli baş veziri Yeh-lü Çu-tsai'in etkisinde kalmıştır. Moğol kanunu Yasa değiştirilmeden uygulanmıştır. Ögedey, 1235 yılında devletin merkezini eski çağların Hunlarından, Ortaçağın Gök Türklerine kadar eski Türk-Moğol Devletleri'nin çoğuna başkentlik yapan Yukarı Orhon bölgesine, Karakurum'a taşımıştır.

Moğol toplumunun Cengiz'i, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul etmeleri Cengiz ve Cengizlilerin dünyaya hakim olması gerektiğine dair düşüncelerini daha güçlendirmiştir. Moğol prenslerinin esas amacı, Cengiz Han'ın başlattığı fetihleri devam ettirmek, hakimiyet alanını daha genişletmektir. Böylece Ögedey Kaan döneminde savaşın ikinci aşaması başlamıştır. Sultan Celâladdin'i ele geçirmek de bu amacın içindeydi. Kurultay'da kararlaştırılan Çin, Doğu Avrupa seferleri başarılı neticeler vermiştir. Ayrıca Kore, Hindistan, İran, Kafkasya, Anadolu (kuzey-doğu) vassallığa dönüştürülerek vergiye bağlanmıştır.

Çin seferine özellikle Ögedey Kaan komutanlık etmiştir. Bu sefer tamamlanmadan Kaan'ın kardeşi Tuluy vefat etmiştir. Moğolların esas ordu birlikleri Çin seferine çıktığında Kore'ye ordu gönderilmiştir. Kaan'ın kendisi Çin seferine çıkarken Çurmagun Noyan'ı birkaç emirle büyük bir kuvvetle -babasının tamamlamadığı seferi- İran'ı fethedip Celâleddin Harezmsâh'ı ortadan kaldırmak için görevlendirmiştir. Avrupa seferlerinde Türk-Moğol askeri, Balkanlar'a,

Adriyatik sahillerine, Viyana kapılarına, Venedik ve Ren kadar gelmiştir. Bu başarılarına eski Türk geleneğinden örnek aldığı ordudaki disiplin ve savaşta kullandığı taktikleri sayesinde ulaşmıştır.

1238 yılı mistik ve aynı zamanda halk isyanı olarak tanımlanan Maverâünnehir'deki Tarabî İsyanı, bölgenin bu dönemin siyasî, sosyal, kültürel hayatını yansıtmaktadır. İsyân, bölgenin idarî teşkilâtını sarsmıştır; Ögedey Kaan tarafından Türkistan ve Maverâünnehir'e darugaçi olarak tayin edilen Mahmut Yalavaç görevinden alınmış ve yerine oğlu Mesud Yalavaç atanmıştır.

VIII. yüzyıllarda Türkistan, Arap-İslam medeniyetinin etkisi altında girmiştir. Bu ülkede İslam medeniyetinin gelişmesine Arapların yanı sıra İranların da büyük katkıları olmuştu. Bu üç büyük medeniyetin bir araya geldiği ortamda Türkler, İslam medeniyetinin altında eriyip gitmemiş, onu öz medeniyeti ile harmanlamıştı. Arap-İslam medeniyetinin derin etkisi, önceleri göçebelerden daha çok yerleşik Maverâünnehir halkının arasında daha etkili olmuştur. X-XII. yüzyıllar Türkistan için Türk hükümdarlığının devridir. Kurulmuş olan Türk devletleri sayesinde Türk medeniyeti (edebiyatı, dili v.b.) tekrar canlanmıştır.

XIII. yüzyılda Moğol Devleti'nin kurucusu Cengiz Han devlet teşkilâtını, ordusunu, eski Türk devlet teşkilat sistemine göre düzenlemiştir. Bu gelenek, Cengiz ile sınırlı kalmamış o öldükten sonra da devam etmiştir. Eski Türk teşkilâtından örnek alarak kurduğu bu düzen Asya ve Avrupa'da eski Türk medeniyetinin canlanmasına sebep olmuştur. Ayrıca Moğollar da Türkleşmeye başlamıştır.

1236 yılındaki finans reformunun Orta Asya ve Batı'yı etkilediği bilinir. Baş vezir Yeh-lü Çu-tsai'yin meydana getirdiği vergi reformu ile devlet, bir nevi sabit bütçeye geçmiştir. Çin'de Moğolların yeni yönetim aşaması, finans reformları yıllarında (1234-1236) nüfus sayımı, ev işlerini kayda geçirmek, vergileri düzene koymakla başlamıştır. Vergilemede Moğol ve Müslümanlara nispeten Çinlilere imtiyazlı davranılmıştır. Üstelik Cengiz Han devrinde vergiden muaf tutulan Moğollara da vergi konulmuştur. Bu durum, uygulamada görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Fakat Yeh-lü Çu-tsai'nin Çin halkından “aile” prensibi üzerinden alınan vergileri idare ettiği bahsedilmesine rağmen Moğol döneminde Çin'de hakim olan vergi esas “şahıs” üzerinde işlemiştir.

Türkistan tarihinde önemli yeri olan Sırderya Nehri, yüzyıllarca şehir hayatı ile bozkır hayatını ayıran sınır rolünü oynamıştır. Türkistan ve Maverâünnehir bölgesi, göçebe ve yarı göçebe, yerleşik hayat tarzını sürdürmüştür. Bilindiği gibi bu devirde göçebelerin otlatma yerleri, feodaller arasında iyelikler olarak bölünmüş ve ırsî olarak intikal etmiştir. Şehirler ise sadece üretim merkezleri değil aynı zamanda ticaret merkezleri olmuştur. Önceki devirlerde fuarlar çalıştıysa zamanla onların yerini pazarlar almıştır. Türkistan'ın içine kayan İpek yolu, VII-XIV yüzyıllarda canlılığını korumuştur. Bu dönemde ticareti kolaylaştıran başlıca etkenler, büyük kara yollarının, kervansaraylar ve posta duraklarının, köprülerin inşası ve su kuyularının kazılmasıydı. Türkistan'dan geçen ticaret yollarının üzerinde her konak yerinde rıbat (kervansaray) mevcuttu. Kervansaraylar her yerde olduğu gibi ülkede ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Şehirlerin büyümesinden, ticarî üretimin ve ticaretin

canlanmasından dolayı XI.yüzyıl ve XIII.yüzyılın başında altın, alış veriş ölçüsü olarak önceki devirlere göre gelişmiştir.

Ortaçağ ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Türkistan ve Maverâünnehir şehirleri, Moğol istilâsıyla büyük bir tahribata uğramıştır. Türkistan ve Maverâünnehir'in Moğol kılıcından geçilmeyen şehri kalmamıştır. Teslim olmayan tüm şehirlerin halkı katliama uğramıştı; diri diri yakılmıştı, şehir ise tamamen tahrip edilmişti. Direnip de teslim olan şehirlerin halkı, zülüm görmüştü; katliamdan kurtulmuş olanlarını, diğer şehirleri kuşatmada öncü piyadeleri oluşturularak toplanıp götürülmüştü. Geride kalanlar da ağır vergilere bağlanmışlardır. Çoğunun da bu dönemde Anadolu'ya kaçtıkları bilinmiştir.

Moğolların gelişi ile ilk 30 yılında görülen ziraat ve şehir hayatındaki gerileme ile birlikte yerini kısmı bir canlanmaya bırakmıştı. Burada da Ögedey Kaan'ın başarılı kararları ile idarî, malî reformları ve iç ıstılahının rolü büyüktür.

ÖZET

Cengiz Han ordusunun Türkistan ve Maveräünnehir bölgesine girmesi, Moğol Devleti için Avrupa ve İç Asya devletlerine yol açmıştır. Cengiz oğlu Ögedey'in saltanatı sırasında devletin dış siyasetinde kararlaştırılan bütün seferler başarılı olmuştur. Doğu Avrupa seferi, sonraki Altın Orda Devleti sınırlarını belirlemiştir. Devlet kanunu olarak, Cengiz Han'ın çıkarttığı Moğol gelenek – göreneklerini, örf ve adetlerini, kararlarını ihtiva eden hukuk kitabı Yasa-name uygulanmıştır. İç siyasetinde ise bazı çelişkiler ortaya çıkmıştır; devlet yönetiminde baş vezir Yeh-lü Çu-tsai'in yetkisi ve etkisinin fazla olması devletin ileri gelenleri arasında ayrı siyasî gruplar oluşturmaya neden olmuştur. Ayrıca posta veya yam teşkilâtı başarılı sonuca ulaşamamıştır. Düzensiz vergilerin alınmasından da halkın durumu ağırlaşmıştır. Buhara'daki halk isyanı ise bunun bir göstergesidir.

Ögedey'in tahta oturması, ulus teşkilâtlarını fiilen ortaya çıkarmıştır. Bunlar, Ögedey'in tayin ettiği memurlar tarafından yönetilmiştir. Devletin yönetim teşkilatları ve ordu düzeni eski Türk geleneğini tekrarlamış ve eski Türk kültürünün canlanmasına sebep olmuştur. Moğol Devletin'in kültürel, ekonomik ve siyasî temelinde Uygurlar başta olmak üzere Türkler büyük ölçüde emek vermiştir. Türk sivil idarecileri Mahmut ve Mesud Yalavaçlar, Moğol Devleti'nde büyük önem kazanmıştır. Ayrıca ordunun da büyük kısmını Türkler oluşturmuştur. Türkistan ve Maveräünnehir'e yerleşmeye başlayan Moğollar, Türkleşme sürecine girmiştir. Genellikle Uygur, Türk, Çinli, daha sonra İranlı sivil memurlar tarafından yönetilen bu uluslar, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak ayrı Türk-Moğol devletlerinin zeminini oluşturmuştur.

Moğol döneminde Türkistan'ın Çin ile ticarî ilişkileri gelişmiş ve altın, alış veriş ölçüsü olarak kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca daha sonraki dönemlerde kopçur vergisi de altın (dinar) ile alınmıştır. Ticarete önem veren Moğollar, Türkistan ve Maverâünnehir'de şehirlerin tekrar gelişmesini sağlamış, bazı şehirlerde imar faaliyetleri yürütülmüştür. Fakat Moğol istilâsı sırasında Türk ülkesinin göz kamaştırıcı birer kültür merkezi haline gelen şehirlerin çoğu tahrip edilmiş ve dönemin kültürel faaliyetleri bunun yanında çok önemsiz kalmıştır.

Dolayısı ile Moğol Devleti'nin bu kadar geniş Türk ülkelerinde başarılı olmaları, devletin Türk kültürü üzerinde kurulmasındandır.

ABSTRACT

Invasion of Jingiz Han's army Turkistan and Transoxiana, played a great role because it was the gate to the Europe and inner Asia. During the authority of Ugedey, the foreign policy of all military campaign had been successfully organized. Trip to East Europe and later to Altin Orda defined the state borders. As a state law of Mongols was the book Yasaname which included all Mongol's traditions and customs. However, some problems appeared in internal policy because of much authority of head of the government Yeh-lu Chu-Tsay was very powerfull so it caused separation into groups among the governors of Empire. Beside post and post service was not enough successful. Unsistematic way of getting taxes caused economical regress. The revolt in Buhara was an example of that.

Coming to the throne of Ugedey caused the appearance of the national organization. The organs was governed by civil servants who were fixed by Ugedey. Organization of the state administration and formation of the army caused repetition of old Turkish traditions and regeneration of old Turkish customs. First Uygurs and then Turks played important roles in the formation of culture, economy and policy of the Mongol State. Civil administrators such as Mahmut and Mesud Yalavaches were very importants in Mongol State. Beside majority of the army were Turks. Mongols who were settling to Transoxiana and to Turkestan were Turkized. Mongol State was governed by such nations as Uygur, Turks, Chinese and later Iranian, and later it was the ground of future Turk Mongol States.

During Mongol Empire, commercial relationship between Turkistan and China was developed in the value of gold exchanging. And in later periods kopchur taxation was applied. Mongols noticed importance of commerce and of course it helped to develop the cities and they began to rebuilt these cities. Before the invasion of Mongols, Turk countries were center of culture, it was destroyed during the invasion, so Mongols contribution to these cities is very little.

Success of Mongols in Turk States depended on the formation which based on Turkish culture.

KAYNAKÇA

Abuşarip, Sayran, **Türkistan Kozgalısı**, Gılım, Almatı 2000.

Açıkel, Ali, **XI.Asırda Orta Asya Türk Boylarında Sosyal Hayat İçinde Meslek ve Sanatlar**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarih Kürsüsü, Yayınlanmamış Y.L.Tezi, İstanbul 1990.

Akbıyık, H, “**Cengiz Han Sonrası Asyası’nda Politik Geleneğe Dair**”, Türkler, C.8, s.289-299.

Akişev, K, Baypakov.K., Erzakoviç, L., **Otrar v XIII-XV vekah**, Nauka KazSSR, Almatı 1987.

Alinge, Curt, **Moğol Kanunları**, çev. Coşkun Üçok, Sevinç Matbaası, Ankara 1967.

Alpargu, M., “**Türkistan Hanlıkları**”, Türkler, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.557-603.

Ardel, Ahmet, “**Batı Türkistan**”, Türk Kültürü, S.15, Ocak 1964.

-----, “**Batı Türkistan’ın Beşerî ve Ekonomik Hayatına Toplu Bakış**”, Türk Kültürü, S.23, Eylül 1964.

Aydın, M, **Batı Türkistan’da Yer Adları**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Yayınlanmamış Y.L.Tezi, İstanbul 1989.

Aykut, Tuncay, Aydın Şennur, **Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri**, Y.K.Y. Ankara 1992.

Barthold, Vasiliy, **Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya**, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1963.

-----, **İstoriya Turkestana**, Turkestanskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Taşkent.

-----, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, T.T.K, Ankara 1990.

-----, **Soçineniya (Obşıye Rabotı po İstorii Sredney Azii)**, Çast II, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1963.

-----, **Soçineniya (Rabotı po İstoriçeskoy Geografii)**, Çast. III, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1965.

Baykara, Tuncer, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Baypakov, K, **Srednevekovie Goroda Kazahstana na Velikom Şelkovom Puti**, Gılım, Almatı 1998.

Baypakov, K, Taymagambetov, J, Jumaganbetov, T, **Arheologiya Kazakstana**, Almatı 1993.

Bayrak, Orhan, **Türk İmparatorlukları Tarihi: Hunlar Osmanlılar (M.Ö.220-M.S. 1922)**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002.

Belenitskiyi, A, Bentoviç, İ., Bolşakov, O., **Srednevekovii Gorod Sredney Azii**, Nauka, Leningrad 1973.

Bira, Ş, **Mongolskaya İstoriografya (XIII-XVII vv.)**, Nauka, Moskva 1978.

Birinci, Ali., **“Çağatay Hanlığı”**, Genel Türk Tarihi, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.49-65.

Birol, N., **İbn Battuta Çağında Deşt-i Kıpçak ve Türkistan**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Y.L.Tezi, Ankara 1991.

Bubur, R., **“Buhara Camileri”**, Türkler, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.866-871.

Bretschneider, E., **Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources**, Vol. 1, 2, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.LTD, London 1910.

Bolşakov, O., **“Dva Vakfa İbrahimia Tamgaç Hana v Samarkande”**, Stranı i Norodı Vostoka, N. 10, Moskva 1971.

Browne, Edvard, **A Literary History of Persia**, Vol.2, Cambridge 1956.

Caferoğlu, A., **Türk Kavimleri**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

Chaliand, Gerard, **Göçebe İmparatorluklar Moğolistan’dan Tuna’ya**, çev. Sunar, Engin, Doğan Kitap, İstanbul 2001.

Cihan, Cihat, **“Türkler ile Moğolların İrkî Münasebetleri”**, Türkler, C.8, Yeni Türkiye Tarihi, Ankara 2002, s. 278-297.

Costagne, Joseph, **Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi**, çev. Reşat Uzmen, İstanbul Orkun Yayınevi, İstanbul 1980.

Cüveynî, Ata Melik, **Tarih-i Cihan-Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, C.1, T.C.K.B, Ankara 1999.

Çehoviç, O.D, **“Çerti Ekonomiçeskoy Jizni Maverannahra v Soçineniyah po Fikhu i Şurutu”**, Blijnii i Srednii Vostok/ Tovarno-Denejniye Otnoşeniya pri Feodalizme”, Nauka, Moskva 1980. s.220-230.

Egorov, V., **İstoriçeskaya Geografya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv.**, Nauka, Moskva 1965.

Eleuov, M., **Şu men Talas Önirlerinin Ortasırılık Kalaları (VI-XIII g. bası)**, Kazak Üniversitesi, Almatı 1998.

-----, **Şu men Talas Ömirlerinin Ortasırılık Kalalarının Zerttelu Tarihi**, Evrasya Üniversitesi, Astana 2001.

Erenov, A., **Očerki po İstorii Feodalnih Zemelnih Otnoşenii u Kazahov**, İzdatelstvo Akademii Nauk KazSSR, Almatı 1960.

Erdem, İlhan, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)**, Ankara Üniversitesi Sos.Bil.Ens., Doktora Tez Çalışması, Ankara 1995.

Esenberlin, İlyas, **Çingishan Potryasatel Vselennoy**, Fond im. İ.Esenberlina, Almatı 2002.

Fedorov-Davıdov, A.G, **“İstoriçeskiye Osobennosti Gorodov v Mongolskih Gosudarstvah Azii v XIII-XIV vv.”**, Srednevekovaya Gorodskaya Kultura Kazakstana i Sredney Azii, Nauka, Almatı 1983, s.215-220.

Danzan, Lubzan, **Altan Topçı**, çev. N.P.Şastina, Moskva 1973.

Davidoviç, E.A., **“Zoloto v Denejnom Hozyastve Sredney Azii IX-XVIII vv.”**, Blijnii i Srednii Vostok/ Tovarno-Denejnie Otnoşeniya pri Feodalizme, Nauka, Moskva 1980, s.55-69.

Davidoviç, E., **Denejnoye Hozyaystvo Sredney Azii Posle Mongolskogo Zavoyevaniya i Reforma Masud-beka (XIII v.)**, Moskova 1972.

Durak, N., **Moğolların Hindistan Politikası**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Y.L.Tezi, Malatya 1994.

Genç, Reşat **Karahanlı Devlet Teşkilâtı**, Ankara 2002.

Geografiçeskiyi Ensiklopediçeskiy Slovar, Sovetskaya Ensiklopediya, Moskva 1983.

Göde, Kemal, “**Tarihimizde Türk Kültür Çevreleri ve Maverâünnehir Türk Kültür Çevresi**”, İbn Sina Kongresi Tebliğleri, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 14 Mart 1984.

Göl, Hacer, **XI yüzyıla kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin ile Ticaret İlişkileri**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2000.

Gumilev, Lev, **V.Poiskah Vıvışlennogo Tsarstvo**, Tovarişestvo, Klışnikov, Komarov i K, Moskva 1992.

-----, **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, Selenge Yayınları, İstanbul 2002.

Gülensoy, Tuncer, “**Altan Topçı**”, Belleten XXXVIII, S. 149-152, T.T.K, Ankara 1974, s.597-632.

Günaltay, Şemseddin, **İslam Tarihinin Kaynakları**, İstanbul 1991.

Groşev, B.A., **İrrigatsiya Yujnogo Kazahstana v Sredniye Veka**, Almatı 1985.

Grousset, Rene, **Bozkır İmparatorluğu Atilla/ Cengiz Han/ Timur**, çev. Reşat Uzmen, İstanbul 1980.

Grousset Rene, **Cihan Fatihi Gengiz-Han**, çev. Tanju, İzzet, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2001.

Halikov, A., **Mongolı, Tatarı, Zolotaya Orda i Bulgariya**, Fen, Kazan 1994.

Han-Woo-Choi, “**Geo-Cultural Identity of the Western Turkestan**”, Central Asian Studies, V.8, Seuol Taşkent 2003.

Hara-Davan, E., **Rus Mongolskaya**, Agraf, Moskva 2002.

-----, **Na Stike Kontinentov i Tsivilizatsii: İz opıta Obrazovaniya i Raspada İmperiyi X-XVI vv.**, Moskva 1996.

Hartog, Leo de **Cengiz Han Dünyanın Fatihi**, Dost Kitabevi, Ankara 2003.

Howorth, Henry., **History of the Mongols from the 9th to the 19th Century**, Part 1,2, Ch'eng Wen Publishing Company, Taipei 1970.

İbn Battuta Seyahatnamesi I, çev. A. Sait Aykut, Y.K.Y, İstanbul 2000.

İnan, Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K, 1968.

İoann de Plano Karpini, **Puteşestvie v Vostoçnie Stranı**, Gılım, Almatı 1993.

Johann de Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatnamesi 1245-1247**, çev. Ergin Ayan, Trabzon.

İslam Ansiklopedisi, **“Çağatay”** mad., C.3, M.E.B Yayınları, Ankara 1945, s.266-270.

-----, **“Maveraünnehir”** mad., Maarif Basımevi, İstanbul 1957, c.7, s.408-409.

-----, **“Türkistan”** mad, M.E.B, İstanbul 1988, c.12/2, s. 140-142.

İzgi, Ö., **“Harezmşahlar ve Moğolların İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi”**, Türk Kültürü, S.170, Aralık 1976.

Kadırbayev, A.Ş., **“Tyuri v Mongolskoy İmperii Çingishana i ego Preemnikov XIII-XIV vv.”**, Obşestvennie Nauki Nauçno-Analitiçeskii Obzor, Nauka, Almatı 1989.

Kamalov, İlyas, **Moğollar’ın Kafkasya Politikası**, Kaknüs Yayınları İstanbul 2003.

Kafalı, Mustafa, **“Çağatay Hanlığı”**, Türkler, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.345-358.

-----, **“Altın-Orda Hanlığı”**, Genel Türk Tarihi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.75-98.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Bozkır Kültürü**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1987.

-----, “**Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi**”, Türk Dergisi, C.5, S.8’den ayrı basım, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s. 105-136.

Karatay, O., **İran İle Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu**, Kara M Yayınları, Ankara 2003.

Kazakistan Tarihi / Oçerkter, Dauir, Almatı 1994.

Kıçanov, E.İ., **Jizn Temuçjina, Dumavşego Pokorit Mir**, Nauka, Moskva 1973.

Kitapçı, Zekerya, **Orta Asya’da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler**, Selçuk Üniversitesi, Konya 1989.

Kocaoğlu, Osman, “**Türkistan**”, Türkistan Türk Gençler Birliğinde Verilen Konferans, Osman Bey Matbaası Yayın N1, İstanbul 1936.

Köprülü, M, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, T.T.K, Ankara 1976.

-----, **Altın Ordu’ya Ait Yeni Araştırmalar**, Belleten (№ 19’dan ayrı basım), Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

-----, **Ortazaman Türk-İslam Feodalizmi**, Belleten (№ 19’dan ayrı basım), Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

-----, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Ötüken, İstanbul 1983.

Köprülü, M, Barthold, V., **İslam Medeniyeti Tarihi**, T.T.K, Ankara 1963.

Kocaoğlu, Osman, **Türkistan, (Türkistan Türk Gençler Birliğinde verilen konferansında sunulan bildiri)**, Yayın 1.

Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi başlangıçtan 1917’ye kadar**, Ankara 1948.

-----, “**Altın Ordu Devleti**”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976.

Khwandamir, **Habibu’s-Siyar/The Reign of the Mongol and the Turk**, part 3, tranl to İngiliz W.M.Thackston, Harvard University, USA 1994.

Lubsan Danzan, “**Altan Topçı**”, Pamyatniki Pismennosti Vostoka, Moğolcadan Rusçaya çev. N.P.Şastina, Nauka, Moskva 1973.

Manghol-un Niuça Tobça’an (Yüan-Ch’ao Pi-Shi) / Moğolların Gizli Tarihi, çev.Ahmet Temir, TTK, Ankara 1995.

Marco Polo, **Dünyanın Hikaye Edilişi**, çev. Işık Ergüden, İstanbul 2003.

Marshall, Robert, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, çev. Füsun Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 1995.

Mirbabaev, K.A, “**Medrese- Sotsyalno- Kulturnıy i Arhitekturnıy Element Goroda**”, Srednevekovaya Gorodskaya Kultura Kazakstana i Sredney Azii, Nauka, Almatı 1983, s. 139-143.

Musagulova, Aynur, **Ortaçağda Fergana, Şaş ve Taraz Bölgelerinin Tarihi (Hicrî 80—400/ Miladî 700-1000)**, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Y.L.Tezi, İstanbul 2001.

Nasonov, Arseni, **Mongolı i Rus (İstoriya Tatarskoy Politiki na Rusi)**, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva Leningrad 1940.

Nastiç, V.N, “**K perioduzatsii Monetnoy Çekanki Otrara i ee Roli v Denejnom Hozyaystve Goroda i Oblasti**”, Blijnii i Srednii Vostok/ Tovarno-Denejnie Otnoşeniya pri Feodalizme, Nauka, Moskva 1980. s.163-171.

Nikitenko, G, “**Tsivilizatsionni Fenomen Vzaimovliyaniya Kultur Narodov Sredney Azii**”, International Journal of Central Asian Studies, V.9, Seul Tashkent 2004, s. 127-136.

Oktay, Z, **Seyahatnamelere Göre Orta Asya Türk Kavimleri**, Hacettepe Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 1987.

Özaydın, Ahmet, **Sultan Berkayaruk Devri Selçuklular Tarihi (485-498/ 1092-1104)**, İstanbul 2001.

Ögel, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, T.D.A.V, İstanbul 1988.

Ögel, Bahaeddin, **Sino-Turcica Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.

Özdemir, Ahmet, **“Moğol İstilasının Sebepleri”**, Türkler, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.298-311.

Radloff, W, **“Versucheines Wörterbuches der Turk-Dialekte”** IV, S.1534, “Baskak”, T.A, C.5, Ankara 1952, s.359.

Reşidüddin, **Sbornik Letopisey**, c.2, perevod s persidskogo Yu.P.Verhovskogo, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva Leningrad 1960.

Rubruk Wilhelm von, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255**, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001.

Parmaksızoğlu, İ, **“Maveraünnehir”**, Türk Ansiklopedisi, C.XXIII, M.E.B, Ankara 1976, s.333-334.

Rıkin, Pavel, **“Sozdaniye Mongolskoy İdentiçnosti: Termin “Mongol” v Epohu Çingishana”**, Acta Eurasica, Vestnik Evrazii № 1 (16), Moskva 2002.

Roux, J. Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, çev. Kazancıgil, Aykut- Bereket, Ayşe, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

Schurmann, F. Herbert, **“Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century”**, Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol.19, N.3-4., Harvard-Yenching İnstitute 1956, s. 309-389.

Sultanov, Tursun, **Çingishan i ego Potomki**, Mektep, Almatı 1993.

Sümer, Faruk, **Eski Türklerde Şehircilik**, T.T.K, Ankara 1994.

Spuler, Berthold, **History of the Mongols / Based on Eastern and Western Accounts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries**, transl. from German Helga ve Stuart Drummond, Dorset Press, New York 1972.

Şeşen, Ramazan, **İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, T.T.K, Ankara 2001.

Temir, Ahmet, **“Moğol (veya Türk-Moğol) Hanlığı”**, Türkler, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.256-277.

-----, **Moğolların Gizli Tarihine göre Cengiz Han**, Türk Büyükleri Dizisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Togan, Z.Velidi, **Umumî Türk Tarihi’ne Giriş**, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981.

-----, **“Çinggis Han ve Moğollar”**, Yeni Türkiye Yayınları, C.8, Ankara 2002, s.235-255.

-----, **Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti**, İstanbul 1930.

-----, **Moğollar, Çingiz ve Türkler**, Bozkurt Yayını 4, İstanbul 1941.

-----, **Türk-Türkistan**, Toprak Yayınları, İstanbul 1960.

Togay, M.F, **Türkistan’ın Dünya Politikasındaki Mevkii (Türkistan Türk Gençler Birliğine verilen Konferanslardan)**, Türkistan Türk Gençler Birliği Yayını № 3, İstanbul 1939.

Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1965.

Türk Ansiklopedisi, **“Bitikçi”** mad, C.6, M.E.B, Ankara 1953, s.499.

-----, **“Emir”** mad, C.15, M.E.B, Ankara 1968, s. 154.

- , **“Daruga”** mad, C.12, M.E.B, Ankara 1964, s. 316.
- , **“Cüveynî”**mad, C.11, M.E.B, Ankara 1963, s. 300.
- , **“Yakut el-Hamevî”** mad. C.33, M.E.B, Ankara 1984, s. 381.
- , **“Baskak”** mad, C.5, M.E.B, Ankara 1952, s.359.
- , **“Polo, Marco”**mad, C.27, M.E.B, Ankara 1978, s.76.
- , **“Barthold”**mad, C.5, M.E.B, Ankara 1952, s. 298.
- Trever, K, Yakubovskiy, A, Voronets, M, **İstoriya Narodov Uzbekistana**, Tom 1, İzdatelstvo Akademii Nauk UzSSR, Taşkent 1950.
- Uzunçarşılı, İ.H, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, T.T.K, Ankara 1970.
- Vadak, V, **Vsemirnaya İstoriya Krestonostı i Mongolı**, Harvest Act, Minsk Moskva 2002.
- Vernadskiyi, V. Georgi, **İstoriya Rossi. Mongolı i Rus**, LEAN AGRAF, Tver Moskva 1997.
- Viktorova, L.L, **Mongolı. Proishojdeniye Naroda i İstoki Kulturi**, Nauka, Moskva 1980.
- Vladimirtsov, B, **Rabotı po İstorii i Etnografii Mongolskih Narodov**, Vostochnaya Literatura RAN, Moskva 2002.
- , **Moğolların İçtimaî Teşkilâtı/ Moğol Göçebe Feodalizmi**, çev. Abdülkadir İnan, T.T.K, Ankara 1995.
- Yakubovskiy, A, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev.Hasan Eren, T.T.K, Ankara 1992.
- Yarkın, İbrahim, **“Türkistan’da Sulama Ziraatı Hakkında”**, Türk Kültürü, S.12, Ekim 1963.
- Yuvalı, Abdülkadir, **İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.

-----, **Şingis Han jane Onın Uldarı**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan 2003.

-----, **Şingis Han jane XIII gasırdagı Orta Asya /Karakurımnan Tebrizge Deyin**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Türkistan 2004.

Watson, G, “**1200-1800 Yılları Arasında Batı’daki Orta Asya İmajı**”, çev. Şişman, Vildan, Türkler, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 334-344.